

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Φεβρουάριος 2005 • τεύχος 130 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Φεβρουάριος 2005
τεύχος 130 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

Γιά τούς συνδρομητές του

έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324

0174 048

SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

Κωδικός: 1572

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.

Άγαθίου 3,

Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Τό Εύρωσύνταγμα και τό «στραβοπάτημα» τών Ίσπανών	5
Βασίλης Ζουναλής, Για τόν χωρισμό Κράτους-Έκκλησίας	7
Κατερίνα Λαμπρινού, «Κορίτσια τής συγγνώμης»	10
Άντώνης Μανιτάκης, Διακήρυξη εύρωπαϊών πολιτών για ένα όχι στό Εύρωσύνταγμα και ένα ναι σέ μιá άλλη Εύρώπη	13
Άγγελος Έλεφάντης, «Τρείς παπάδες νάν' καλοί κάνουν μιá όκά μαλλί»	17
Ντάν Σίλλερ, Ύπόδουλοι του κινητού	20
Χρυσούλα Στέκα, Άθλητισμός και κοκαΐνη, μιá επικίνδυνη σχέση	25
Έφη Γαζή, Δημόσια Ίστορία	27
Γιώργος Φουρτούνης, Ό Άλτουσέρ και έμεις	30
Γιούρι Μιχαήλοβιτς Λότμαν, «Κοιτάζω τή ζωή μου από τήν άπαρχή τής..»	37
Γιώργος Άγγελόπουλος, Ό Τουρκάλα (και ή Τουρκάλα) στό σαλόνι μας	44
Δημήτρης Ν. Μαρωνίτης, Μνημόνιο	46
Μαρίνα Κόντη, Ό ένοχλητικός Σκορσέζε	50
Δημήτρης Κυρτάτας, Οι άρχαίοι Έλληνες ιστορικοί στήν Ελλάδα του 21ου αιώνα	52
Δημήτρης Α. Φατούρος, Τό δικαίωμα στήν κατοίκιση	56
Γιώργης Γιατρομανωλάκης, Ό φοβερός άρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος	58
Όλγα Σελλά, Χένρι Μίλλερ Ό Κολοσσός του Μαρουσιού και οι πρώτες έντυπώσεις... ..	62
Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις	65

Έξώφυλλο: Ό Πέρσης ποιητής Όμάρ Καγιάμ, πού ύμνησε τό κρασί και τόν έρωτα, μισήθηκε σάν τόν διάβολο και λατρεύτηκε σάν Θεός.

«Εσύ μόλις συνέντριψες τό λαγήνι μέ τό κρασί μου, Κύριε. Εσύ στέρησες τήν εύτυχία άπ' τή ζωή μου, Κύριε».

Άφιερώνεται στους οινοβαρείς και οινόφιλους πού λόγω θεβαρμένης και φουρτουνιασμένης καρδιάς έκοψαν το κρασί.

Τό Εὐρωσύνταγμα καί τό «στραβοπά- τημα» τῶν Ἰσπανῶν

Ποιά εἶναι ἡ ἀπαράβατος ἀρχή ἡ ὁποία, σύμφωνα μέ τόν δημοκρατικό νομικό μας πολιτισμό, πρέπει ὄχι μόνο νά πρυτανεύει θεωρητικά ἀλλά καί νά ἰσχύει πρακτικά ὥστε ἓνα Σύνταγμα νά εἶναι νομιμοποιημένο, νά δεσμεύει τούς πάντες καί μέ βάση αὐτή τή νομιμοποιημένη δέσμευση νά συγκροτεῖ τούς καταστατικούς θεσμούς μιᾶς χώρας; Δέν εἶναι δυσεπίλυτο αὐτό τό κοῦζ. Αὐτή ἡ ἀπαράβατη ἀρχή—ἀρχή: τό σημεῖο ἀπ' ὅπου ξεκινᾶμε καί συνάμα ὁ ὅρος πού ἄρχει στό σύνολο— δέν εἶναι ἄλλη ἀπό τή λαϊκή κυριαρχία. Δέν ὑπάρχουν Συντάγματα ἄνωθεν ἐκπορευόμενα καί ἐπιβαλλόμενα, οὔτε ἔξωθεν. Ἀκόμα κι ὅταν οἱ μοναρχίες «παραχώρησαν» Συντάγματα αὐτά εἶχαν καλυφθεῖ ἀπό τήν ἔκφραση λαϊκῆς κυριαρχίας.

Γιά τό Εὐρωσύνταγμα ἔχουν εἰπωθεῖ πολλά. Τό κείμενο τοῦ συνταγματολόγου Ἀντώνη Μανιτάκη, πού φιλοξενεῖται στό παρόν τεύχος, ἐξηγεῖ μέ ἀπόλυτη σαφήνεια, μέ δημοκρατική καί κοινωνική εὐαισθησία γιατί τό Εὐρωσύνταγμα εἶναι ἀπορριπτέο. Ὅλοι μποροῦν νά τό διαβάσουν τό κείμενο αὐτό μέ ὠφέλεια. Οἱ ἀρχηγοί κρατῶν, βέβαια, τῆς ΕΕ ἀποδέχθηκαν τό προταθέν Εὐρωσύνταγμα· τώρα εἶναι ἡ ὥρα τῶν λαῶν τῶν 25 πού θά ἐκφραστοῦν εἴτε ἄμεσα, μέ δημοψηφίσματα, εἴτε ἔμμεσα ἀπό τίς ἐθνικές ἀντιπροσωπεῖες. Ὡς γνωστόν στήν Ἑλλάδα τόν λόγο θά ἔχει ἡ Ἐθνική Ἀντιπροσωπεία, ἡ Βουλή, ὅλα τά χαρτιά εἶναι ριγμένα: θά ἀποφασίσει ἡ συντριπτική ὁμοφωνία τοῦ ΠΑΣΟΚ καί τῆς ΝΔ, χωρίς ἡ ἀπόφαση αὐτή, ὕστερα ἀπό δημοκρατική συζήτηση καί διαβούλευση, νά ἔχει ἀπασχολήσει τό ἐκλογικό σῶμα. Τέλος κακό, ὅλα κακά. Ἀλλά αὐτή εἶναι ἡ ποιότητα τῶν θεσμῶν μας, ὅπως τήν διακονοῦν οἱ πρωτοεργοί τοῦ δικομματισμοῦ.

Ἄς ἔρθουμε ὅμως σέ ἓνα πρόσφατο δείγμα λαϊκῆς ἐτυμηγορίας ἀπό ἄλλη εὐρωπαϊκή χώρα: τήν Ἰσπανία, ὅπου διενεργήθηκε πρόσφατα δημοψήφισμα. Καί ἐκεῖ ἡ Δεξιά ἀλλά καί τό κυβερνῶν Σοσιαλιστικό Κόμμα τοῦ Θαπατέρο τάχθηκαν ἀναφανδόν ὑπέρ τοῦ ΝΑΙ. Λίγοι ἦταν, ἡ Ἀριστερά κι ὀρισμένοι ἄλλο, πού προέκριναν τό ΟΧΙ.

Τί ἔβγαλαν οἱ κάλπες; Ἐναν ἐκκωφαντικό θρίαμβο ἑνός ἔμμεσου ΟΧΙ πού ἐξελέφθη ὡς ἓνα «μικρό ΝΑΙ», ὅπως εἰπώθηκε. Ἦτοι: προσῆλθε νά ψηφίσει μόνον τό 42% τῶν λαῶν τῆς Ἰσπανίας, ἐνῶ ἀπεῖχε τό 58%! Στή συνέχεια, ἀπ' τό 42% τῶν Ἰσπανῶν πού ἔλαβαν μέρος στό δημοψήφισμα, 85%

ἐψήφισαν ΝΑΙ καί 15% ΟΧΙ. Τό Εὐρωσύνταγμα, λέει, ἐνεκρίθη μέ τή βούληση τῆς συντριπτικῆς πλειοψηφίας τῶν ἰσπανικῶν λαῶν.

Εἶναι ἔγκυρο τό δημοψήφισμα αὐτό; Σίγουρα ναί. Τυπικά εἶναι ἔγκυρα καί τό δημοψήφισμα καί τά ἀποτελέσματά του. Σύμφωνα μέ τούς νόμους λαμβάνονται ὑπόψη μόνον οἱ ψηφίσαντες.

Ἐκφράζεται ὅμως οὐσιαστικά ἡ βούληση τοῦ ἰσπανικοῦ λαοῦ; Σιγουρότατα ὄχι. Πολίτες εἶναι καί τό 58%, πολίτες εἶναι κι ἐκεῖνοι πού ψήφισαν ΟΧΙ. Ἄν τούς προσθέσουμε, εἴτε τούς «ἀδιάφορους» —μή συμμετοχή— εἴτε τούς εὐθέως ἐναντιωθέντες στό Εὐρωσύνταγμα ἔχουμε τή συντριπτική πλειοψηφία τῶν Ἰσπανῶν νά λέει ὅτι τό Σύνταγμα αὐτό δέν εἶναι δικό τους. Κάποιους ἄλλους πάει νά «ἐνοποιήσει» τό Εὐρωσύνταγμα ὡς Εὐρώπη, ὄχι τούς ἴδιους. Κι αὐτό σέ μιά χώρα πού τά ποσοστά συμμετοχῆς, στίς ἐθνικές ἐκλογές, εἶναι ἀπό τά ὑψηλότερα τῆς Εὐρώπης.

Αὐτή ὡστόσο ἡ συντριπτική ἀποχή δέν ἔχει μέσα της καμιά πολιτική βούληση; Ἀκόμη κι ἂν τήν ἀποδώσουμε στήν πλήρη ἀδιαφορία, αὐτή ἡ «ἀδιαφορία» τῶν Ἰσπανῶν δέν λέει τίποτε; Καί τότε πῶς συμβαίνει αὐτοί οἱ ἀδιάφοροι νά ψηφίζουν γιά τούς εὐρωβουλευτές τους σέ τόσο ὑψηλά ποσοστά;

Τέτοιες «γκρίνιες» δέν λαμβάνονται ὑπόψη ἀπό τά ἐπιτελεῖα τῶν νεοφιλελεύθερων εὐρωκρατῶν. Ἀλλά νά, ἓνας ἀπό τούς εὐρωπαϊκούς λαούς, μέ τό καλημέρα, ἀδιαφορεῖ πλήρως γι' αὐτή τή συνθήκη πού πομπηδῶς ὀνόμασαν «Σύνταγμα». Λές καί οἱ Ἰσπανοί εἶναι πολιτικῶς ἀνίδεοι. Μά, 4 χρόνια πολέμησαν στόν Ἐμφύλιο ἀκριβῶς γιά νά ἔχουν συνταγματική κυβέρνηση κι ὄχι τή κυβέρνηση πού ἐπί 40 χρόνια ἐπέβαλε ὁ Φράνκο μέ τίς λόγχες καί τή στήριξη τῶν φασιστο-χιτλερικῶν (ὄρα «Γκερνίκα», τή ρημαγμένη ἀπ' τόν βομβαρδισμό πόλη καί τό περιλάλητο πίνακα τοῦ Πικάσο).

Τί Σύνταγμα θά εἶναι, λοιπόν, αὐτό χωρίς τή βούληση τῶν Δήμων τῶν Εὐρωπαϊῶν πολιτῶν;

«Ὀνειρευόμαστε μίαν Εὐρώπη πού ἡ ἐξουσία της θά πηγάζει καί θά νομιμοποιεῖται ἀπό πολλαπλούς καί ἐπάλληλους Δήμους», γράφει ὁ Ἀντώνης Μανιτάκης.

Καί προσυπογράφουμε. Εὐχόμαστε, λοιπόν, στό «Εὐρωσύνταγμα» κι ἄλλα στραβοπατήματα, σάν τό ἰσπανικό ἢ χειρότερα ἀκόμη.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

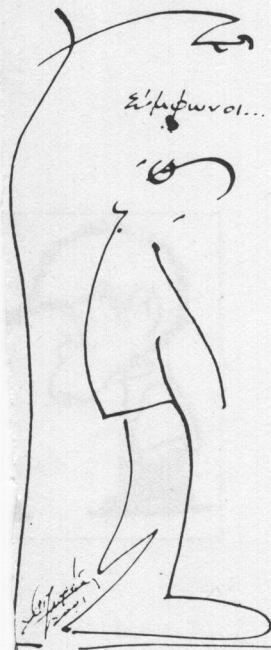
Γιά τόν χωρισμό Κράτους-Ἐκκλησίας

Ἡ κρίση στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος καλά κρατεῖ. Θά αξιοποιηθεῖ, ὅμως, αὐτή ἡ κρίση, αὐτή ἡ μοναδική εὐκαιρία, στό νά ληφθοῦν κάποια νομοθετικά μέτρα ἢ ἔστω νά γίνουν κάποια πρῶτα βήματα πρὸς τήν κατεύθυνση τοῦ χωρισμοῦ Κράτους καί Ἐκκλησίας; Μᾶλλον ὄχι, ἐκτός ἐάν...

Ἐξηγοῦμαι. Τό «μᾶλλον ὄχι» δέν σημαίνει ὅτι ἡ πόρτα πού ὀδηγεῖ στόν χωρισμό εἶναι ἄβατη, δέν σημαίνει νέτα-σκέτα ὄχι. Σημαίνει πώς, γιά τό προβλεπτό μέλλον, τό ὄχι εἶναι κατά πολύ πιθανότερον τοῦ ναί. Ἄν καί οἱ δυνάμεις τοῦ ὄχι δέν εἶναι σήμερα τόσο ὑπέρτερες τοῦ ναί ὅπως ἦταν χθές, ἂν καί σήμερα τό 60% περίπου τῶν συμπολιτῶν μας θά συμφωνοῦσε μέ τόν χωρισμό Κράτους καί Ἐκκλησίας σύμφωνα μέ πρόσφατη δημοσκοπηση, εἶναι ἡ ἀλληλοδιαπλοκή τῶν δυνάμεων τοῦ ὄχι (κυρίως ἡ διαπλοκή ἀνάμεσα σέ Νέα Δημοκρατία καί Ἐκκλησία) πού φράζει τόν δρόμο τοῦ χωρισμοῦ.

Ἀπό τό 1988 καί τή θύελλα πού προκάλεσε ὁ νόμος Τρίτση γιά τήν ἐκκλησιαστική περιουσία καί τήν μάχη τῶν ταυτοτήτων ἐπί τελευταίας κυβέρνησης Σημίτη ἕως σήμερα ἔχουν ἀλλάξει πολλά πράγματα. Δύο εἶναι οἱ σημαντικότερες ἀλλαγές: κυβερνᾷ ἡ Ν.Δ. (ἡ «Δεξιά χεῖρ τοῦ Κυρίου») κι ὄχι τό ΠΑΣΟΚ, τό κύρος τῆς Ἱεραρχίας βρίσκεται στό ναδίρ. Ἄν καί αὐτή ἡ δεύτερη ἀλλαγή προσφέρει μιᾶ ἀναπάντεχη εὐκαιρία γιά τήν ἀπεμπλοκή τοῦ πολιτικοῦ ἀπό τό θρησκευτικό, εἶναι ἡ πρώτη ἀλλαγή πού ἐμποδίζει αὐτήν τήν ἀπεμπλοκή. Εἶναι ἡ νωπή ἀκόμη προεκλογική ὑπογραφή τοῦ Κώστα Καραμανλῆ στό «δημοψήφισμα» τοῦ Χριστόδουλου ὑπέρ τῆς ἀναγραφῆς τοῦ θρησκευματος στίς ταυτότητες πού φρενάρει τήν ἀπεμπλοκή. Σ' αὐτό τό γεγονός (σύμφωνα μέ πολλούς ἀναλυτές αὐτή ἡ ψηφοθηρική ἐνέργεια τοῦ Καραμανλῆ ἔγυρε ἀποφασιστικά τήν πλάστιγγα ὑπέρ τῆς Ν.Δ.) ἀναφέρεται ὁ ὑπαινιγμός «ἐκτός ἐάν...». Σημεῖο στό ὅποιο θά ἐπανέλθουμε μετά τήν παρέκβαση πού ἀκολουθεῖ καί ἀναφέρεται συνοπτικά στίς δυνάμεις τοῦ ὄχι καί τοῦ ναί.

«Ὁχι στόν χωρισμό» λέει ἡ Κυβέρνηση τῆς Ν.Δ., ἡ ὁποία ἀπλῶς περιμένει νά καταλαγιάσει ἡ κρίση διά τῆς «αὐτοκάθαρσης» ἢ καί τῆς «κάθαρσης» ἂν ἡ βαβούρα τραβάει σέ μακρός. Ὁ Καραμανλῆς ἀρκεῖται στό νά παραμένει ὁ Χριστόδουλος (τό δεξί του χέρι προεκλογικά) καί γενικότερα ἡ Ἐκκλησία μέ ψαλιδισμένα τά φτερά ὥστε νά ἔχει αὐτός τό πάνω χέρι καί

σέ ζητήματα πού οἱ ἀποφάσεις του ἴσως στριμώξουν τήν Ἐκκλησία (π.χ. κατάργηση φορολογικῶν ἀτελειῶν καί πολεοδομικῶν εὐεργετημάτων). Δέν θέλει ἤ δέν τολμᾷ, πάντως, νά παρατραβήξει τό σκοινί τόσο ὥστε νά θίξει καίρια τή διαπλοκή Κράτους-Ἐκκλησίας, μπροστά στό ἐνδεχόμενο διαρροῆς ψηφοφόρων του πρὸς τοὺς ἡρακλεῖς τῆς Ἐκκλησίας, πρὸς τοὺς Καρατζαφέρηδες. "Ἄλλα λόγια ν' ἀγαπιόμαστε, λοιπόν, ὅπως τὰ λόγια τοῦ Μειμαράκη πού ἀνέλαβε τή μικροπολιτική ἐπιχείρηση χρέωσης τῶν κακῶν τῆς ἱστορίας (Βαβύλης, Γιοσάκης κ.λπ.) στό ΠΑΣΟΚ. [«Τὰ φαινόμενα ἐξέθρεψε ἡ κυβέρνηση Σημίτη μέ ὑπουργό Ἐξωτερικῶν τόν Γιώργο Παπανδρέου», 28 Φεβρουαρίου]. "Ὅχι πῶς τό ΠΑΣΟΚ εἶναι ἀθῶο, τούναντίον. Ἄπλως, ἡ τωρινή ἐναντίον του ἐπίθεση ἀπό αὐτοὺς πού ὑπέγραψαν γιά τίς ταυτότητες ψηφοθηροῦντες, πέρα ἀπό ἀνεπίτρεπτη εἶναι καί ἐκτός θέματος.

«"Ὅχι στόν χωρισμό», λέει ἡ Ἱεραρχία, ἡ ὁποία ἀπλῶς πασχίζει νά ξαναβρεῖ τήν ἐσωτερική ἰσορροπία της καί νά συμμαζέψει τὰ ἀσυμμάζευτα διά τῆς ἀλυσιτελοῦς αὐτοκάθαρσης τοῦ «ιεροῦ» προσωπείου της καί διά τῆς συνωμοσιολογίας. Δέν ἐπιθυμῶ νά ὑποδείξω τό δέον γενέσθαι στήν Ἱεραρχία. Γιά τόν χωρισμό Κράτους-Ἐκκλησίας κόπτομαι καί εἴθε νά βοηθήσει κι αὐτή ἢ κάποια ἄλλη (ὑπάρχουν καί Ἱεράρχες, ἂν καί δέν ἔχουν σήμερα τό πάνω χέρι, πού διακοιοῦν τό «τά τοῦ Καίσαρος τῷ Καίσαρι καί τά τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»). Περιορίζομαι, ἀπλῶς, στό νά ἐπαναλάβω τό ἀλυσιτελές τῆς «αὐτοκάθαρσης» πού τόνισαν ἤδη ἀρκετοί ἀρθρογράφοι μεταξύ τῶν ὁποίων καί ὁ Χρῆστος Γιανναρᾶς: ἐγγυητής τῆς «κάθαρσης» δέν μπορεῖ νά εἶναι ὁ κύριος ὑπόλογος (δηλαδή ὁ Χριστόδουλος).

«"Ὅχι στόν χωρισμό», ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, λένε καί οἱ πρωτεργάτες τῶν τηλεοπτικῶν -κυρίως- ἀποκαλύψεων. Κύρια μέριμνα αὐτῶν εἶναι ἡ σκανδαλολογία, οἱ πιπεράτες πλευρές τῶν σχέσεων ἀξιωματούχων τῆς Ἐκκλησίας καί κατεργαρίων λαϊκῶν. Αὐτό πού μετράει ἐδῶ εἶναι τό ὅτι τὰ τηλεοπτικά λασπόνερα (ὄση ἀλήθεια καί νά ἐμπεριέχουν οἱ τηλεοπτικές ἀποκαλύψεις δέν εἶναι ἀμιγεῖς λάσπης) θολώνουν τήν πραγματικότητα καί ἀποπροσανατολίζουν. Ὁφείλουμε, πάντως, νά ὁμολογήσουμε ὅτι αὐτοί ξεκίνησαν νά ξετυλίγουν τό κουβάρι, ἂν καί ἀπό λάθος μεριά καί μέ λάθος τρόπο. Δυστυχῶς, ἔτσι ἔχουν σήμερα τὰ πράγματα.

«"Ὅχι στόν χωρισμό» λένε καί οἱ κηφῆνες καί οἱ ἡρακλεῖς τῆς Ἐκκλησίας καί γενικῶς οἱ θρησκόληπτοι ὀρθόδοξοι Χριστιανοί.

Τέλος, ὑπάρχουν πολλοί οἱ ὁποῖοι ἀδιαφοροῦν γιά τόν χωρισμό Κράτους-Ἐκκλησίας καί παραμένουν στή σκανδαλοθηρική πλευρά τῶν ἀποκαλύψεων, στήν ἀνεκδοτολογία καί τόν χαβαλέ μέ τή βεβαιότητα πῶς «τίποτε δέν πρό-

κειται νά γίνει» ἢ «τίποτε δέν χρειάζεται νά γίνει» (ἐμεῖς νάμαστε καλά καί νά διασκεδάζουμε μέ τά παθήματα τῶν ἄλλων).

«Ναί στόν χωρισμό», μέ ἤ χωρίς προϋποθέσεις, λέμε οἱ υπόλοιποι καί τά λοιπά πλῆν Ν.Δ. κόμματα τοῦ Κοινοβουλίου. Γιά λόγους οἰκονομίας δέν θά μακρηγορήσω παρουσιάζοντας ἕνα πανόραμα αὐτῶν τῶν δυνάμεων. Περιορίζομαι στό νά τονίσω πώς δέν εἶναι οἱ ἄθεοι πού ἔχουν τό πάνω χέρι στίς δυνάμεις τοῦ ναί, οὔτε θά ἔπρεπε νά τό ἔχουν, διότι τό ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ Κράτους-Ἐκκλησίας δέν εἶναι ζήτημα χωρισμοῦ τῆς κοινωνίας σέ πιστούς καί ἄπιστους. Αὐτή τή λάσπη πού μᾶς ρίχνουν οἱ ἥρακλεῖς τῆς Ἐκκλησίας τοὺς τή χαρίζουμε. Τό πάνω χέρι σ' αὐτές τίς δυνάμεις τοῦ ναί ὀφείλουν νά τό ἔχουν (διότι μόνον τότε θά εἶναι καί ἀποτελεσματικές) ὅσοι ἔχουν πειθεῖ πώς τό πραγματικό πρόβλημα τῆς διαπλοκῆς Κράτους-Ἐκκλησίας εἶναι πολιτικό καί ὄχι ἠθικό. Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τό πολιτικό δέν ἐμπεριέχει ἢ ἀντιστρατεύεται τό ἠθικό. Σημαίνει ὅτι τό ἠθικό ἀπό μόνο του ἐκφυλίζεται σέ ἀνούσια ἠθικολογία. Λέγοντας δέ πώς τό πρόβλημα εἶναι πολιτικό, ἐνοοῦμε τήν νόθευση τῆς δημοκρατίας μέσω τῆς διαπλοκῆς Κράτους-Ἐκκλησίας πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἀντιδημοκρατική ἡγεμονία ὀρισμένων ἐπί ἄλλων «χάρη στήν κατάλληλη χρήση τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας... ἀκόμα καί τῶν δημοσίων δακρύων» (ὅπως γράφει ὁ Ν.Ε. Καραπιδάκης στήν *Καθημερινή*, 27 Φεβρουαρίου 2005).

Αὐτές, ὅμως, οἱ δυνάμεις τοῦ «ναί στό χωρισμό» θά κερδίσουν τή μάχη στό προβλεπτό μέλλον καί θά μεταβοῦμε ἀπό τό «μᾶλλον ὄχι» στό ναί ἄν τοὺς συνδράμει κατά κάποιον τρόπο καί ὁ Καραμανλῆς. Ἄν θελήσει καί ἄν καταφέρει νά ὑπερβεῖ τήν ἀντίφαση πού τόν καθηλώνει: ἀπό τή μιᾶ πλευρά νά ὑπογράψει γιά τίς ταυτότητες μέ τό δεξί του χέρι καί ἀπό τήν ἄλλη νά δείχνει τόν ἑαυτό του ὡς ἕναν σύγχρονο δημοκράτη τοῦ «μεσαίου» χώρου μέ τό ἀριστερό του χέρι.

Μᾶλλον ὄχι, λοιπόν, ἐκτός ἐάν κάνει κωλοτούμπα ὁ Καραμανλῆς.

Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, ἐπειδή τό μέλλον διαρκεῖ πολύ, οἱ δυνάμεις τοῦ «ναί στό χωρισμό» κάποτε θά κερδίσουν καί χωρίς τόν Καραμανλή.

Βασίλης Ζουναλῆς

«Κορίτσια τῆς συγγνώμης»

Πρὶν λίγο καιρό τὸ Δεκέμβρη τοῦ 2004, ἂν δὲν ἀπατῶμαι, στὸ Μεικτὸ Κακουργιοδικεῖο Πατρῶν ἐκδικάστηκε μιὰ ὑπόθεση πού, ὅπως ὅλες οἱ ὑποθέσεις, δὲν ἀφοροῦσε ἀποκλειστικά τὸν κατηγορούμενο καὶ τὴν κατήγορο ἢ τὸν «θύτη» καὶ τὸ «θύμα». Ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου ἔκρινε ἀθῶο τὸν κατηγορούμενο μὲ ψῆφους 4-3, στή συγκεκριμένη περίπτωση 4 οἱ ψῆφοι τῶν ἐνόρκων καὶ 3 οἱ ψῆφοι τῶν δικαστῶν. Πρόκειται γιὰ τὴ δίκη ἐνὸς ἀστυνομικοῦ πού κατηγορεῖται ὅτι βίασε μιὰ νεαρή Οὐκρανή, ἕνα ἀπὸ τὰ πλεῖστα ὅσα θύματα τῆς διεθνoῦς διακίνησης καὶ σωματεμπορίας —ἐλληγιστί trafficking. Ἀθῶος, λοιπόν, ὁ κατηγορούμενος σύμφωνα μὲ τοὺς ἐνόρκους, ἔνοχος σύμφωνα μὲ τοὺς δικαστές. Πάμπολλα, λένε, ὅσοι εἰδήμονες παρακολούθησαν τὴ δίκη, τὰ στοιχεῖα πού θέλουν τὸν ἀστυνομικό ἔνοχο, ὅπως ἄς ποῦμε ὅτι ἄλλαξε τὴν κατάθεσή του τρεῖς φορές. Ἄπειρα καὶ τὰ τραγελαφικά τῆς δίκης, ὅπως ἄς ποῦμε, ὅτι ἡ κοπέλα δὲν κλήθηκε νὰ καταθέσει. Θεωρήθηκε «ἀγνώστου διαμονῆς» τὸν ἴδιο καιρό πού ἡ ἀσφάλεια τὴ χρησιμοποίησε ὡς μεταφράστρια σὲ παρόμοιες ὑποθέσεις.

Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, θὰ μπορούσαμε, ἀπλῶς, νὰ ζητήσουμε νὰ τελειώνουμε μὲ τὸ θεσμό τῶν ἐνόρκων. Πολλά, ἄλλωστε, τὰ ἐπιχειρήματα πού ἔχουν διατυπωθεῖ κατὰ καιροὺς —ἀπὸ συντηρητικούς ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κύκλους. Μὴ ἐπαγγελματίες δικαστές δὲν μποροῦν νὰ ἔχουν λόγο. Τὰ ἀκούσαμε ξανά καὶ μὲ τὴν ἀφορμὴ τῆς δίκης τῆς 17ης Νοέμβρη, ὅταν κυβερνῶντες καὶ πολλοὶ νομικοὶ τρώμαξαν μὲ τὴν ἀνακατωσούρα πού θὰ μπορούσαν νὰ φέρουν σὲ ἐκείνη δίκη οἱ κρίσεις καὶ οἱ ἀποφάνσεις τῶν ἐκπροσώπων τοῦ λαοῦ. Μαζί μὲ τὸ θεσμό τῶν ἐνόρκων, ἄλλωστε, θὰ τραβάγαμε μιὰ μονοκοντυλιά καὶ στὰ κληροδοτήματα τοῦ Διαφωτισμοῦ (ἀπὸ τὸ 1834 ἐφαρμόζεται στὴν Ἑλλάδα ὁ θεσμός αὐτός), στὴ συμμετοχὴ τοῦ λαοῦ στὴν ἀσκηση τῆς δικαστικῆς λειτουργίας, κάτι πού ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικά συστατικά στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, στὴ λαϊκὴ συγκρότηση τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης καὶ σὲ ἄλλα παρόμοια προοδευτικά. Γιὰ νὰ μὴν τὰ καταργήσουμε, ὅμως, τόσο ἄδικα καὶ ἄδοξα ὅλα τοῦτα τὰ σπουδαῖα, ἄς πάρουμε τὰ πράγματα ἀλλιῶς.

Ἡ δίκη αὐτὴ τοῦ προηγούμενου Δεκέμβρη ἦταν ἐπαναληπτικὴ. Εἶχε προηγηθεῖ μιὰν ἄλλη, ὅπου ὁμόφωνα τὸ δικαστήριό εἶχε κρίνει ἀθῶο τὸν κατηγορούμενο. Ὁμόφωνη ἀπόφαση, ὅμως, πάει νὰ πεῖ ὅτι ἡ δυνατότητα νὰ ἀσκηθεῖ ἔφεση ἀκυρώνεται. Ὡστόσο, πολλοὶ ἢ καλύτερα πολλές ἦταν ἐκεῖνες

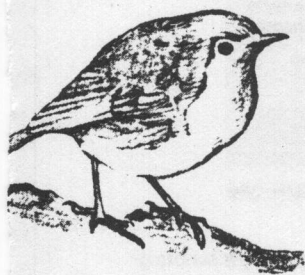

πού φώναξαν, κάτι ἐξόφθαλμες ἀδικίες θά ὑπῆρχαν καί στήν ὑπόθεση, τό πράγμα μαζεύτηκε ὅπως-ὅπως καί ἡ δίκη ἐπαναλήφθηκε. Ὡστόσο τό γεγονός ὅτι κανένας ἀπό τούς ἐνόρκους δέν διαφοροποιήθηκε στίς δύο δίκες εἶναι ἐξαιρετικά «ἐνοχλητικό», ὅσο καί ἀντιπροσωπευτικό τοῦ τρόπου πού ἡ κοινωνία ἀντιλαμβάνεται τήν καταναγκαστική σωματεμπορία.

Ὅποιος ἔχει ζήσει σέ πόλη τῆς ἐλληνικῆς ἐπαρχίας τά τελευταῖα χρόνια ξέρει πολύ καλά πώς κάθε γειτονιά, σχεδόν, ἔχει καί ἀπό ἓνα μπάρ ὅπου ἐκδίδονται ἀλλοδαπές. Ἐκτός ἀπό ἀνέκδοτα μέ «Ρωσίδες» καί «Οὐκρανές», τό πράγμα μένει ἐπί τῆς οὐσίας ἀσχολίαστο στή δημόσια σφαῖρα τῶν πόλεων. Οἱ κοπέλες τοῦτες, ἄλλωστε, δέν ἐμφανίζονται πουθενά, κανείς ποτέ δέν τίς βλέπει, κατά συνέπεια κανέναν δέν ἐνοχλοῦν, κανέναν δέν σκανδαλίζουν, ἡ βικτωριανή εὐαισθησία τοῦ χριστεπώνυμου πλήθους δέν θίγεται, ἄρα κανένας δέν τίς συζητᾶ. Προφανῶς ὅλο αὐτό δέν συμβαίνει ἐπειδή αὐτές τό ἐπιδιώκουν, ἀλλά ἐπειδή ζοῦν σέ συνθῆκες δουλείας. Ὅμως, οὔτε καί αὐτό ἀποτελεῖ θέμα συζήτησης. Δέν ἔχω ἀκούσει, σχεδόν ποτέ, κατοίκους νά καταγγέλλουν ὅτι στό τάδε μαγαζί ἢ στό δεῖνα ξενοδοχεῖο κάτι συμβαίνει ἀκούσια σέ ἀνθρώπους. Δέν ἔχω ἀκούσει καμιά δημοτική ἀρχή πού νά ἀνῆκει στήν Ἀριστερά, στήν κεντροαριστερά ἢ στή δεξιά τοῦ κυρίου νά συζητᾶ τό θέμα σοβαρά καί νά σκοπεύει κάτι νά πράξει. Ὅλοι ξέρουν καί ὅλοι σφυρίζουν ἀδιάφορα. Τό θέμα εἶναι ταμπού; Ἴσως. Τίποτα ὅμως δέν εἶναι τυχαῖο.

Τό σύνολο τῶν ἐξαναγκαστικά ἐκδιδομένων στήν πορνεία στήν Ἑλλάδα τήν περίοδο 1990-2000 ἦταν ἀλλοδαπές γυναῖκες, ὁ ἀριθμός τῶν ὁποίων ὑπολογίζεται στίς 77.500, τά ἔσοδα ἀπό τήν ἐξαναγκαστική πορνεία γυναικῶν καί παιδιῶν ξεπέρασαν τά 6 δισεκατομμύρια εὐρώ, ἐνῶ ἐτησίως πάνω ἀπό 1 ἑκατομμύριο ἄνδρες μίσθωναν ὑπηρεσίες προσφερόμενες ἀπό θύματα ἐξαναγκαστικῆς πορνείας. Μιλᾶμε, δηλαδή, γιά ἐνεργότατη συμμετοχή. Ἐκτός αὐτοῦ ὑπολογίζεται ὅτι τήν ἴδια περίοδο, περίπου 60.000 ἄνθρωποι εἶχαν εἰσοδήματα ἀπό τήν καταναγκαστική πορνεία χωρίς νά σχετίζονται ἄμεσα μέ αὐτήν.

Τό πράγμα, ὅμως, ἔχει καί ἄλλη διάσταση. Ἡ ὑπόθεση καταναγκαστική πορνεία ἀφορᾶ τίς ἀφανέστερες τῶν ἀφανῶν. Καταρχήν ἀφορᾶ γυναῖκες. Ἐπιπλέον ἀφορᾶ γυναῖκες ἐξαιρετικά φτωχές, οἱ ὁποῖες πραγματικά δέν ἔχουν στόν ἥλιο μοίρα. Ἐκτός αὐτοῦ ἀφορᾶ λαθρομετανάστριες καί μάλιστα ἀπό τίς χῶρες τοῦ πρώην ἀνατολικοῦ μπλόκ, κάτι πού σχετίζεται μέ ποικίλα, ἀρνητικά φορτισμένα στερεότυπα στήν ἐλληνική κοινωνία. Ἐπίσης ἀφορᾶ γυναῖκες οἱ ὁποῖες ἐκδίδονται. Δέν ἔχει σημασία πῶς, τί καί γιατί, ἀφοῦ μόνο ὁποιος «μπλέκει μέ τά πίτουρα τόν τρῶν' οἱ κότες». Οἱ ἄνθρωποι

ἄλλωστε πού δέν ἔχουν ζήσει τήν ἀπόγνωση θεωροῦν ὅτι πάντα ὑπάρχει βούληση καί ἐπιλογή.

Ὁ λαϊκός δικαστής κρίνει κατά συνείδηση καί θεωρητικά σ' αὐτό ὑπερέχει ἔναντι τῶν ἐπαγγελματιῶν δικαστῶν, οἱ ὁποῖοι κρίνουν μέ βάση τό «γράμμα» τοῦ νόμου. Στή συνείδηση τῶν ἐνόρκων τῶν δύο δικῶν, πού εἶναι ἐν τέλει καί ἡ συνείδηση τῆς κοινωνίας μας, ὅλα τά παραπάνω εἶναι νομιμοποιημένα μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο. Ἀναρωτιέμαι ἂν σ' αὐτή τή συνείδηση ἄντρας, Ἑλληνας, μεσοαστός καί δῆ ἄστυνόμος θά μπορούσε ποτέ νά εἶναι ἔνοχος γιά μιά τέτοια ὑπόθεση.

Κατερίνα Λαμπρινοῦ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ SCRIPTA

ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ • ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ - ΚΡΙΤΙΚΗ

ISBN 960-7909-53-4 • ΣΕΛ. 192 • ΤΙΜΗ: 13€

ISBN 960-7909-62-3 • ΣΕΛ. 736 • ΤΙΜΗ: 38€

Ασκληπιού 10, 106 79 Αθήνα • Τηλ. 210 36 16 528, Fax: 210 36 16 529 • e-mail: scripta@hellasnet.gr • www.scripta.gr

ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ ΕΥΡΩΠΑΙΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΓΙΑ ΕΝΑ ΟΧΙ ΣΤΟ ΕΥΡΩΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΕΝΑ ΝΑΙ ΣΕ ΜΙΑ ΑΛΛΗ ΕΥΡΩΠΗ

του 'Αντώνη Μανιτάκη

Η πολιτική ένοποίηση της Εϋρώπης, πού επιχειρείται μέ τή νέα εϋρωπαϊκή συνθήκη, μᾶς ἀφορᾶ ὅλους, ὡς ἐργαζόμενους καί ἀνεργούς ἢ ἡμιαπασχολούμενους, ὡς καταναλωτές ἢ ἐπαγγελματίες, ὡς ἐπιστήμονες ἢ διανοούμενους, καί βέβαια μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς πολίτες. Μᾶς ἀφορᾶ γι' αὐτά πού ὑπόσχεται καί ἐξαγγέλλει, γι' αὐτά πού ἀποσιωπᾷ ἢ συγκαλύπτει, γι' αὐτά πού παραλείπει ἢ ἐξωραΐζει. Διότι, ἂν μή τί ἄλλο, ἡ νέα αὐτή συνθήκη, πού αὐτοαποκαλεῖται Σύνταγμα, μᾶς ἀναγκάζει, ἀπό τήν ὀνομασία της καί μόνον, νά τήν κρίνουμε σάν νά ἦταν, πράγματι, Σύνταγμα καί νά μιλήσουμε γιά τά οὐσιώδη, γιά τά θεμέλια καί τίς καταστατικές ἀρχές ἢ τούς στόχους τῆς Εϋρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Δέν μᾶς καλοῦν ἀπλῶς νά ἐγκρίνουμε μιά νέα εϋρωπαϊκή συνθήκη, πού κωδικοποιεῖ τίς παλιές, πού βελτιώνει τόν τρόπο λήψης τῶν ἀποφάσεων καί τή λειτουργία τῶν κοινοτικῶν ὀργάνων ἰδίως μετά τή διεύρυνση. Δέν καλούμαστε μόνον νά ἐγκρίνουμε μιά ἀπλή διεθνή συνθήκη πού ὀργανώνει τήν ἄσκηση κοινῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καί πολιτικῆς ἀσφάλειας, μειώνει τό δημοκρατικό ἔλλειμμα, καί, γενικά, προωθεῖ τή διαδικασία τῆς εϋρωπαϊκῆς ὀλοκλήρωσης.

Ἄν οἱ θεσμικές φιλοδοξίες τῆς συνταγματικῆς συνθήκης σταματοῦσαν ἐκεῖ, τότε τά κριτήρια ἀξιολόγησής της θά ἦταν ἀπλά καί ἡ ἀπάντηση σχετικά εὐκολή. Μέ πρόσχημα τήν ἀνάγκη τῆς εϋρωπαϊκῆς ἐνοποίησης μᾶς ζητοῦν νά προσχωρήσουμε ἰδεολογικά καί νά ἀποδεχτοῦμε πολιτι-

κά τούς βασικούς στόχους καί τίς συγκεκριμένες ἐξουσίες καί πολιτικές τῆς Εϋρωπαϊκῆς Ἐνωσης, ἔτσι ὅπως εἶναι τώρα: μᾶς Εϋρώπης, πρίν ἀπό ὅλα καί πάνω ἀπό ὅλα, τῆς ἀγορᾶς καί τῶν ἐμπορευμάτων, τῆς νομισματικῆς σταθερότητας, μᾶς Εϋρώπης πού ἐξαρτᾷ τήν πλήρη ἀπασχόληση καί τήν καταπολέμηση τῆς ἀνεργίας ἀπό τήν ἀνταγωνιστικότητα τῆς οἰκονομίας της, μᾶς Εϋρώπης τῶν κρατῶν, προσδεμένης στή Βορειαντλαντική Συμμαχία, καί κυρίως μᾶς Εϋρώπης πού δέν ἀφήνει καμιά προοπτική γιά ἄλλη, διαφορετική πραγματικότητα ἀπό αὐτή πού ζοῦμε σήμερα.

Ἐπισηόνοντας τόν κίνδυνο τῆς ἱστορικῆς ὀπισθοδρόμησης καί τῆς ἀναβίωσης τοῦ ἐθνικισμοῦ καί τοῦ κρατισμοῦ, ἂν δέν ἐγκριθεῖ ἡ συνταγματική συνθήκη, καί κατηγορώντας ὅσους τήν ἀπορρίπτουν ὡς ρομαντικούς νοσταλγούς τοῦ παρελθόντος, οἱ συντάκτες τῆς νέας συνθήκης θέλουν, στό ὄνομα τῆς ἱερῆς καί ἐνδοξῆς λέξης «Σύνταγμα», νά παγιώσουν καί νά νομιμοποιήσουν αὐτό πού ὑπάρχει. Πῶς ἀλλιῶς μπορούμε νά ἐργηνεύσουμε τήν ἀναγωγή σέ θεμελιώδη συνταγματικό στόχο τῆς Ἐνωσης στό ἄρθρο I-3, ἀμέσως μετά τήν «προαγωγή τῆς εἰρήνης» καί δίπλα ἢ μαζί μέ τήν «ἐλευθερία, τήν ἀσφάλεια καί τή δικαιοσύνη», τήν παροχή στους πολίτες ἐνός χώρου «μέ ἐσωτερική ἀγορά ὅπου ὁ ἀνταγωνι-

αμός είναι ελεύθερος και άνοθευτος», καθώς και μιάς άκρας ανταγωνιστικής κοινωνικής οικονομίας τής άγοράς; Η έρμηνεία και η εφαρμογή αυτών των ρητρών δέν μπορεί παρά νά είναι μία: συνταγματοποίηση τής Εύρώπης δέν σημαίνει μόνον άναγνώριση μιάς Χάρτας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και τής ισότητας άνδρών και γυναικών σημαίνει κυρίως άναγωγή του ελεύθερου ανταγωνισμού σέ ύπατη συνταγματική αξία και ύποταγή όλων των πολιτικών τής Ένωσης στή λογική των νόμων τής άνεξέλεγκτης άγοράς. Τά κράτη μέλη είναι έξάλλου ύποχρεωμένα δυνάμει του άρθρου III-177 νά ακολουθούν μία και μόνον οικονομική πολιτική, τή νεοφιλελεύθερη: εκείνη πού «άσκειται σύμφωνα μέ τήν άρχή τής άνοικτης οικονομίας τής άγοράς μέ ελεύθερο ανταγωνισμό» χωρίς καμία κοινωνική δέσμευση. Βέβαια η διάταξη αυτή δέν είναι νέα, ύπήρχε και στις προηγούμενες συνθήκες. Μόνο πού τώρα, μέ τήν άναγωγή της σέ συνταγματική άρχή, ο ελεύθερος ανταγωνισμός τοποθετείται, τυπικά και συμβολικά, πάνω από τά έθνικά Συντάγματα, ώστε νά μήν ύπάρχει η παραμικρή άμφιβολία για τήν ισχύ του, και για τή δέσμευση νομοθετών και κυβερνήσεων από αυτήν. Οί εθνικές κυβερνήσεις στερούνται όριστικά, πλέον, τή δυνατότητα νά άσκούν οικονομική πολιτική άλλη από τή νεοφιλελεύθερη. Και άκόμη — αυτό είναι τό πιο σημαντικό — η οικονομική πολιτική, τόσο για τά όργανα τής ΕΕ όσο και για τίς κυβερνήσεις των κρατών, δέν μπορεί νά είναι πλέον άντικείμενο πολιτικής άντιδικίας ή διαμάχης μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων, μεταξύ π.χ. σοσιαλιστών και φιλελεύθερων. Η οικονομική πολιτική τίθεται έξτός «πολιτικής» και τοποθετείται στήν κυριολεξία πάνω από τήν πολιτική. Για πρώτη φορά στήν παγκόσμια ιστορία του συνταγματισμού τό Σύνταγμα όχι μόνον δέν είναι ούδέτερο άπέναντι στήν οικονομία αλλά τό ίδιο θέτει ρητά τήν οικονομία τής άγοράς πάνω από τήν πολιτική και πάνω από τόν έαυτό του. Η σχέση οικονομίας και πολιτικής άντιστρέφεται: η πολιτική δέν έξουσιάζει τήν οικονομία ούτε τήν οικονομική πολιτική. Η δημοκρατία δέν έξουσιάζει ούτε μπορεί νά θίξει τήν οικονομία τής άγοράς. Ο συνταγματικά και πραγματικά κυρίαρχος δέν είναι ο Δήμος αλλά η άγορά.

Η πρωταρχική θέση τής άγοράς στό καλούμε-

νο σύνταγμα τής Εύρώπης επιβεβαιώνεται και από άλλες δύο διαπιστώσεις: πρώτα, από τή συνταγματοποίηση όλόκληρου του τρίτου μέρους πού περιέχει τίς παλαιές συνθήκες και καθορίζει λεπτομερειακά τίς πολιτικές τής Ένωσης. Λεπτομέρειες και ειδικότερες τεχνικές ρυθμίσεις, άνάρμοστες για συνταγματικό κείμενο, άποκτούν ισχύ και αίγλη συνταγματική. Τό Σύνταγμα τής Εύρώπης είναι τό μεγαλύτερο και τό λεπτομερέστερο του κόσμου, άποτελείται από 1000 περίπου σελίδες και από 448 άρθρα, από τά όποια μόνον 53 θά μπορούσαν νά θεωρηθούν συνταγματικής ύψης, ενώ τά υπόλοιπα 322 άρθρα άφορούν τίς πολιτικές τής Ένωσης, ύλη πού κανονικά έπρεπε νά άφεθεί στή δικαιοδοσία τής νομοθετικής έξουσίας. Δεύτερον, από τήν άπουσία κάθε άναφοράς προστατευτικής στις δημόσιες κοινωνικές ύπηρεσίες και γενικότερα στα συλλογικά κοινωνικά αγαθά. Στο άρθρο μάλιστα III-55 όρίστηκε ρητά ότι και οι ύπηρεσίες γενικού οικονομικού συμφέροντος ύπόκεινται στους κανόνες του ανταγωνισμού. Τά πάντα ύπόκεινται στους κανόνες του ανταγωνισμού, δέν έξαιρούνται ούτε τά δημόσια συλλογικά αγαθά, η δημόσια ύγεια, η παιδεία η η κοινωνική ασφάλιση, η τηλεόραση, τό περιβάλλον. Άλλωστε και η εργασία δέν άντιμετωπίζεται ως κοινωνικό αγαθό η ως δικαίωμα αλλά ως άτομική έλευθερία και ύπηρεσία.

Δέν είναι τελικά τόσο η άπουσία κάθε ιδέας περί κοινωνικού κράτους και η παντελής παραγνώριση η ύποτίμηση των κλασικών κοινωνικών δικαιωμάτων πού μās άναγκάζουν νά έχουμε αυτήν τήν άρνητική στάση άπέναντι στο Εύρωσύνταγμα. Καταλαβαίνουμε ότι σέ μία εποχή κατάρρευσης του κοινωνικού κράτους και παγκόσμιας επικράτησης τής νεοφιλελεύθερης οικονομικής ιδεολογίας και πολιτικής, κάθε κατοχύρωση κοινωνικής πολιτικής και κάθε άναγνώριση κοινωνικού δικαιώματος θά ήταν για τους εργαζομένους κέρδος και τό άντιμετωπίζουμε ως τέτοιο. Δέν ύποτιμούμε έξάλλου τήν τεράστια σημασία πού έχουν οι διατάξεις οι όποιες προνοούν για τή βιώσιμη ανάπτυξη και τήν προστασία του περιβάλλοντος.

Αυτό πού μās κάνει απορριπτικούς όμως είναι η πικρή διαπίστωση ότι μέ τή συνταγματική συνθήκη επιχειρείται νά διαγωνιστεί η ύπάρχουσα δομή έξουσίας και διακυβέρνησης στή ΕΕ και νά αποκλειστεί, καταστατικά και συνταγματικά, κάθε μελλοντική προσπάθεια πού θά έγκαθιστά περιορισμούς στήν έλευθερία του

άνταγωνισμού, κάθε προσπάθεια καθιέρωσης στο μέλλον κοινωνικών δικαιωμάτων και προστασίας συλλογικών αγαθών. Κάθε ανθρώπινη και κοινωνική δραστηριότητα που θά άντιμάχεται καταστατικά τή λογική τής αγοράς και θά επίζητει τήν εξαίρεσή της από τούς κανόνες του άνταγωνισμού, τήν τοποθέτησή της εκτός αγοράς, θά χαρακτηρίζεται ως άντισυνταγματική και θά στιγματίζεται ως άνεδαφική, ως εκτός τόπου και χρόνου. Μέ τό Εύρωσύνταγμα καθιερώνεται για τήν Εύρώπη ένα κλειστό και άμετάβλητο, οικονομικό και κοινωνικό καθεστώς, πού δέν είναι άνοικτό στο μέλλον ούτε εύελικτο στις εξελίξεις. Για νά άναθεωρηθεί τό καλούμενο Εύρωσύνταγμα και νά τροποποιηθοϋν οι αρχές πού προαναφέραμε χρειάζεται όμοφωνία τών κρατών-μελών. Και ένα κράτος μέλος άκόμη νά διαφωνεί, ή πρόταση τροποποίησης θά άπορριφθεί. Πιστεύει κανείς ειλικρινά ότι μέ αύτήν τή διαδικασία και μέ αυτό τό Σύνταγμα θά άναγνωριστοϋν ποτέ τά κοινωνικά δικαιώματα ως ισότιμα και άδιαίρετα μέ τά άτομικά και ότι ή αξία τής άλληλεγγύης θά μπορεί νά μετριάσει τήν αξία τής έλευθερίας και νά άντιπαρατεθεί μαζί της;

Η πίο τρανή άπόδειξη τής καθαρά ιδεολογικής λειτουργίας του Εύρωσυντάγματος άποτελεί ή περίφημη Χάρτα τών Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Γενικές, ωραίες διακηρύξεις, γνωστές από τά εθνικά Συντάγματα και από άλλα διεθνή κείμενα, επαναδιακηρύσσονται χωρίς όμως έγγυημένα, εξασφαλισμένη νομική δεσμευτικότητα και, χωρίς τίς στοιχειώδεις έγγυήσεις δικαστικής προστασίας. Έτσι, ναι μέν «οί διατάξεις του παρόντος Χάρτη άπευθύνονται στα Όργανα, τούς οργανισμούς και τούς φορείς τής Ένωσης», και τούς δεσμεϋουν(;), χωρίς όμως νά δημιουργείται «καμία νέα άρμοδιότητα και κανένα νέο καθήκον για τήν Ένωση», όσον αναφορά τήν προστασία τών δικαιωμάτων. Και για νά μήν ύπάρχει ή παραμικρή άμφιβολία ότι οι διατάξεις του καλούμενου Συντάγματος, πού ρυθμίζουν τίς οικονομικές έλευθερίες και γενικά τίς πολιτικές τής Ένωσης είναι πίο πάνω από τά δικαιώματα τής Χάρτας, τό άρθρο Π-52 παρ. 2, διευκρινίζει ότι «τά δικαιώματα του Χάρτη άσκοϋνται υπό τούς όρους και μέ τούς περιορισμούς πού καθορίζονται» από όλες τίς άλλες διατάξεις τής συνταγματικής συνθήκης. Η άλήθεια του Χάρτη

δέν βρίσκεται στα πενήντα πρώτα άρθρα του αλλά στα δύο τελευταία πού διέπουν τήν έρμηνεία και εφαρμογή τών δικαιωμάτων και καθιερώνουν τίς εξαίρέσεις. Τά δικαιώματα του εϋρωπαϊου πολίτη άπέναντι στην έξουσία τής Ένωσης διακηρύσσονται μέν ως γενικές αρχές, μένουν όμως άπροστάτευτα και δικαστικά και νομοθετικά, στο έλεος τών πολιτικών και τών στόχων τής Ένωσης.

Σκοπός άλλωστε τής Ένωσης δέν είναι ή προστασία τών δικαιωμάτων, αλλά ή εϋρωπαϊκή (οικονομική) ολοκλήρωση. Για τήν πραγματοποίησή της τά δικαιώματα χρησιμοποιούνται ως απλό μέσο. Ο πολιτικός φιλελευθερισμός τίθεται στην ύπηρεσία του οικονομικού φιλελευθερισμού. Η οικονομική έλευθερία καταβροχθίζει τήν άτομική έλευθερία και άδιαφορεί για τήν πολιτική έλευθερία. Αυτή τήν ιστορική άντιστροφή τών φιλελεύθερων αξιών πραγματοποιεί τό Σύνταγμα τής Εύρώπης. Οι δοκιμασμένες αξίες του εϋρωπαϊκού Διαφωτισμού και ή καταξιωμένη εϋρωπαϊκή παράδοση του δημοκρατικού συνταγματισμού μέ τό Εύρωσύνταγμα άγνοϋνται. Πώς μπορούμε νά μένουμε, ως εϋρωπαίοι πολίτες, άδιάφοροι και σιωπηροί άπέναντι σε αύτή τήν θεμελιώδη άνατροπή και όπισθοδρόμηση;

Ο βασικότερος, τελικά, λόγος, πού μās κάνει νά είμαστε ενάντιον του Εύρωσυντάγματος, είναι επειδή θέλουμε νά αφήσουμε άνοικτ ή τήν προοπτική μās άλλης Εύρώπης. Μιάς Εύρώπης πού θά οικοδομείται μέ τή θέληση και ενεργητική συμμετοχή τών λαών της και όχι μέ κρυφές και άντιδημοκρατικές διπλωματικές συμφωνίες τών κρατών και κυβερνήσεών τους. Η πολιτική ένοποίηση τής Εύρώπης ή θά γίνει μέ τή συμμετοχή τών λαών τής Εύρώπης ή δέν θά γίνει ποτέ. Πολιτική ένοποίηση σημαίνει ότι ή Εϋρωπαϊκή Ένωση παύει σταδιακά νά είναι ένωση κρατών και μετασχηματίζεται σε ένωση λαών. Κατασκεύασαν ένα «σύνταγμα» στο όνομα τών πολιτών τής Εύρώπης, άγνοώντας τήν συντακτική έξουσία τών λαών της. Ο στόχος τους είναι παραπλανητικός, θέλουν στο όνομα του συντάγματος νά διαιωνίσουν και νά νομιμοποιήσουν αυτό πού ύπάρχει σήμερα: μιά πρωτότυπη και μοναδική στην ιστορία συνένωση κρατών πού δέν είναι ούτε μπορεί νά γίνει Όμοσπονδία, και είναι κάτι διαφορετικό από μιά

Συνομοσπονδία. Ἐπιδιώκουν ἄρα νά συνταγματοποιήσουν τήν κρατούσα διακυβερνητική ἢ διακρατική μέθοδο διακυβέρνησης τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, νά νομιμοποιήσουν τή διακρατική λογική, κάνοντάς την πιά ἀποτελεσματική.

Ἐπιδιώκουμε νά ἀλλάξει ριζικά ὁ τρόπος αὐτός διακυβέρνησης τῆς Εὐρώπης καί νά ἀντικατασταθεῖ σταδιακά ἀπό ἄλλες μορφές πού θά διασφαλίζουν τήν πολυεπίπεδη ἀντιπροσώπευση τῆς βούλησης τῶν λαῶν τῆς Εὐρώπης, σέ τοπικό, ἐθνικό καί περιφερειακό ἐπίπεδο. Ὀνειρευόμαστε μίαν Εὐρώπη πού ἡ ἐξουσία της θά πηγάζει καί θά νομιμοποιεῖται ἀπό πολλαπλούς καί ἐπάλληλους Δήμους.

Τό πολιτικό μέλλον τῆς Εὐρώπης θά κριθεῖ, τελικά, ἀπό τήν πολιτική καί πολιτισμική ικανότητά της νά ἐντάξει, προοπτικά, στή διαδικασία τῆς ὀλοκλήρωσής της, ὡς ἰσότιμους εὐρωπαίους πολίτες, τούς μετανάστες, ὅσους ἐργάζονται καί διαμένουν σέ αὐτήν. Ὁ ἐνιαῖος Δήμος τῆς Εὐρώπης ἀποτελεῖται ἀπό τό σύνολο τῶν εὐρωπαίων πολιτῶν, ἡ ἰδιότητα ὅμως τοῦ εὐρωπαίου πολίτη δέν θά βασίζεται στήν ἐθνική ἰθαγένεια ἀλλά στήν κοινωνική ἀποκλειστικά ἰδιότητα τοῦ πολίτη. Εὐρωπαῖος πολίτης θά εἶναι κάθε ἕνας πού ἔχει καί ἀσκεῖ τό δικαίωμα στήν ἐργασία καί στήν διαμονή. Ἡ Εὐρώπη δέν ὀρίζεται γεωγραφικά οὔτε πολιτισμικά, ἀλλά μόνον πολιτικά καί εἶναι ἀνοικτή στούς πολιτισμούς, στήν εἰρηνική συνύπαρξη καί συνάντησή τους.

Δέν σκεπτόμαστε τήν Εὐρώπη ὡς ἕνα νέο πανίσχυρο ὑπερκράτος, φρούριο κλειστό, κατ' εἰκόνα καί ὁμοίωση τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ἀλλά ὡς μιά μεταεθνική, ὀργανωμένη καί ἰσχυρή, πολιτική κοινωνία, πρότυπο μοναδικό στόν κόσμον δη-

μοκρατικῆς καί κοινωνικῆς ὀργάνωσης τῶν λαῶν της, ἰκανῆς νά ὑπερασπίζεται καί νά ἐπιβάλλει τήν εἰρήνη καί νά πρωτοστατεῖ στή διάσωση τοῦ πλανήτη ἀπό τίς οικολογικές καταστροφές.

Δέν θά ψηφίσουμε αὐτό τό Σύνταγμα γιατί θέλουμε νά ἀφήσουμε ἄθικτη τή φλόγα τῆς ἐλπίδας γιά μιά ἄλλη Εὐρώπη σέ ἕναν ἄλλο κόσμο. Γιατί θέλουμε νά δεῖξουμε, συγκεκριμένα καί ἔμπρακτα, ὅτι ἡ πολιτική ἐνοποίηση τῆς Εὐρώπης πού ἐτοιμάζεται, βασίζεται στή πλήρη ἀδιαφορία καί στήν ἀποχή τῶν εὐρωπαίων πολιτῶν καί ὅτι ἐπιδιώκεται νά πραγματοποιηθεῖ χωρίς συζήτηση καί χωρίς πολιτική ἀντιπαράθεση. Ἡ ἀπόρριψη τοῦ Εὐρωσυντάγματος εἶναι ὄρος καί προϋπόθεση γιά νά συγκροτηθεῖ ἕνα κίνημα εὐρωπαϊκό πού συνειδητά καί ὑπεύθυνα θά ἐπιδιώκει μίαν Εὐρώπη οικολογική, δημοκρατική καί κοινωνική, τῶν λαῶν καί τῶν δικαιομάτων, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀλληλεγγύης καί τῆς δικαιοσύνης.

Ἄπορριπτοντας σήμερα τή συνθήκη, πού βαπτίστηκε Σύνταγμα, ἀποδοκιμάζουμε, πρῶτα, μιά πρακτική πολιτικῆς παραπλάνησης τῶν εὐρωπαίων πολιτῶν. Ἀρνούμαστε, ἔπειτα, νά παραιτηθοῦμε ἀπό τό δικαίωμά μας νά σκεπτόμαστε, νά σχεδιάζουμε καί νά ἀγωνιζόμαστε συλλογικά γιά τό μέλλον, νά πιστεύουμε ὅτι μιά ἄλλη Εὐρώπη εἶναι ἱστορικά δυνατή καί πολιτικά ἐφικτή. Ἡ ἐνωμένη πολιτικά Εὐρώπη θά κτιστεῖ σταδιακά, βῆμα βῆμα, ἀπό τούς λαούς της καί τούς πολίτες της, μέ συνεχεῖς καί διαρκεῖς διεκδικήσεις καί ἀγῶνες, μέ φαντασία καί μέ ὄνειρο.

Τό παραπάνω κείμενο τοῦ Ἀντώνη Μανιτάκη εἶναι βέβαια προσωπικό, προϊόν ὅμως μακρῆς πολιτικῆς καί ἐπιστημονικῆς ἐρευνας καί συζήτησης. Γι' αὐτό, σέ συμφωνία μέ τόν συγγραφέα, θεωροῦμε ὅτι πρέπει νά προβληθεῖ ἀπ' ὅσους συμμερίζονται τίς ἀπόψεις του, πού ἐξάλλου σηματοδοτοῦν καί συμπυκνώνουν τόν δημοκρατικό καί κοινωνικό μας πολιτισμό.

Ὁ Πολίτης τό υἱοθετεῖ ἀπολύτως καί τό προσυπογράφει. Ὅσοι συμφωνοῦν ἄς πράξουν τό ἴδιο. Τό Εὐρωσύνταγμα μᾶς ἀφορᾷ ὅλους.

Στεῖλτε τήν ἀπάντησή σας στόν Πολίτη, Ζωναρά 10, 114 72 Ἀθήνα, e-mail: poliths@otenet.gr, τηλ.: 210-6470079.

«Τρεῖς παπάδες νάν' καλοί κάνουν μιά ὀκά μαλλί»

τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη

Τρεῖς παπάδες νάν' καλοί κάνουν μιά ὀκά μαλλί

Ησκαπτική αὐτή περὶ παπάδων λαϊκὴ ρίμα ἔρχεται στό νοῦ αὐτές τίς ἡμέρες γιατί μοιάζει πολύ κατάλληλη γιά νά χαρακτηρίσει τό ἀντικείμενο τοῦ ὀργισμένου καί σκαμπρόζικου συνάμα δημόσιου καί ιδιωτικοῦ κοπετοῦ καί ὀδυροῦ περὶ τῆς Ἱεραρχίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, περὶ Γιοσάκη, Βαθύλη καί τόσων ἄλλων. Δέν εἶναι τό μόνο δίστιχο ἄλλωστε πού βάζει στό στόχαστρο τούς παπάδες βροίθει ἡ ἑλληνική καί ἐν γένει χριστιανική λαογραφία ἀπό ἀνέκδοτα, σάτιρες, σκαπτικά στιχουργήματα, ἀδόξενα συχνάκις, ἰδίως τίς ἡμέρες τοῦ Τριωδίου, πρὸς γενικὴν τέρψιν καί ἀγαλλίασιν, ὅταν τό βακχεύεσθαι ἐγκαθίσταται στήν ἐξουσία καί διακωμωδοῦνται τά ἱερότερα τῶν ἱερῶν. Παλαιά καί πολύ γενικευμένη ἡ ἀνευ ὀρίων χλεύη πρὸς τούς ἱερεῖς, ἰδιαίτερα τούς μεγαλοσχήμους. Ἴδου πῶς φίλος σημειώνει τὴν ἀπουσία του στόν τηλεφωνητὴ του, παραφράζοντας τό νόημα τῆς Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, μιμούμενος τὴν ἐκ τοῦ ἄμβωνος φωνὴν τοῦ κ. Χριστοδουλοῦ ὡς ἱεροκῆρυκος:

«Λέγω δέ τοῖς ἀγάμοις καί ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐάν μείνωσι ὡς καγώ· εἰ δέ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν κρείττων γάρ ἐστὶν γαμεῖν ἢ πυροῦσθαι» (Α', 7, 8-9).

Στόχος ὄλων αὐτῶν τῶν χτυπημάτων ἐναντίον τῶν παπάδων, κάτω ἀπὸ τὴν μέση ἀλλά καί πάνω ἀπὸ τὴν μέση, δέν εἶναι αὐτός καθαυτός ὁ ἐκκλησιαστικὸς θεσμός καί πολύ περισσότερο δέν εἶναι ἡ θρησκευτικὴ πίστη. Ἄν καί δέν λείπει ἀπ' αὐτὴ τὴν δημόσια λαϊκὴ πλάκα ὁ ἀντικληρικαλισμὸς, ἕνας κάποιος ἀντικληρικαλισμὸς, στόχος τῆς εἶναι οἱ ἱερωμένοι, οἱ παπάδες. Ὅμως τά λαϊκά σκώμματα δέν κάνουν διακρίσεις, δέν χλευάζουν τίς «παθολογικές» περιπτώσεις ἀναξιόπιστων καί ἄνομων κληρικῶν ἀπὸ μιά ἐνάρετη, εὐσεβή, σεμνὴ καί ταπεινὴ «φυσιολογία» τοῦ καθόλου κλήρου, ὅπως οἱ ἐκκλησιαστικοὶ κανόνες τὴν περιγράφουν. Παρὰ τίς προσπάθειες τοῦ Παπαδιαμάντη καί τῶν παπαδιαμαντολόγων νά ξεχωρίσουν καί ν' ἀναδείξουν τὴν εἰκόνα τοῦ ταπεινοῦ καί λιτοῦ ἱερέως, στή λαϊκὴ χλεύη τοὺς παίρνει ὅλους ἡ μπάλα. Αὐτὸ βέβαια δέν σημαίνει ὅτι οἱ κληρικοὶ θεωροῦνται ἄτομα εὐτελεῖ καί τό

λειτούργημά τους ἀξιοκαταφρόνητο. Κάτι τέτοιο θά ἦταν πλήρης παρανόηση τῶν λαϊκῶν συμπεριφορῶν, παραδοσιακῶν καί σύγχρονων. Ἀντίθετα, ἐκτός ἐξαιρέσεων, ὁ παπὰς χაίρει μεγάλης ἐκτιμῆσεως καί συχνά γίνεται ἀποδέκτης αὐθόρμητων συναισθηματικῶν ἐκφορτίσεων, ἐκδηλώσεων σεβασμοῦ καί ἀνυπόκριτης μυχιότητος, πολύ περισσότερο πού συνδέεται συχνά μέ μιά ἀρετὴ ὑψηλῆς τιμῆς: τὴν φιλαλληλία, ἀλλά καί μέ κορυφαῖα σημεῖα τῆς ἐπὶ γῆς ἀνθρώπινης διαδρομῆς: ὀνοματοδοσία, γάμος, θάνατος, πού διαχειρίζεται ἡ Ἐκκλησία.

Πῶς συμβαίνει οἱ κληρικοὶ ἀπὸ τὴν μιά νά γίνονται ἀντικείμενο χλεύης καί ἀπὸ τὴν ἄλλη νά θεωροῦνται τιμώμενα πρόσωπα, σέ σημεῖο πού, ὅταν συμπεριφέρονται «παραβατικά», τό ξεστράτισμα τοῦ ἱερέως νά ἐκλαμβάνεται ὡς πραγματικὸ κοινωνικὸ σκάνδαλο, πολύ βαρύτερο στὴ λαϊκὴ αἴσθηση ἀπὸ τό ἂν στό ἴδιο παράπτωμα εἶχε περιπέσει λαϊκός; Εἶναι σάν ἡ λαϊκὴ κρίση γιά τούς κληρικούς νά μὴν δέχεται κἀν ἐλαφρυντικά, εἶναι σάν νά θεωρεῖ τούς ἱερεῖς ἄμωμους καί ἀναμάτητους. Θά προσπαθῆσω πῶς κάτω νά διατυπώσω μερικὲς σκέψεις γιά τό ζήτημα αὐτό, τὴν ἀντίφραση πῶς σωστά, διότι, νομίζω, πάνω στὴν ιδιότητα τοῦ ἐνάρετου ἐξ ὀρισμοῦ κληρικοῦ καί στὴν κραυγαλέα παραβατικότητα πού καθημερινά παρατηρεῖται, γίνεται ὁ μεγάλος σαματὰς αὐτῶν τῶν ἡμερῶν.

Πάντως, γιά νά γυρίσουμε στὴ σκοτεινὴ πλευρὰ τῶν παπάδων πού ἐπισύρει τὴ χλεύη τοῦ ποιμνίου, τρία εἶναι, κυρίως, τά στοιχεῖα συμπεριφορᾶς πού τίθενται στό στόχαστρο μέ τὴ μορφὴ συνήθως τοῦ σκώματος σάν νά μὴν τοὺς παίρνει ὁ κόσμος στά σοβαρά καὶ ἀπλῶς «διασκεδάζει» μέ τίς ἐκτός ἐκκλησιαστικοῦ καί κοσμικοῦ κανόνος συμπεριφορές.

Στόχος, λοιπόν, τῶν σαρκασμῶν εἶναι κατ' ἀρχάς ἡ βουλιμικὴ πλεονεξία τῶν κληρικῶν —«τρῶνε καλά», λέει ὁ κόσμος, «τό χέρι συνεχῶς τεντωμένο γιά δωσίματα», «τό παγκάρι νάν' καλά»—. Ὅταν μάλιστα αὐτὴ ἡ πλεονεξία παίρνει τὴ μορφὴ οικονομικῆς ἀλασυνείας καί πολυτελοῦς χλιδῆς τότε ἡ κατάσταση δέν συγχωρεῖται μέ τίποτε. Δέν εἶναι, βέβαια, αὐτὸς ὁ κανόνας καθ' ὅσον ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν παπάδων δέν

εἶναι κι αὐτοί παρά μισθοσυντήρητοι φουκαράδες καί καθόλου δέν ἀντιστοιχοῦν στήν εἰκόνα τοῦ «παχυμουλαράτου». Ὅμως οἱ ἐξαιρέσεις τῆς τόσο συχνά ἐξοργιστικῆς χλιδῆς αὐτῶν τῶν ταπεινῶν δούλων τῆς Ἐκκλησίας ἐρεθίζουν τήν καυστική διάθεση τοῦ ποιμνίου.

Ἡ ἄλλη πλευρά πού θά τροφοδοτήσει τό λαϊκό σκῶμμα εἶναι ὅτι ὁ ἀνώτερος ἰδιαίτερα παπάς, αὐτός ὁ ἐξ ὀρισμοῦ ταπεινός, εἶναι φορέας σημαντικῶν καί ἀνεξέλεγκτων ἐξουσιῶν. Πέραν δέ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τους ἐξουσιῶν, οἱ κληρικοί τάσσονται πάντα ἀπό τή μεριά τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας. Δέν τούς ταιριάζει φαίνεται ἡ ἀντιεξουσιαστική ἀπέθεια ἀλλά ἡ σύμπλευση μέ τήν ἐξουσία καί ἡ διαπλοκή.

Τέλος στόχος, προνομιακός μάλιστα, εἶναι οἱ ἐρωτικές δραστηριότητες τῶν παπάδων, οἱ κατά «παρέκκλιση» ἢ οἱ φυσιολογικές ἀλλ' ὅπωςδήποτε ἐκτός τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρωτοκόλλου – οἱ «ἀνιψιές» τῶν δεσποτάδων γιά παράδειγμα. Καί ὑπάρχει, πράγματι, ἓνα εἶδος παπαδολαγνείας μέ τά ἐρωτικά τῶν παπάδων, τά σύννομα καί τά «ἀνομα», λές κι αὐτοί κάνουν κάτι τό διαφορετικό κάτω ἀπό τά σεντόνια τους σέ σχέση μέ τούς ἄλλους θνητούς. Ὅμως ἐπειδή ἡ χριστιανική θρησκεία ἔχει ἐξορίσει στό πῦρ τό ἐξώτερον τό σῶμα καί τά δικαιώματά του, ὅταν εἶναι τό σῶμα τῶν ἰδίων τῶν κληρικῶν πού ἐξεγείρεται καί ἱκανοποιεῖ τά τῶν δικαίωματα, καταχρῶμενο μάλιστα τῆς «πνευματικῆς» του ἐξουσίας, τότε τό ποίμνιο σκανδαλίζεται.

Ὅλη αὐτή ἡ σκαπτική, προφορική καί γραπτή, λαϊκή φιλολογία, βάζοντας στό στόχαστρο τά ἔργα καί τίς ἡμέρες (καί τίς νύχτες θεβαίως) τῶν παπάδων, δέν ἐκφράζει παρά μιά διάθεση τῶν ἀνθρώπων, μέ παιγνιώδη τρόπο, νά τούς ἐκκοσμικεύσει, νά τούς ἐξανθρωπίσει, ἀγγίζοντάς τους μέ τή ράβδο τῆς χλεύης νά τούς μεταμορφώσει σέ κοινούς θνητούς, νά τούς «ἀποσχηματίσει», λές καί δέν ἀντέχει ὁ κόσμος τήν τόση ἀρετή (καί τόσο συχνά ὑποκριτική). Μέ τό σαρκασμό ὁ κόσμος τούς ἀποκαθλώνει, κατά κάποιον τρόπο, ἀπό τό ἱερό βᾶθρο στό ὅποιο ὁ ἱερός κανόνας τούς ἔχει τοποθετήσει, τούς ἀπομακρύνει ἀπό τό ἀπυρόβλητο τῆς ἱερότητας, τῆς ἀγιότητας, τούς προσάγει κι αὐτούς στή δημόσια σκηνή, στήν ἀγορά, ὅπου οἱ πάντες, οἱ πάσες ἀλλά καί οἱ ἅγιοι πατέρες θά ὑποστοῦν τά πυρά τοῦ δήμου καί τά δεινά τοῦ ἐγκόσμου βούρκου. Διότι ἐκεῖ, στό ἀπυρόβλητο τοῦ «σχήματος», τοῦ ναοῦ, τῆς ἱερωσύνης, τῆς μονῆς ὅλοι εἶναι καλοί, ἅγιοι, πανόσιοι, ὅλοι διακρίνονται ἀπό ἀπεφθο ἠθικότητα, ἀνιδιοτέλεια, ταπεινότητα, ἐγκράτεια καί τίς ἄλλες χριστιανικές ἀρετές, ὅλοι ἴστανται ὑπεράνω τῶν παθῶν τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς. Τό σκῶμμα ὅμως τούς μεταφέρει ἐπί τῆς Γῆς, τούς καθιστᾷ συνανθρώπους ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι, χωρίς τήν προστασία τῶν ἱερῶν τους ἰδιοτήτων καί τήν παρένδυση τῶν ἱερῶν τους ἀμφίων. Ὁ κόσμος ξέρει ὅτι οἱ παπάδες ὡς άτομα εἶναι ἐνάρετοι ἢ ἁμαρτωλοί ὅπως ὅλος ὁ κόσμος, ὅτι ἡ ἱερωσύνη δέν τούς χαρίζει κανένα bonus ἀγιότητας

κι ὅτι εἶναι τόσο πιό ἱεροί ὅσο ὑψηλότερα ἴστανται στήν κλίμακα τῆς ἱερωσύνης ἐκεῖ πού ἡ ἱερότητα καί ἡ ἀγιότητα κοσμεῖ ἀπολύτως, διακοσμεῖ καί, ἐπομένως, μασκαρεῖ τά ἐγκόσμια χαρακτηριστικά. Γι' αὐτό ἄλλωστε τά ἐπίθετα πού θά κοσμήσουν τήν ἄγια καί θεόθεν ἀγιότητα δέν ἀρκοῦνται μέ τόν συνήθη ὑπερθετικό βαθμό (ἅγιος-ἀγιότατος, ὁσιος-οσιότατος, ἱερός-ιερότατος, σεμνός-σεμνότατος κ.λπ.) ἀλλά, γιά νά μή μείνει καμία ρωγμή, θωρακίζονται μέ ἐκείνα τά ὑπερτατικά παν-ιερότατος, παν-οσιότατος, παν-αγιότατος (ὅπως «λέμε» «ἀκόμα πιό καλυτερότερος»). Δέν ὑπάρχει ἀπόδοση, κατά τόν ἱερό καί διατεταγμένο λόγο, φυσικῶν χαρακτηριστικῶν στόν παπά. Πῶς νά πéis χοντρός, κουτσός, κοντός, γκαβός, ἀλλήθωρος παπάς χωρίς τοῦτο νά θεωρηθεῖ ἄκρως προσβλητικό τῆς ἱερωσύνης; Μόνο ὁ τρελός παπάς κάπως σάζεται, ἀλλά κι αὐτός στά σκῶματα – «τρελός παπάς σέ βάφτιζε».

Μήν ἀντέχοντας, λοιπόν, οἱ ἄνθρωποι τήν τόση ἱερότητα τῆς ἱερωσύνης, καταφεύγουν στή χοντρή χλεύη ὥστε νά μποροῦν νά βλέπουν τούς παπάδες τους μέ τά ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά τους, νά μποροῦν νά τούς ἀποτιμοῦν οἱ ἴδιοι κι ὄχι τά ἐκ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ πρωτοκόλλου ἐπίθετα. Εἶναι μιά ἱεροσυλία αὐτό, ἀλλά τόσο πολύτιμη.

Αὐτή, ὡστόσο, ἡ ἱεροσυλία προσβάλλει τόν πυρήνα τῆς ἱερότητας χωρίς κἄν νά τό ἐπιδιώκει ὁ «ιερόσυλος». Διότι ὁ λόγῳ «ιερόσυλος» γίνεται ἱεροκτόνος καθῶς ἀποϊεροποιεῖ τούς ἅγιους καί πάνσεπτους ἱερεῖς, τούς ἀποεξιδανικεύει ἀκόμα κι ἂν πιστεύει στά ἱερά καί τά ἅγια. Ἄς τό ψάξουμε λίγο τό ζήτημα αὐτό γιατί, νομίζω, ἔχει ἀμεση σχέση μέ τό περί ἱεραρχῶν σκάνδαλο πού συνταράζει αὐτό τόν καιρό τό Πανελλήνιο.

Τί σκοτώνει ἡ χλεύη κατά τῶν παπάδων; Γιατί οἱ χλευαστές γίνονται ἱεροκτόνοι (καί ὄχι ἀπλῶς συμβολικά, ἀλλά κυριολεκτικά, καθόσον ἀποϊεροποιοῦν τούς ἱερούς ἱερεῖς);

Οἱ ἱερεῖς, ὑποτίθεται, ἀντλοῦν τήν ἱερότητά τους ἀπό μιά ἐξ ἀποκαλύψεως ἀλήθεια. Δέν εἶναι ἐγκόσμια τά διαπιστευτήρια τῆς ἱερότητας τῶν ἱερέων. Θεόθεν ἐκπέμπονται, ὅπως θεόθεν ἐκπορεύεται καί ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία-«Σῶμα τοῦ Θεοῦ». Οἱ ἱερεῖς αὐτοορίζονται ἀντιπρόσωποι τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς Γῆς, οἱ θεματοφύλακες τοῦ θείου λόγου εἶναι θεόκλητοι. *Εἰς μίαν Ἁγίαν Καθολικὴν καί Ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν*, λέει τό Σύμβολον τῆς Πίστεως, τό «Πιστεύω», ὅτι πιστεύουν οἱ πιστοί. Ἡ Ἐκκλησία ὅμως δέν εἶναι μόνον μιά θεόπεμπτος ἰδέα· ἔχει μιά «σκληρή» ὑλικότητα τῆς ὁποίας πρωτουργοί εἶναι οἱ ἱεροφάντες αὐτῆς, οἱ ἱερεῖς-ἀντιπρόσωποι ἐπί τῆς Γῆς τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ. Ἐνώπιον δέ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Θεοῦ, τῶν ἱερέων, προσεύχεται ὁ πιστός, γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ἱεροποιεῖται, παρά ἡ ἀνθρώπινη σκευή τοῦ ἱερέως νά ἐξιδανικεύεται καί ἐν τέλει νά κοσμεῖται μέ ὅλα τά κατηγορήμα-

τα τῆς ιερότητας καί τῆς αγιότητας. Ἐκάς οἱ βέβηλοι δέν μποροῦν οἱ πιστοί νά προσφεύγουν καί νά προσεύχονται, νά ἐξομολογοῦνται καί νά μετανοοῦν μέ κριτές βέβηλους. Τήν αγιότητα τήν ἔχουν ἀνάγκη καί οἱ πιστοί. Καί βέβαια ἡ Ἐκκλησία κάνει τά πάντα ὥστε οἱ πιστοί νά παραβλέπουν τό ἐγκόσμιον σῶμα τῶν ἀντιπροσώπων ἐπί Γῆς τοῦ Θεοῦ, νά ἀκοῦνε μόνον τίς ὠραῖες μελωδίες καί ἡ τύφλα μας νά γίνεται τέλεια. Εἶναι ἄπειρα ὅσα ἔχουν εἰπωθεῖ γι' αὐτή τήν τύφλωσιν, πού συνεχίζεται, εἶναι ἄπειρα ὅσο μποροῦν νά εἰπωθοῦν. Ἐκεῖνο τό *Τύφλωσον, κύριε, τόν λαόν σου** δέν εἶναι μόνο μιά ἐξαιρετική μελέτη τοῦ Φίλιππου Ἡλιού περί τυφλώσεως τοῦ λαοῦ σέ ἄλλες, σχετικά πρόσφατες ὄμως, ἐποχές. Εἶναι μιά μόνιμη κατάσταση καί ὁ πεφωτισμένος λαός παραμένει πάντα ζητούμενο.

Ἄν ὁ πεφωτισμένος λαός παραμένει πάντα ζητούμενο, ὡστόσο ἐρχεται συχνά ἡ πραγματικότητα, τά ξεροκέφαλα γεγονότα πού φωτίζουν τό ιερωμένο καί καθαγιασμένο κουλουβάχατο τῆς Ἐκκλησίας καί τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Θεοῦ ἐπί τῆς Γῆς. Ἐκεῖ, λοιπόν, πού βασίλευε ἡ θεία ἁρμονία, ὅπου Ποιμένες καί Πρόβατα τῶνε μαζί τό τρυφερό χορταράκι τῆς αγιότητας, ξαφνικά, ὅπως στίς εἰκόνες τῆς Ἀποκαλύψεως, ἀποκαλύπτεται μιά κατάσταση ὅπου σφιχτογκαλιάζονται ἡ Παρθένα μέ τόν Σατανά, ὅπου κραδαίνονται ρομφαῖες αἰμοσταγεῖς, ὅπου ὁ ἀρχιεπίσκοπος δέν εἶναι Παράκλητος καί Κλητός τοῦ Θεοῦ ἀλλά ὁ ἀγαπητός τῆς Χρυσοπηγῆς, ὅπου ὁ Ἱεροσολύμων διαχειρίζεται ὡς ἰδιοκτησία (!) μιά τεράστια περιουσία πού δέν τή χωράει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ὅπου τά ὀφίτσια διανέμονται εἰς ἡμετέρους πού πρέπει νά ἐξουδετερώσουν ἄλλους ἡμετέρους, ὅπου τά χάνει καί ὁ κοσμικός καί ὁ ἐκκλησιαστικός νόμος ἀποκαλύπτεται μιά κατάσταση παρά τήν ἀγαπητική ἐκκληση «φάγετε ἐξ αὐτοῦ πάντες», ὅπου κάποιοι τῶνε τό καταπέτασμα καί οἱ πολλοί κυνηγᾶνε ψίχουλα. Τό ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα τοῦ ἀρχιμανδρίτη (αὐτός πού ἐπιτηρεῖ τή μάντρα τοῦ μοναστηριοῦ γιά νά μή μπαινοβγαίνουν οἱ καλόγεροι ἀσκόπως καί ἄνευ ἀδείας) προσβάλλει τούς μαντρωμένους κι ἀναρωτιοῦνται: «μά καλά, πρόβατο εἶμαι;» παρόλο πού ζοῦμε σέ μιά κοινωνία ὅπως μᾶς τή λένε ἀνοιχτή ὅπου οἱ Βαβύλῆδες καί οἱ Γιοσάκηδες φιγουράριζαν ὡς μισιονάριοι τῆς *cosa nostra* καί ἀκτιβίστες ἀφανῶν ὑπηρεσιῶν ἐνῶ τό βαρύτατο ἐκκλησιαστικό ἁμάρτημα τῆς τυρείας εἶναι ὁ τρόπος ὑπαρξῆς ὁμάδων, μητροπολιτῶν καί συμφερόντων (μέ τόν ὄρο φραξιοισμό μετέφρασε ὁ Νίκος Φίλης τήν τυρεία, ἐμπνευσθεῖς δημιουργικά ἀπό τά κομμουνιστικά εἰωθότα). Κι ἔτσι βγαίνουν στή φόρα τά μύρια ὅσα, ἐξ αἰτίας τῶν *ἀσυγκράτητων ἀντιφάσεων* (συνηθέστατα ἐξ οἰκείων –τῶν ρηγμένων– τά βέλη), ὅταν αὐτά τά μύρια ὅσα τῆς ἐκκλησιαστικῆς Πολιτείας πλέουν μέσα στήν ἀρχιμητροπολιτική οἴση πού διεκδικεῖ ἔθναρχικούς ρόλους προσβάλλοντας κράτος, νόμους, πολίτες καί πιστούς. Τότε ὁ λαός κακυχάζει:

*τρεῖς παπάδες νάν' καλοί
κάνουν μιά όκά μαλλί.*

Ὅπερ μεθερμηνευόμενον: τό μέγα σκάνδαλον ὅπου ὅλοι αὐτοί οἱ πανσεπτότατοι, οἱ παναγιότατοι, οἱ πανσεβάσμοι, οἱ ἐλεήμονες καί φιλόανθρωποι, δέν εἶναι παρά ἡ πλήρης διάσταση τοῦ φαίνεσθαι καί τοῦ εἶναι, ἡ διάσταση τοῦ μαροῦ εἶναι τῆς πραγματικότητας πρὸς τό σεπτόν καί ταπεινόν φαίνεσθαι τῆς τελετουργίας: ἡ ὑποκρισία δηλαδή. Δέν τήν ἀντέχει ὁ κόσμος αὐτή τήν ὑποκρισία κι ἀναθυμᾶται τότε πῶς κυνήγησαν οἱ παπάδες τόν Λασκαράτο καί τόν Καζαντζάκη, πῶς ἡ Ἐκκλησία ἦταν τό προπύργιο τῆς ἐθνικοφροσύνης, πῶς ἐκράδαινε κατακέφαλα στούς ἀνθρώπους τό φοβερό φάσγανον τοῦ ἀφορισμοῦ –κατακέφαλα κι αὐτό στόν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη καί τούς Ἐπαναστάτες τοῦ '21–, πῶς αὐτοί οἱ ἴδιοι ἀγωνιστές στερήθηκαν τήν «ἐθνική γῆ» κι ἓνα μέρος τῆς ἔγινε μοναστηριακή-ἐκκλησιαστική, γιά νά χιζίζονται σήμερα ναοί κατά παράβαση ὅλων τῶν κρατικῶν ὑποχρεώσεων, ξενοδοχεῖα καί «πολιτιστικά κέντρα».

Εἶχαν μαζευτεῖ πολλά τέτοια πού κατακουρέλιαζαν καί κατακουρέλιαζον τήν πνευματικότητα καί τήν ἠθικότητα τοῦ θεοθεν Σώματος τῆς Ἐκκλησίας. Καί καλά ὅλα τά ἄλλα: ἀλλά ποιά ἀπόδειξη ἔχουν ὅτι θεοθεν ἐδέχθησαν τήν κλήσιν; Τουλάχιστον ὁ Μ. Κωνσταντίνος, μ' ἐκεῖνο τό «Ἐν τούτῳ νίκα», κατάφερε νά πείσει –ὅποιος τολμοῦσε ἄς ἔκανε κι ἄλλιως, ἐμπρός στίς πανίσχυρες λεγεῶνες του– ὅτι «*Τοῦ Σταυροῦ σου τόν Τύπον ἐν οὐρανῷ θεασάμενο / ὡς ὁ Παῦλος τήν κλήσιν οὐκ ἐξ ἀνθρώπων δεξάμενος*». Ἴδιο τό «Ἐν τούτῳ νίκα», ἴδια ἡ Χρυσοπηγή; Καί πῶς νά φορέσει ὁ κόσμος τό κοστούμι τοῦ ἐλληνορθόδοξου ἔτσι ὅπως τό ἔκοψαν, τό ἔραψαν καί τό πλούμισαν *μετεπαναστατικά* κοσμική καί ἐκκλησιαστική ἐξουσία; Ἐχουν μαζευτεῖ πολλά, σωρό οἱ ἀντιφάσεις καθ' ὅσον κοντά στά ἄλλα ἡ Ἱεραρχία εἶναι παντελῶς ἀνεξέλεγκτη. Δέν πληρώνει κἄν φόρους γιά τίς οικονομικές τῆς συναλλαγές.

Δέν χρειαζόμαστε πιά τή μεσιτεία τῆς ὥστε ὁ Θεός, «*νίκας κατά βαρβάρων δωρούμενος*», νά μᾶς σώσει. Δέν μᾶς πολιορκοῦν οἱ Ἄβαροι καί ἄλλοι ἄλλοδαποὶ βάρβαροι. Μᾶς φτάνει τό βάρος τῶν ἡμετέρων.

Στή γωνιά τῆς, λοιπόν, ἡ Ἐκκλησία, εἶναι πολύ εὐρύχωρη ἄλλωστε. Νά χωριθεῖ ἀπό τό κράτος, καί οἱ πιστοί τῆς ἄς τήν ὀργανώσουν ὅπως θέλουν, ὡς πνευματικόν ἐγκαθίδρυμα.

* Φίλιππος Ἡλιού, *Τύφλωσον Κύριε τόν Λαόν Σου. Οἱ προεπαναστατικές κρίσεις καί ὁ Νικόλαος Πίγκολος*, ἐκδ. Πορεία, Ἀθήνα 1988.

ΥΠΟΔΟΥΛΟΙ ΤΟΥ ΚΙΝΗΤΟΥ*

Μιά άπατηλή έλευθερία, μιά άπέραντη άγορά

του Ντάν Σίλλεο

Στά τέλη του 2004, περισσότερα από 600 εκατομμύρια κινητά τηλέφωνα είχαν πωληθεί ανά τον κόσμο. Οι άμερικανοί συνδρομητές πέρασαν πάνω από 15 δισεκατομμύρια ώρες άσχολούμενοι με τό κινητό τους· οι εύρωπαίοι συνδρομητές έστειλαν 113 δισεκατομμύρια SMS (Short Message Services-Ύπηρεσία Σύντομου Μηνύματος), ενώ η Κίνα, με 220 δισεκατομμύρια μηνυμάτων, τοποθετείται έπικεφαλής αυτής της κατηγορίας. Χάριν της «άσύρματης έπικοινωνίας», «άποκόψαμε τους δεσμούς», και στεκόμαστε άμήχανοι μπροστά στην έλευθερία μας. Η τηλεφωνική διαδικασία είναι μιά νέα διάσταση του σύγχρονου άτομικισμού, χαρακτηριστική της κατάστασης της προσωπικής μας έλευθερίας, όπως εκδηλώνεται τον 21ο αιώνα. Κι αν, κατά έναν παράδοξο τρόπο, είναι, επίσης, μιά νέα σκλαβιά;

Πρώτα απ' όλα, η κινητή έπικοινωνία είναι, όπως και άλλες προηγηθείσες μορφές, μιά άνάγκη που δημιουργείται από τις βιομηχανίες που κατασκευάζουν τά κινητά τηλέφωνα. Όλα καθορίζονται από την πλευρά της προσφοράς. Η Motorola, η Intel, η Sony Ericson, η Samsung, η Vodafone, η Microsoft, η Orange, η SFR, η Bouygues και πολλές άλλες εταιρείες άσκούν τό έμπόριο άσύρματων υπηρεσιών και εξειδικευμένων έξαρτημάτων σε πλανητική κλίμακα. Τεράστια άναπτυξιακά έγχειρήματα έρχονται νά μετασχηματίσουν όλους τους τομείς της άγοράς: ύλικοί πόροι, δίκτυα, συστήματα έκμετάλλευσης, λογισμικά, κ.λπ. Η κινητή τηλεφωνία έπωφελεΐται από τις μαζικές επενδύσεις, στο επίπεδο των αντίστοιχων διακυβεύσεων: ο άριθμός των κινητών τηλεφώνων έχει ήδη ξεπεράσει εκείνον των σταθερών. Και όλα δείχνουν

ότι η πραγματική έκρηξη της κινητής τηλεφωνίας δέν έχει γίνει ακόμα. Ό πολλαπλασιασμός των συσκευών και των υπηρεσιών, και τό μάρκετινγκ που τον συνόδεψε, οδήγησαν σε εύρειες κοινωνικές άνακατατάξεις. Μέ έναν τεράστιο άριθμό κινητών τηλεφώνων έφοδιασμένων με ποικίλες λειτουργίες (κομπιουτεράκι, ρολόι, παιχνίδια, φωτογραφική μηχανή, βιντεοκάμερα, ραδιόφωνο, τηλεόραση, Διαδίκτυο κ.λπ.), έπιχειρούμε νά επικοινωνούμε με τον κόσμο ολόκληρο, ενόσω βρισκόμαστε σε μιά κατάσταση συνεχούς μετακίνησης. Η προσδοκία αυτή προσδιορίζεται ως αυτό που οι ειδικοί ονομάζουν: «διαρκής έπαφή».¹

Ό θαυμαστός κόσμος της κινητής τηλεφωνίας άσκει έλξη και συναρπάξει. Ένας έπιπλέον κίνδυνος είναι νά προκαλέσει τό χάος, καθώς οι άνταγωνιζόμενες εταιρείες κρατούν τους συνδρομητές σε όμηρεία και καταμαχίζουν την άγορά, καθιστώντας δύσκολη, και κάποιες φορές άδύνατη, τή χρήση μίας μόνο συσκευής για τέλεση κλήσεων, άνεύρεση δεδομένων, πρόσβαση στο Διαδίκτυο, άναδρομή στις βιντεοκλήσεις...

* Άρθρο από τή *Le Monde diplomatique*, Φεβρουάριος 2005. Μετάφραση: Μάρω Καλαντζοπούλου.

* Ό Dan Schiller είναι καθηγητής στο πανεπιστήμιο του Ύλλινός (Urbana-Champaign), συγγραφέας του *Digital Capitalism: Networking the Global Market Systems*, MIT Press, Κάμπριτζ (Ηνωμένες Πολιτείες), 2000.

1. James Katz και Mark Aakhus, *Perpetual Contact*, Cambridge University Press, 2002.

Ο ανταγωνισμός που αρχίζει να ξεσπάει γύρω από τις επερχόμενες γενιές κινητής τεχνολογίας θα μπορούσε να εντείνει τα προβλήματα.² Καθώς στον τομέα της κινητής τηλεφωνίας, η Ευρώπη και η Ασία υστερούν, οι Ηνωμένες Πολιτείες τίθενται επικεφαλής στο πεδίο της εμπορικής μάχης.

Την ίδια στιγμή η άχρηστευση πλήττει το σύνολο της αγοράς των κινητών. Μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες, ένας αριθμός μεταξύ 40 και 50 εκατομμύρια τηλεφώνων περνούν σε άχρηστία κάθε χρόνο.³ Μοντέλα με όθονη υψηλής ανάλυσης, πολύχρωμες συσκευές που μοιάζουν με καραμέλες, συρόμενες ή μετακινούμενες προσόψεις... ή μόδα αλλάζει κάθε έξι μήνες και οι καινοτομίες πολλαπλασιάζονται: φωνητική αναγνώριση, φωτογραφική μηχανή, ενσωματωμένη κάμερα, πρόσβαση στο Ίντερνετ, κ.λπ.

«Οι μεγάλες εταιρείες όπως η Sprint και η Verizon στις Ηνωμένες Πολιτείες, η Vodafone στη Μεγάλη Βρετανία, η Hutchinson στο Χόνγκ-Κόνγκ, σημειώνει η Wall Street Journal, θέτουν σε άχρηστία τις πιο πρόσφατες καινοτομίες. Μόνο οι πολύ πολύπλοκες συσκευές μπορούν να παρέχουν πρόσβαση στις νέες υπηρεσίες, που αυτές οι εταιρείες επιχειρούν να πουλήσουν στους συνδρομητές για να αυξήσουν τα κέρδη τους».⁴

Ο κατασκευαστής που θα βασιστεί στη νέα μόδα κινδυνεύει να το πληρώσει ακριβά.

Στην Ιαπωνία, χώρα κορυφή στον τομέα της κινητής τεχνολογίας, ο δριμύς ανταγωνισμός που αντιπαράθετεί τον επικεφαλής του τομέα, την DoCoMo, προς έναν καινούριο ανταγωνιστή, την KDDI, πνίγει τους καταναλωτές σε ένα κατακλυσμό καινοτομιών. Τό 2004, τό 20% των εσόδων της DoCoMo, δηλαδή 9 δισεκατομμύρια δολάρια, προήλθε από τηλεφωνικές χρεώσεις πραγματοποιημένες από 42 εκατομμύρια χρήστες της υπηρεσίας Internet i-mode. Τι πουλάει τό i-mode; Ώροσκόπιο, παιχνίδια και, κυρίως, ήχους κλήσεων.⁵ Μέ την προοπτική του προκλητικού όφελους, οι εταιρείες συνωθούνται μεταξύ τους για να προωθήσουν αυτές τις «υπηρεσίες» παντού στον κόσμο. Στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, η αύξηση των εφαρμογών των πολυμέσων στά κινητά είναι εντυπωσιακή στο βαθμό που άφορᾷ έναν σχετικά μικρό ακόμα αριθμό χρηστών. Σε συνδυασμό με την τελειοποίηση των συσκευών, ο νέος όγκος των επενδύσεων που πραγματοποιούνται από ένα πλήθος προμηθευτών υπηρεσιών ἔρχεται σήμερα να επαναπροσδιορίσει την κοινωνική λειτουργία της τηλεφωνίας.

Άλλά η ανάπτυξη των δικτύων της ασύρματης τηλεπικοινωνίας εξαρτάται επίσης από διάφορους πιθανούς και δύσκολα ελεγχόμενους παράγοντες. Ο σημαντικότερος είναι η πρόσβαση σε εύρεα τμήματα του ηλεκτρομαγνητικού φάσματος, αυτής της μή ορατής πηγής που χρησιμοποιείται στη δορυφορική και σε άλλες μορφές μετάδοσης. Αυτή η σχέση εξάρτησης επιφέρει αστάθεια. Τό 2000 και τό 2001, τή στιγμή που

η κερδοσκοπία από τις νέες τεχνολογίες ἔφτανε στά ύψη, πανικόβλητες οι εταιρείες ξόδεψαν κολοσσιαία ποσά για να αγοράσουν τις συχνότητες UMTS που τέθηκαν σε πλειστηριασμό από τήν κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας (33 δίσ. δολάρια), της Γερμανίας (48 δίσ.) και της Αμερικής (17 δίσ.), ἔτσι ὥστε να είναι οι μοναδικές που θά είχαν τή δυνατότητα να ἐγκαταστήσουν τή νέα γενιά δικτύων υψηλής πιστότητας. Τά ποσά μέ τά ὁποία χρεώθηκαν αυτές οι εταιρείες ἤρθαν να προστεθοῦν στά αστρονομικά ποσά που ξοδεύτηκαν για τήν ἔξαγορά των ανταγωνιζόμενων εταιρειών (ὁπως ὁ OPA, που ἐκπονήθηκε από τή Vodafone ἐναντίον της Mannesmann, για τό ποσό των 181 δίσ. δολαρίων) και εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τό μεγάλο πλήγμα που δέχτηκε ἡ βιομηχανία των τηλεπικοινωνιών τό 2001-2002.

Αυτό τό ναυάγιο ὁδήγησε στήν ἀπώλεια δεκάδων χιλιάδων θέσεων ἐργασίας, συχνά σε ἐπαγγέλματα μέ πολύ υψηλό ποσοστό ὀργάνωσης σε συνδικάτα, δηλαδή στον τομέα των ἐξοπλιστικών κατασκευών, και κυρίως της ἐνσύρματης τηλεφωνίας. Ἀπ' αυτό τό σημείο κι ἔπειτα, ἡ ἔντονη ἀνταγωνιστικότητα διαπέρασε τό σύνολο του τομέα των τηλεπικοινωνιών, διατηρώντας μιὰ ἐπικαθοριστική δύναμη που ἐμποδίζει τις εταιρείες να σταθεροποιήσουν τις τιμές. Αυτή ἡ ἀδυναμία ἀσκήσης ἐλέγχου ἄρχισε να τίθεται στο προσκήνιο από ἀναλυτές ὄλο και περισσότερο ἀνήσυχους.

Ἡ ἱκανοποίηση από μιὰ μέτριας ποιότητας ἐξυπηρέτηση

Ἡ ἀναρχη ἀνάπτυξη μιᾶς ἀγορᾶς που ἐμφανίζεται συνεχῶς κορεσμένη δημιουργεῖ ἄλλα προβλήματα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ὁ ἀριθμός των μηνύσεων που ἀφοροῦν τήν ποιότητα της ἐξυπηρέτησης και τήν πρακτική τιμολόγησης από τις εταιρείες ἀνεβαίνει σε ἐκρηκτικά ἐπίπεδα.⁶ Οι μεγαλύτερες εταιρείες τηλεφωνίας χρεώνουν τους πελάτες τους μέ ἐπιβαρύνσεις που παρουσιάζονται ὡς «ὁμοσπονδιακοί φόροι», και, σύμφωνα μέ μιὰ ἔρευνα, ἕνα 11% των συνδρομητῶν ἔχουν ἤδη διαπιστώσει μεγάλες ἀνωμαλίες στο λογαριασμό

2. Βλέπε Stephanie Mehta, «Phone Companies See a Wireless Future», *The Wall Street Journal*, 15 Νοεμβρίου 1999.

3. Lisa Guernsey, «Phones in the Drawer or in the Trash, or to a Good Cause», *The New York Times*, 28 Φεβρουαρίου 2002.

4. David Pringle, Jesse Drucker και Evan Ramstad, «Cellphone Makers Pay a Heavy Toll For Missing Fads», *The Wall Street Journal*, 30 Ὀκτωβρίου 2003.

5. Phred Dvorak, «DoCoMo's I-mode Growth Slows at Home», *The Wall Street Journal*, 4 Μαρτίου 2004.

6. Βλέπε Ryan J. Foley, «Consumer Complaints Soared in 2002», *The Wall Street Journal*, 25 Νοεμβρίου 2003.

τους.⁷ Τό 2002, εξάλλου, 60% τών συνδρομητῶν εξέφρασαν τουλάχιστον μία φορά τή δυσαρέσκειά τους στίς ὑπηρεσίες πελατῶν.⁸ Τήν ἐπόμενη χρονιά, μιά κυβερνητική ἀναφορά ἀπέδιδε στήν ὑποεπένδυση τήν ἀνεπάρκεια κάλυψης, τά παράσιτα στίς συχνότητες καί τά υπεράριθμα δίκτυα πού ἦταν υπεύθυνα γιά πολλές διακοπές συνδιαλέξεων: τό ἕνα πέμπτο τῶν χρηστῶν σημειώνει τήν ἀπρόοπτη διακοπή τῆς συνομιλίας, σέ ποσοστό μεγαλύτερο ἀπό μία στίς ἑξι συνδιαλέξεις.

Ὅλες αὐτές οἱ δυσλειτουργίες ἀποτελοῦν τό ἀναπόφευκτο τίμημα τῆς προόδου καί τῶν αἰφνίδιων ἀλλαγῶν πού προκαλεῖ; Ἐνας δημοσιογράφος τῶν *New York Times* ἐκτιμᾷ, γιά παράδειγμα, ὅτι «ἡ χρήση τῶν κινητῶν τηλεφῶνων ἀξιῆθηκε σέ βαθμό τόσο ἱλιγγιώδη πού τά δίκτυα εἶναι σέ μόνιμη βάση υπεροφορτωμένα, ὀδηγώντας σέ ἕναν ἐπίσης ἱλιγγιώδη πολλαπλασιασμό τῶν μηνύσεων».⁹ Ἀλλά ἡ υπεροφορτώση τῶν δικτύων εἶναι ἀπλῶς ἕνα σύμπτωμα. Ἡ μέτρια ποιότητα τῆς ἐξυπηρέτησης ἀποδεικνύεται κυρίως ἀπό τό γεγονός ὅτι στίς Ἡνωμένες Πολιτεῖες «τά κινητά τηλέφωνα παρουσιάζουν ἐπιδόσεις πολύ χαμηλότερης στάθμης ἀπό τά σταθερά τά ὁποῖα προηγήθηκαν».¹⁰ Παρόλο πού οἱ ἑταιρεῖες υἱοθέτησαν τήν ἀσφάλεια ὡς ἕνα ἀπό τά πρῶτα ἐπιχειρήματα στήν πώληση τῶν προϊόντων τους, οἱ ἐπιδόσεις τοῦ δικτύου κινητῆς τηλεφωνίας εἶναι σαφῶς κατώτερες ἀπό τό παλιό δίκτυο σταθερῆς τηλεφωνίας: ἀφοῦ ἀπορρίφθηκε ἀπό τούς μεγάλους πατριάρχες τοῦ ὑψηλῆς τεχνολογίας νεοφιλευθερισμοῦ, αὐτό τό τελευταῖο δίκτυο ἔγινε τελικά ἀποδεκτό, μέ τήν ἐφαρμογή τῶν στάνταρντς ἀξιολογίας, πού υπερβαίνουν κατά πολύ τή σημερινή κατάσταση. Σέ ὁλόκληρο τόν κόσμο, ὁ «προηγμένος» καπιταλισμός πείθει τίς νέες γενιές νά μένουν ἱκανοποιημένες ἀπό μιά ὑπηρεσία μόλις μέτριας ποιότητας.

Τό πρόβλημα τῆς ἀνεπάρκειας πού παρουσιάζουν τά δίκτυα κινητῆς ἐπικοινωνίας ἔχει μιά δομική ρίζα: οἱ κεραίες ἀναμεταδότσης στεροῦνται βοηθητικῶν γεννητριῶν, πρόβλημα πού δέν ἀντιμετωπίζει τό δίκτυο ἐνσύρματης τηλεφωνίας, ἀφοῦ ἐκεῖ τό ρεύμα περνάει συγχρόνως μέ τίς συνδιαλέξεις. Κυρίως, ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἐπενδύσεων ὀδηγεῖ τά δίκτυα σέ ἐξάρτηση ἀπό ἀπρόβλεπτα γεγονότα, πράγμα πού διαπιστώθηκε καί τήν 11η Σεπτεμβρίου τοῦ 2001.

Μέ τήν ἐγκατάσταση γεννητριῶν καί τή βελτίωση τῶν συστημάτων κάλυψης καί δυναμικῆς, οἱ ἑταιρεῖες θά μπορούσαν νά λύσουν αὐτά τά προβλήματα καί νά φτάσουν στά ἐπίπεδα τελειότητας τοῦ ἀμερικανικοῦ δικτύου ἐνσύρματης τηλεφωνίας, σέ σύνδεση μέ τό ὁποῖο 99,99% τῶν κλήσεων διενεργοῦνται χωρίς δυσκολίες. Ἀλλά αὐτό θά ἀπαιτοῦσε κολοσσιαῖες ἐπενδύσεις πού καμιά ἑταιρεία δέν θά μπορούσε νά κάνει χωρίς νά διακινδυνεύει τή χρεωκοπία. Βρισκόμαστε, λοιπόν, μπροστά σέ ἕνα παράδοξο πού ὑπονομεύει τήν ἀγορά τῶν τηλεπικοινωνιῶν: ἡ ὀξυμμένη ἀνταγωνιστικότητα πού προωθεῖται ἀπό τούς ἀκραίους τῆς ἀγορᾶς ὀδήγησε σέ μιά ὑπερμεγέθη δυναμική σέ παγκόσμιο ἐπί-

πεδο καί σέ μιά χρόνια ὑποεπένδυση σέ τοπικό ἐπίπεδο. Ἀπέναντι σ' αὐτή τή διαπίστωση, τά κράτη στέκονται ἀνίσχυρα, καθὼς ἡ βιομηχανία τῆς κινητῆς τηλεφωνίας βρίσκεται σέ σχεδόν ὁλοκληρωτική ἀπορρύθμιση. Ἔτσι, μετά ἀπό δεκαπέντε χρόνια ἀνάπτυξης τῆς ἀγορᾶς τῆς κινητῆς τηλεφωνίας, ἡ Ὁμοσπονδιακή Ἐπιτροπή Ἐπικοινωνιῶν (FCC) δέν κατάφερε πάντα νά ἐξασφαλίσῃ ἕνα μίνιμουμ ἐπίπεδο ποιότητας στήν ἐξυπηρέτηση.¹¹ Ὁλόκληρος ὁ τομέας βρίσκεται σέ κατάσταση ἐξαιρετικά εὐθραυστη καί ἡ πτώση του διακινδυνεύει νά συμπαρασύρῃ σέ πτώση ὁλόκληρη τήν παγκόσμια οἰκονομία.

Ἀλλά ὁ ὀλιγοπωλιακός χαρακτήρας τῆς ἀγορᾶς τῆς κινητῆς τηλεφωνίας καί ἡ ὑποεπένδυση δέν ἀκοῦν γιά νά ἐξηγήσουν ὅλα τά ζήτηματα πού προκύπτουν. Τί συμβαίνει μέ τήν κινητή τηλεφωνία; Γιατί, σέ λιγότερο ἀπό δεκαπέντε χρόνια, ὁ ἀριθμός τῶν κινητῶν τηλεφῶνων ξεπέρασε τόν ἀριθμό τῶν σταθερῶν;

Ὅρισμένοι ἐκτιμοῦν ὅτι ἡ ἐκτίναξη τῆς ζήτησης ἀπορρέει ἀπό τήν ὑπανάπτυξη τῶν δικτύων τηλεπικοινωνίας στίς χώρες τοῦ Νότου καί στίς χώρες τοῦ πρώην σοβιετικοῦ μπλόκ. Ὅταν, κατά τή διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1980, ὁ ἰδιωτικός τομέας ἄρχισε νά κάνει ἐπενδύσεις γιά νά ἐκσυγχρονίσῃ τά δίκτυα, ἐρχόταν νά ἱκανοποιῆσει μιά ἀνάγκη πού ἔμενε γιά καιρό ἀνικανοποίητη. Ἀλλά γιατί αὐτή ἡ ἀνάγκη προσανατολίστηκε στήν κινητή τηλεφωνία; Ἀπό πού προέρχεται αὐτή ἡ συνεχῆς ζήτηση κινητῶν;

Πρόκειται κυρίως γιά κοινωνικῆς προέλευσης πιέσεις. Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει καμία ἐμφυτη ἀνάγκη γιά «διαρκή ἐπαφή». Οἰκονομικοὶ παράγοντες καθορίζουν τήν ἀνάπτυξη ἢ μὴ ἀνάπτυξη τῆς μῖας ἢ τῆς ἄλλης τεχνολογίας. Ἀλλά ἡ ἀνάγκη νά βρισκεται κανεὶς συνεχῶς σέ σύνδεση, μέσω τοῦ κινητοῦ, εἶναι ἕνα καινούριο στάδιο τῆς «διά τῆς κινήσεως ἰδιωτικοποίησης» (privatisation par la mobilité) πού ἔχει ἤδη ἀναλυθεῖ, ἐδῶ καί τριάντα χρόνια, ἀπό τόν μεγάλο βρετανό διανοητή Ρέυμον Οὐίλιαμς (Raymond Williams).¹² Αὐτή ἡ

7. Βλέπε Jesse Drucker, «Cellphone Bills See New Round Of Hidden Fees», *The Wall Street Journal*, 1η Μαΐου 2003, καί ἐπίσης «Three Steps to Better Cellular», *Consumer Reports*, *New York*, Φεβρουάριος 2003.

8. Simon Romero, «Cellphone Service Hurt By Success», *The New York Times*, 18 Νοεμβρίου 2002.

9. Simon Romero, ὁ.π.

10. Βλέπε Dennis Berman καί Jesse Drucker, «Static Problems Are Hampering Wireless Growth», *The Wall Street Journal*, 24 Νοεμβρίου 2003.

11. «FCC Should Include Call Quality in its Annual Report on Competition in Mobile Phone Service», in U.S. Government Accountability Office (GAO), *www.gao.gov/cgi-bin/getrpt/GAO-03-501*, Ἀπρίλιος 2003.

12. Βλέπε Raymond Williams, *Television Technology and Cultural Form*, Fontana, Λονδίνο, 1974, σελ. 26.

κίνηση εδράζεται στην απουσία παραγωγής σε μικρή κλίμακα και στη μετατόπιση του τόπου διαμονής μακριά από τον τόπο εργασίας και λήψης αποφάσεων. Κατά τον Ούιλιαμς, δεν είναι τόσο οι μηχανικές συνέπειες της τεχνικής προόδου που διαμορφώνουν την κοινωνία, όσο είναι οι συσχετισμοί που προκύπτουν από τις σχέσεις εξουσίας.

Αυτή η δυναμική οδήγησε στην άστεοποίηση των καπιταλιστικών χωρών, και στη συνέχεια στην επέκταση των αμερικανικών προαστίων. Για να γίνουν οι έρημες περιοχές κατοικήσιμες, χρειάζονταν αυτοκίνητα και πάρκινγκ, αλλά επίσης χρειάζονταν νέες μορφές επικοινωνίας: η ανάπτυξη του ραδιοφώνου και της τηλεόρασης επέτρεψε τη συγκέντρωση της προσοχής εκατομμυρίων οικογενειών πάνω σε μία μοναδική πηγή πληροφόρησης και ψυχαγωγίας.

Η ανάπτυξη της ασύρματης κινητής τηλεφωνίας δεν είναι παρά μία ακόμα συνέπεια αυτής της ιστορικά ριζωμένης στις καπιταλιστικές κοινωνίες τάσης. Είναι δύσκολο να αποδεσμευτούμε από τις νέες τεχνολογίες όπως είναι αδιανόητο να ζήσουμε χωρίς τηλέφωνο. Έδω και περισσότερο από έναν αιώνα, το τεχνολογικό θαύμα της τηλεφωνίας κάνει δυνατή τη σύνδεση εκατομμυρίων οικογενειών που ζούν, από ένα σημείο και μετά, απομονωμένες στις μεγαλουπόλεις.

Χρειάστηκε, λοιπόν, να προσδιορίσουμε τους κανόνες ενός νέου τρόπου επικοινωνίας που έμοιαζε πολύ πρακτικός και ευχάριστος, αλλά εξίσου ικανός να παρεισφέρει στη ζωή μας, σε σημείο που να γίνεται μερικές φορές ανυπόφορος. Μία τέτοια πολιτισμική αναστάτωση έκανε απαραίτητη την επινόηση νέων κωδικών κατάλληλων για την τηλεφωνική συνομιλία: ο τρόπος να αρχίσεις ή να τελειώσεις τη συνδιάλεξη, να περάσεις το λόγο στον συνομιλητή κ.λπ. Η γενίκευση αυτού του νέου μέσου οδήγησε σε βαθιές αλλαγές στις σχέσεις μεταξύ του προσωπικού χώρου και της εργασίας, μεταξύ των αντρών και των γυναικών – και μεταξύ των τάξεων.

Μία από τις πρωταρχικές συνέπειες αυτής της νέας φάσης της «διά της κινήσεως ιδιωτικοποίησης» είναι η αλλαγή της σχέσης ανάμεσα στην ιδιωτική ζωή και στην εργασία. Ο μηχανισμός δεν είναι καθόλου άπλος ή μονοσήμαντος. Το κινητό τηλέφωνο μας επιτρέπει να θυσιάζουμε κάποια λεπτά της εργασιακής μας ημέρας στην προσωπική μας ζωή. Αλλά, συγχρόνως, επιτρέπει στους εκπροσώπους της επαγγελματικής ιεραρχίας να μας «κρατούν» πιο σφιχτά. Οι προσωρινές στιγμές ελευθερίας που προσφέρει το κινητό έρχονται λοιπόν να ενταχθούν σε έναν συνολικότερο μηχανισμό παρείσφρησης της εργασίας μέσα στη σφαιρα του ιδιωτικού.

Μέ τους 269 εκατομμύρια συνδρομητές της ή Κίνα έγινε η μεγαλύτερη ζώνη επικράτειας του κινητού τηλεφώνου. Αυτή η ιλιγγιώδης ανάπτυξη είναι συνδεδεμένη τόσο με την καθιέρωση μίας μεσαίας αστικής τάξης όσο και με την εσωτερική μετανάστευση, που προέ-

κυψε από την είσοδο της χώρας στην πλανητική αγορά.¹³ Έκατομμύρια άνθρωποι εγκαταλείπουν τον τόπο γέννησής τους για να βρουν δουλειά. Οι περισσότεροι υφίστανται την υπερεκμετάλλευση: σύμφωνα με τον αναπληρωτή διευθυντή του κινέζικου Γραφείου Επιθεώρησης Εργασίας, «στό δέλτα του Ποταμού των Μαργαριταριών, μόνο το 30% των εργαζομένων εργάζονται 8 ώρες την ημέρα (ο νόμιμος χρόνος εργασίας), ενώ το 46% δουλεύουν 14 ώρες ημερησίως».¹⁴

Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η εργατοημέρα αυξήθηκε κατά 20% από το 1970, κυρίως εξαιτίας της πτώσης της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών. Για τις γυναίκες, η είσοδος στην αγορά εργασίας ήθε να προστεθεί στα οικιακά καθήκοντα, των οποίων διατηρούν σχεδόν το μονοπώλιο. Η ανάπτυξη των κινητών τηλεπικοινωνιών συχνά συνέπεσε με την υποβάθμιση της ποιότητας ζωής και την όπισθοχώρηση των δημοσίων υπηρεσιών, που πιέζουν τις οικογένειες να ακροβατούν, σε σταθερή βάση και σε πραγματικό χρόνο, ανάμεσα στις απαιτήσεις της δουλειάς, τα ψώνια, τη φύλαξη των παιδιών και τη φροντίδα των ηλικιωμένων.

Η άστεοποίηση που προχώρησε σε έκρηκτικά επίπεδα στις μεγάλες πόλεις είναι το ιδανικό πεδίο της «διά της κινήσεως ιδιωτικοποίησης». Έλλειψει ποιοτικών μέσων μαζικής μεταφοράς, το αυτοκίνητο διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Μέσα στο πλαίσιο των επαγγελματικών τους δραστηριοτήτων, οι Αμερικανοί πραγματοποιούν κάθε χρόνο 405 εκατομμύρια μετακινήσεις μεγαλύτερες των 75 χιλιομέτρων, εκ των οποίων το 80% γίνεται με αυτοκίνητο. Αν υπολογίσουμε, επιπλέον, τα ψώνια, τις επισκέψεις στο γιατρό, τις ποικίλες ασχολίες και τις καθημερινές μετακινήσεις ανάμεσα στο σπίτι και τη δουλειά, οι Αμερικανοί πραγματοποιούν 1,1 δισεκατομμύριο ταξίδια την ημέρα, εκ των οποίων 87% με ιδιωτικά οχήματα. Το βάδισμα δεν αντιπροσωπεύει παρά το 9% των μετακινήσεων οι δημόσιες μεταφορές, μαζί με τα σχολικά λεωφορεία, το 3%. Κάθε οδηγός περνά κατά μέσο όρο μία ώρα κάθε μέρα μέσα στο αυτοκίνητό του.¹⁵ Αυτά ως συνέπεια μίας σοβαρής ανισορροπίας, της οποίας ένα τμήμα είναι και η παχυσαρκία: 40% των κινητών συνδιαλέξεων (δηλαδή 400 δισεκατομμύρια λεπτά το 2003), πραγματοποιούνται μέσα από τα αυτοκίνητα που οδηγούν τα εκατομμύρια των «κινητών εργαζομένων».

13. Βλέπε, πάνω στο θέμα, το αφιέρωμα της *Monde diplomatique*, Οκτώβριος 2004.

14. Josephine Ma, «Migrant Work Still Fraught With Risk», *South China Morning Post*, Χόνγκ Κόνγκ 19 Ιουνίου 2004.

15. US Department of Transportation, Bureau of Transportation Statistics, National Household Travel Survey.

Ένα παράλογο περιβάλλον

Αλλά εδώ δέν πρόκειται γιά μιά «φυσική» εξέλιξη. Η υπερέδυναμη του αυτοκινήτου υπήρξε τό αποτέλεσμα μιάς ιδιωτικοποίησης πού επιβλήθηκε μετά τό Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Τό αυτοκίνητο είναι ό τρόπος μέ τόν όποιο εκδηλώνεται όχι ή ακατάβλητη πορεία τής προόδου, αλλά οι άνισοροπίες από τίς όποιες πάσχουν οι κοινωνίες μας. Η κινητή τεχνολογία άπλως έντεινει αυτή τήν παράλογη τροπή.

Μέσα άπ' αυτή τήν άναστατάωση, ή δημόσια ύγεια πήρε τήν κατιούσα. Τό 2002, τά κινητά τηλέφωνα ήταν υπεύθυνα γιά τό 6% τών τροχαίων άτυχημάτων στις Ήνωμένες Πολιτείες, ποσοστό πού αντιπροσωπεύει 2.600 θανάτους και 330.000 τραυματίες.¹⁶ Πολύς χώρες και δύο άμερικανικές πολιτείες (ή Νέα Υόρκη και τό Νιού Τζέρσεϊ) άντέδρασαν άπαγορεύοντας τή χρήση του κινητού στό αυτοκίνητο.

Όπως και αυτή τής αυτοκινητιστικής βιομηχανίας προηγούμενος, ή άστραπιαία έπιτυχία τής κινητής τηλεφωνίας δέν σημαίνει άυθορητισμό. Σημαίνει τήν προσπάθεια νά έκλογικεύσουμε ένα περιβάλλον όλοένα και περισσότερο παράλογο, νά ξαναβρούμε έναν κάποιο βαθμό άτομικού έλέγχου μέσα σέ μιά κοινωνία πού δείχνει σημάδια παρεκτροπής. Η «διαρκής έπαφή», πού έχει σκοπό νά έντοπίζει τούς ανθρώπους, μπορεί τελικά νά χρησιμεύσει ως μέσο παρακολούθησης μέσα σέ έναν άκόμη περισσότερο άυταρχικό καπιταλισμό. Η άστυνομία και οι μεγάλες έπιχειρήσεις επαναφέρουν σέ χρήση στρατιωτικές τεχνολογίες πού τούς δίνουν τή δυνατότητα νά έντοπίζουν τό σύνολο του πληθυσμού.¹⁷

Η διαφήμιση μέ τήν όποία προωθούνται οι εταιρείες τηλεφωνίας άσκει έλλην, καθώς προτάσσει γιά τά άτομα τήν άστείρευτη έλευθερία κίνησης, πού θά τούς έπιτρέψει νά άποδεσμευτούν από τά δεσμευτικά όρια του παλιού κόσμου. Έδώ και λίγο καιρό, τό μάρκετινγκ έπιμένει σέ μιά άλλη διάσταση αυτής τής ίδιας φαντασίωσης: χάρη στην κινητή τηλεφωνία, τό άτομο μπορεί νά ξεφύγει από τή συνήθη θέση του μέσα στην κοινωνία. Ο Τύπος παραθέτει διάφορες άφηγήσεις γιά τό πώς οι μαθητές μπορούν νά κοροϊδεύουν τόν καθηγητή τους χάρη στό κινητό ή πώς κάποιοι φυλακισμένοι πέτυχαν νά άποδράσουν μέ τή βοήθεια του κινητού τους. Έξετάζοντας αυτές τίς θέσεις, θά φαινόταν πώς ή κινητή τηλεφωνία μπορεί νά βοηθήσει τό άτομο νά υπερβαίνει τίς κυρίαρχες νόρμες και πρακτικές.¹⁸ Αλλά ή κινητήρια δύναμη τής άκόρεστης άνάγκης γιά «διαρκή έπαφή» δέν είναι ή άνάγκη γιά έλευθερία.

Βέβαια, ή χρήση τών κινητής τεχνολογίας διευκολύνει κάποιες πλευρές τής καθημερινής ζωής τών άτόμων και τών οικογενειών τους. Όστόσο, αυτή ή έλαστικότητα στις έπαφές άπλως έντεινει τίς άνισότητες. Σέ μιά κοινωνία όπου ή κατανομή τής ψυχαγωγίας και του μόχθου γίνεται μέ άνισο τρόπο μεταξύ τών τάξεων, όπου ή επέκταση του ώραριου έργασίας —ιδίως

στις Ήνωμένες Πολιτείες—, ή άνεργία και ή καταστροφή τών δημόσιων ύπηρεσιών καθιστούν πιά επώδυνη τή ζωή τους, οι άνθρωποι στρέφονται προς τήν κινητή επικοινωνία, προσπαθώντας νά υπερβούν, άτομικά, τίς μή συνειδητές όσο και έξουθενωτικές δυσκολίες πού άντιμετωπίζουν.

Τό εμπόριο κινητής τηλεφωνίας μετατρέπει επίσης τό κινητό τηλέφωνο σέ μέσο προβολής και προώθησης πωλήσεων. Έταιρείες όπως ή Vodafone έλπίζουν σέ λίγο νά μπορούν νά στέλνουν «προγράμματα μέ προορισμό τόν κάθε χρήστη, όπου κι άν βρίζεται». Θά είναι πληροφορίες γιά τήν κυκλοφορία, τόν καιρό και τήν επικαιρότητα και, κατά πώς τό έπιθυμούν οι εταιρείες, γιά τή διαφήμιση. Στην Αυστραλία, οι συνδρομητές τής Telstra, όδούντας στό δρόμο τής ιδιωτικοποίησης, έχουν ήδη πέσει θύματα του μάρκετινγκ: σχηματίζοντας τό νούμερο πού αναγράφεται στους αυτόματους κερματοδέκτες πού πουλάνε Coca-Cola, έχουν τή δυνατότητα νά άγοράσουν ένα άναψυκτικό τό όποιο θά πληρώσουν μέσω του επόμενου τους λογαριασμού τηλεφώνου, μέ τόν τρόπο πού καταβάλλουν τό αντίτιμο τών τηλεφωνικών τους συνδιαλέξεων.¹⁹

Στήν Ευρώπη, οι εταιρείες τηλεφωνίας ίδρυσαν ένα σύνδεσμο εταιρειών, τό «Sympray», πού στοχεύει στην προώθηση τής χρήσης του κινητού ως εύχρηστου μέσου πληρωμής σέ επίπεδο ήπείρου. Δύο από τίς μεγαλύτερες μουσικές εταιρείες, ή Universal και ή Sony, έφτασαν νά άπαιτούν από τούς πιά δημοφιλείς έρμηνευτές τους τήν παροχή σύντομων εκδόχων (90 δευτερόλεπτα) τών τραγουδιών τους, προοριζόμενων γιά πώληση στους χρήστες κινητών τηλεφώνων.²⁰ Κάπως έτσι, παίζοντας τά παιχνίδια του άσυγκράτητα, προχωρά τό δρόμο του ό κόσμος πού μās υπόσχεται ή κινητή τηλεπικοινωνία.

16. Βλέπε Jesse Drucker και Karen Lundegaard, «As Industry Pushes Headsets in Cars, U.S. Agency Sees Danger», *The Wall Street Journal*, 19 Ιουλίου 2004.

17. Amy Harmon, «Lost? Hiding? Your Cellphone Is Keeping Tabs», *The New York Times*, 21 Δεκεμβρίου 2003.

18. Raymond Flandez, «Cell Use Leads Schools to Alter Phone Options», *The Wall Street Journal*, 7 Αύγουστου 2003· Fox Butterfield, «Inmates Use Cellphones to Maintain a Foot on the Outside», *The New York Times*, 21 Ιουνίου 2004, και Matt Richtel, «For Liars and Loafers, Cell Phones Offer an Alibi», *The New York Times*, 26 Ιουνίου 2004.

19. Βλέπε Gren Manuel, «Dial-A-Coke Is Slaking Thirsts in Australia», *The Wall Street Journal*, 20 Οκτωβρίου 2003.

20. David Pringle και Charles Goldsmith, «Now Hear This: Cellphone Remixes», *The Wall Street Journal*, 18 Μαρτίου 2004.

ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΟΚΑΪΝΗ, ΜΙΑ ΕΠΙΚΙΝΔΥΝΗ ΣΧΕΣΗ

της Χρυσούλας Στέκα

Από μία συνέντευξη στην εφημερίδα *Le Monde* (Νοέμβριος 2004) του Ούίλλιαμ Λεβενστάιν, διευθυντή του Ίνστιτούτου Μωρίς ντέ Ρότσιλντ για την έρευνα και τη θεραπεία των εξαρτήσεων, στην οποία αποπειράται να ερμηνεύσει τις αιτίες ενός ανησυχητικού φαινομένου.

Μάρκο Παντανί, Ντιέγκο Μαραντόνα, Αντριάν Μούτου... Πώς ερμηνεύετε την επικίνδυνη σχέση των αθλητών με την κοκαΐνη;

Τό πρώτο σκέλος της απάντησης παραπέμπει στην εικόνα της κοκαΐνης. Μιά εικόνα ή όποια συνδέεται με τούς στάρ, τόν κόσμο των μπάρ ή των χρυσών παιδιών. Μιά εικόνα νικητών, ή όποια καμία σχέση δέν έχει, για παράδειγμα, με την ήρωϊνη. Η κοκαΐνη διακινείται πολύ εύκολα στόν κόσμο της νύχτας και της show-biz, στους όποιους οι άθλητές όλο και περισσότερο είναι προσκεκλημένοι. Νά σημειώσουμε επίσης την παρείσφρηση της κοκαΐνης και στό περιβάλλον των μανεκέν, όπου υπάρχει μία ιδεοληψία με τό κορμί, άφοϋ ή κοκαΐνη καταστέλλει τό αίσθημα της πείνας.

Άλλοι παράγοντες πού νά εξηγοϋν την κατανάλωση κοκαΐνης από τούς άθλητές;

Τά χαρακτηριστικά της οϋσίας αυτής καθεαυτής: ή θετική ενισχυτική δράση της κοκαΐνης στό φλοιό του έγκεφάλου αυτού πού την χρησιμοποιεί. Προκαλεί εύφορία, μείωση της κόπωσης, αίσθημα υπέρμετρης αυτοπεποίθησης στό όρια της μεγαλομανίας και σωματική ευεξία. Η κοκαΐνη διευκολύνει τόν χρήστη νά εμφανιστεί στή σκηνή μπροστά σέ 2.000 άτομα ή νά ήγηθεϊ σέ μία ομάδα ή στή ζωή γενικότερα. Του παρέχει αυτήν τή μοναδική ικανότητα νά άσκει έξουσία. Η διαδρομή του Μαραντόνα είναι άρχετυπική αυτού του είδους: από λαϊκό φτωχόπαιδο μετατράπηκε σέ Θεό! Πρέπει νά είναι κανείς πολύ συγκροτημένος ψυ-

χολογικά για νά άντέξει εκείνες τις καταστάσεις πού όδηγοϋν στό βεντετισμό (στήν κατασκευή ενός στάρ). Αυτό βέβαια δέν άφορα την πλειοψηφία των άθλουμένων, των όποιων ή εφηβεία κλάπηκε στην κυριολεξία από την έντατική ένασχόλησή τους με τό άγαπημένο τους σπόρ. Η διαδικασία μετατροπής ενός άθλητή σέ στάρ έπιφέρει τέτοια άλλαγή στή ψυχική του δομή, ώστε όποιαδήποτε οϋσία ενισχύει την άντοχή του σέ αυτή την άλλαγή, νά υπάρχει κίνδυνος νά βρει τή θέση της στή ζωή του άθλητή. Η τελευταία έρμηνεία πού δίνω, με όρους νευροβιολογικούς, συνδέεται με την κινητικότητα (κίνηση). Εκεί όπου ή ήρωϊνη ή άκόμη και τό άλκοόλ επιδρωϋν κατασταλτικά, ή κοκαΐνη, άντίθετα, δρα διεγερτικά και προκαλεί υπερκινητικότητα. Για τούς άθλητές πού ή κίνηση είναι, έξ όρισμοϋ, στοιχείο της καθημερινότητάς τους, ή κοκαΐνη εγγράφεται σέ αυτήν την έξάρτηση. Κατά βάθος ή κοκαΐνη άνταποκρίνεται θετικά σέ μία τριπλή έξάρτηση των άθλητών: στίς συγκινήσεις, στην έπιτυχία και στην κινητικότητα.

Ποιά είναι τά χαρακτηριστικά αυτών των μορφών έξάρτησης στό όποια είναι ιδιαίτερα έπιρρεπείς οι άθλητές άνώτερου έπιπέδου;

Καταρχήν, τά χαρακτηριστικά τά όποια συγκροτοϋν την εικόνα ενός πρωταθλητή είναι ή υπερευαισθησία και ή υπερκινητικότητα, στοιχεία τά όποια συναντώ και στους έξαρτημένους πελάτες μου οι όποιοι με έπισκέπτονται στό ιατρείο μου. Ίδιότητες πού είναι συγχρόνως και πολύ τραυτές (εύάλωτες) [grandes vulnérabilités], γιατί δύσκολα άντέχονται στην καθημερινή ζωή. Παραμένω επίσης έξαιρετικά προβληματισμένος για τό τί μπορεί νά έχουν υποστεί οι πρωταθλητές του μέλλοντος στή νεανική τους ήλικία. Η εφηβεία είναι μία περίοδος νευροβιολογικών διακυμάνσεων, ή όποια προκαλεί συνήθως προβλήματα στην συναψη διαπροσωπικών σχέσεων ή ευερεθιστότητας. Εάν αυτή ή περιό-

δος καταληφθεί έξ ολοκλήρου από τις προσπάθειες και τις ταλαιπωρίες του πρωταθλητισμού δεν μπορεί να συγκροτηθεί επαρκώς. Τό πέρασμα από τό φοιτητικό δωμάτιο ενός αθλητή στον κόσμο της νύχτας, όπου παρελαύνουν ώραϊα μανκενέν, μέ ένα μισθό 100.000 ευρώ μηνιαίως, αποτελούν συναισθηματικά σόκ, αλλαγές τις όποιες δύσκολα ξεπερνάει ό οίσοσδήποτε στον πλανήτη αυτόν. Ή πιο βίαιη αλλαγή, πάντως, είναι αυτή πού έπέρχεται μέ τή λήξη τής σταδιοδρομίας του αθλητή: τό σώμα και τό πνεύμα είναι τόσο διαταραγμένα όσο και αυτά ενός διαστημικού ανθρώπου ό όποιος έπιστρέφει στή Γή. Έκτοτε, ή παραμικρή επαφή μέ ούσιες -κυρίως εάν έχει προηγηθεί χρήση στή διάρκεια τής καριέρας του άθλούμενου- θά λειτουργήσει ως χημικό βραχυκύκλωμα πού αναλαμβάνει νά εξισορροπήσει όλες αυτές τις άνισορροπίες.

Η λήψη προϊόντων ντόπινγκ εύνοει τό πέρασμα στην κοκαΐνη;

Είναι ένας επιβαρυντικός παράγοντας. Πάντως, πρός μεγάλη μου έκπληξη, σέ μία έθνική μελέτη πού διενεργήσαμε τό 1999-2000, ή πλειοψηφία των αθλητών πού είχαν γίνει εξαρτημένοι δεν είχαν προηγούμενη έμπειρία ντοπαρίσματος. Όμως ή έρευνα αυτή διερευνούσε τις πρακτικές στίς αρχές τής δεκαετίας του '90. Έκτοτε, προϊόντα όπως τό EPO, ή αύξητική όρμόνη και τά μή άνιχνεύσιμα νέα κορτικοειδή έχουν διαχυθεί στό σύνολο των σπόρ. Σήμερα, κάποια προϊόντα πού χρησιμοποιούνται -όπως τά κορτικοειδή- έγκυμονούν κινδύνους παραπλήσιους μέ τήν κοκαΐνη. Ακόμη και εάν εκτείνονται περισσότερο μέσα στό χρόνο, έχουν τήν ίδια αγριότητα. Συνηθίζουμε μάλιστα νά άναφερόμαστε στίς φυσικές και σωματικές συνέπειες τής χρήσης και νά ύποτιμούμε τις ψυχολογικές συνέπειες, οι όποιες είναι εξαιρετικά επιβαρυντικές.

Η έντατική ένασχόληση μέ τόν άθλητισμό προδιαθέτει σέ μία τέτοια διολίσθηση;

Οι μελέτες του καθηγητή Ρολάν Ζουβέ, έρευνητή στό CNRS δείχνουν καθαρά πώς όσο περισσότερο έντατικοποιούμαστε στον άθλητισμό, τόσο πιο εύάλωτοι γινόμαστε στή χρήση ούσιων όπως οι άμφεταμίνες ή ή κοκαΐνη. Καί αυτό διότι αυτό πού έπιφέρει ή έντατικοποίηση τής κίνησης, επιτελείται σέ περιοχές του έγκεφάλου πολύ κοντινές σέ αυτές πού έλέγχουν τήν έπιθυμία μας για τις ούσιες. Ή μνήμη τής κίνησης είναι γεωγραφικά πολύ κοντά σέ αυτήν τής ήδονής, τής ικανοποίησης και τής άνταμοιβής. Έξ ού και ή δυσφορία πού βιώνουν οι αθλητές τήν στιγμή τής λήξης τής καριέρας τους.

Ό έντατικά άθλούμενος είναι ένας άσθενής ό όποιος άγνοείται;

Εάν μιλήσουμε μέ όρους νευροβιολογικούς, ή έξάρτηση είναι μία πραγματική άσθένεια του έγκεφάλου. Ό Μάρκο Παντανί πέθανε διότι δεν άντιμετωπίστηκε

ως άσθενής. Είναι πολύ πιο δύσκολο νά όδηγήσουμε έναν αθλητή σέ θεραπεία άποτοξίνωσης άπ' ό,τι έναν άπλό χρήστη ή έναν άσθενή μέ Έιτζ. Ή έξάρτηση στην κοκαΐνη δεν άντιμετωπίζεται ακόμη σαν άσθένεια, αλλά σαν μία έπαίσχυντη άσθένεια. Καί είναι ακόμη πιο έπαίσχυντη για έναν αθλητή πού πρέπει πάντα νά είναι νικητής.

Τί σκέψεις κάνετε για τό μέλλον;

Θά πρέπει νά άναγνωρίσουμε πώς ό πρωταθλητισμός έγκυμονεί κινδύνους. Παράλληλα μέ μία κατασταλτική πολιτική έναντια στό ντόπινγκ, θά πρέπει νά άναπτύξουμε μία πολιτική προστασίας των αθλητών, κυρίως τή στιγμή τής άποχώρησής τους, πού συνιστά μία επικίνδυνη καμπή στή διαδρομή ενός αριθμού εύάλωτων αθλητών. Τό CPLD (Conseil de prévention et de lutte contre le dopage) (Συμβούλιο πρόληψης και άγώνα έναντιόν του ντόπινγκ) θά μπορούσε νά χρηματοδοτήσει μία έθνική έκστρατεία προστασίας των αθλητών πρίν, κατά τή διάρκεια και μετά τή λήξη τής καριέρας τους. Ό Γιάννικ Νόα (Yannick Noah) είπε κάποτε πώς κανένα μετάλλιο δεν αξίζει όσο μία ζωή. Δυστυχώς, αυτό στην πραγματικότητα είναι μία έξαιρέση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Ίδρυμα Τεχνολογίας και Έρευνας

Μάνης 5, 106 81 Αθήνα, Τηλ.: (01) 38 18 372, Fax: 33 01 583

Γιατί στη σημερινή «επιστημονικά φωτισμένη» εποχή, οι άνθρωποι πιστεύουν ακόμη στις απαγωγές από εξωγήινους, στους μάγους, στις τηλεπάθειες και στις αιρέσεις; Ένα συναρπαστικό βιβλίο για τις απάτες και τις πλάνες του καιρού μας...

MICHAEL SHERMER

Γιατί οι άνθρωποι πιστεύουν σε παράξενα πράγματα;

Ψευδοεπιστήμη, προλήψεις και πλάνες του καιρού μας

17 x 24 cm, σελ. 360 Τιμή: 17,50 €

ΔΗΜΟΣΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

τῆς Ἐφης Γαζῆ

Ἐνα αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ παρελθὸν ἀναπτύσσεται στὸν δημόσιο χῶρο. Πρόκειται γιὰ ἓνα πολύμορφο πεδίο πού συμπεριλαμβάνει ἰδιωτικά κέντρα ἱστορικῶν ἐρευνῶν, ἔκτακτα ἀφιερῶματα ἀλλὰ καὶ σταθερές ἐνότητες στὸν ἔντυπο καὶ ἠλεκτρονικό τύπο, μουσειακούς χώρους καὶ τουριστικά περίπτερα, κινηματογραφικές παραγωγές καθὼς καὶ τὰ μεγάλα πεδία τόσο τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς μέ ἔμφαση στό ἱστορικό μυθιστόρημα ὅσο καὶ τῆς amateur [ἐρασιτεχνικῆς] ἱστοριογραφίας ἢ ἱστοριοδιφίας πού συνδυάζεται συχνά μέ τή μαρτυρία ἢ τήν προσωπική κατάθεση ἐπὶ διαφιλονικούμενων, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, γεγονότων ἢ ἱστορικῶν περιόδων.

Ἡ ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ τεράστιου πλέγματος δραστηριοτήτων περὶ τήν ἱστορία τείνει νά λάβει διαστάσεις παγκόσμιου φαινομένου καὶ νά ἀναχθεῖ σέ «βιομηχανία τοῦ παρελθόντος καὶ τῆς μνήμης». Ὁ ὅρος «βιομηχανία» εἶναι στήν περίπτωσή αὐτή κάπως παραπλανητικός: ἀποδίδει ἐπιτυχῶς τόν ἐπιχειρησιακό χαρακτήρα τοῦ φαινομένου καθὼς καὶ τίς μαζικές διαστάσεις παραγωγῆς καὶ κατανάλωσης τῶν συγκεκριμένων προϊόντων. Παραγκωνίζει ὅμως τήν ἐπικοινωνιακή καὶ διαδραστική διάστασή του καὶ ἐμμέσως ὑποτιμᾷ τὸ γεγονός ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα σύνολο πολιτισμικῶν πρακτικῶν μέ τίς ὁποῖες συνυπάρχουν, συνδιηγούνται ἀλλὰ καὶ ἀντιπαρατίθενται ὑποκειμενικές καὶ συλλογικές προσλήψεις τοῦ παρελθόντος συχνά διατυπωμένες μέ ἐξαιρετικά δυναμικό καὶ δημιουργικό τρόπο. Αὐτές τίς πολιτισμικές πρακτικές μελετᾷ ἢ «δημόσια ἱστορία» (public history).

Ἡ ἐκρηξη τοῦ ἐνδιαφέροντος γιὰ τήν ἱστορία ἔχει ἀποδοθεῖ σέ πολλά αἷτια. Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες αἰτίες τοῦ φαινομένου θεωρεῖται ἡ ἀνάπτυξη τῶν νέων τεχνολογιῶν καὶ τῶν ὀπτικῶν μέσων ἐπικοινωνίας (visual media) στό πλαίσιο τοῦ πολιτισμοῦ τῆς εἰκόνας.

Ὁ πολιτισμός τῆς εἰκόνας μεταβάλλει ἀργά ἀλλὰ σταθερά τή σχέση μας μέ τὸ παρελθὸν ἐνῶ ταυτόχρονα καλλιεργεῖ μεγαλύτερες εὐαισθησίες πρὸς τὰ ὀπτικά ἔχνη του. Οἱ νέες ἐξεικονιστικές τεχνολογίες καὶ τὰ ὀπτικά μέσα ἀναδιαμορφώνουν τήν ἐννοια τῆς ἀναπαράστασης συνολικά καθὼς ἀξιοποιοῦν τεχνολογικές καινοτομίες σέ συνθήκες συνεχοῦς ἀνα-μεσοποίησης (re-mediation). Οἱ πραγματικότητες ἀλλὰ καὶ οἱ προοπτικές τῆς ἐξεικονιστικῆς ἱστορίας (visual history) καὶ τῆς σύνδεσης τῶν ἀφηγηματικῶν καὶ ἀνα-παραστασιακῶν της διαστάσεων μέ τόν πολιτισμό τῆς εἰκόνας καὶ τήν ὀρασιοκεντρική κουλτούρα διαγράφονται ἐντονότερα καὶ μᾶς ἀπεξαρτοῦν σταδιακά ἀπὸ τὸ σύμπαν τῆς πολιτισμικῆς κειμενολογίας μέσα στό ὅποιο εἶναι συγκροτημένα τὰ διανοητικά μας ἐργαλεῖα. Ἡ προβληματική γιὰ τήν «ὀπτική ἐγγραμματισμὸς» (visual literacy) καὶ τήν ψηφιακή κουλτούρα ἀποστασιοποιεῖται ἀπὸ κειμενοκεντρικές καὶ γλωσσο-κεντρικές κατηγορίες ἀνάλυσης οἱ ὁποῖες, ὅπως ἐπεσήμανε εὐστοχα ὁ Μάρτιν Τζαίυ (Martin Jay), διακρίνονται γιὰ τὰ ὀρασιο-φοβικά ἀνακλαστικά τους.

Δέν μεταβάλλει ὅμως μόνον ὁ τεχνοπολιτισμός καὶ ὁ πολιτισμός τῆς εἰκόνας τή σχέση μας μέ τὸ παρελθὸν. Ἡ καταφυγή στό παρελθὸν ἐνισχύθηκε στὸν μεταπολεμικό κόσμο ἐξαιτίας καὶ μιᾶς σειρᾶς ἄλλων παραγόντων. Σημαντικὴ θέση καταλαμβάνει ἐδῶ ἡ ἀνάδειξη νέων συλλογικοτήτων πού ἀποπειρῶνται τήν ἀποσαφήνιση καὶ τόν προσδιορισμό τῆς ἰδιαίτερης ταυτότητάς τους. «Ποτέ πρὶν τόσοι πολλοὶ δέν συνέδεσαν τὸν ἑαυτό τους μέ τόσα πολλά καὶ διαφορετικά παρελθόντα» ἐπεσήμανε πρόσφατα ὁ Ντάβιντ Λόβενταλ (David Lowenthal) στό βιβλίο του γιὰ τίς «σταυροφορίες τῆς κληρονομιάς». Ἡ συγκρότηση τῶν νέων συλλογικοτήτων εἶναι ἀπόρροια σημαντικῶν πολιτικῶν, πολιτισμικῶν καὶ ἰδεολογικῶν μετασχηματισμῶν. Μποροῦμε νά ἐντοπίσουμε ὀρισμένες: α) οἱ ἐντατικές διαδικασίες ἀνάπτυξης τῶν πλανητικῶν οικονομικῶν καὶ πολιτισμικῶν ροῶν πού ἔγιναν γνωστές μέ τὸν ὄρο παγκοσμιοποίηση. Αὐτές συνέβαλαν στὸν μετασχηματισμὸ τῶν νεωτερικῶν ἐθνικῶν κρατῶν, ἐνδυνάμωσαν τήν ἐ-

* Τὸ κείμενο διαβάστηκε στήν παρουσίαση τοῦ 4ου τεύχους τοῦ περιοδικοῦ *Ἱστορεῖν/Historein* μέ γενικό θέμα «Public Histories» ἢ ὁποῖα πραγματοποιήθηκε στίς 11.2.2005.

πικοινωνιακή δυναμική τόσο σε έθνικά όσο και σε μεταεθνικά περιβάλλοντα ενώ κατέστησαν σαφέστερες στα μάτια όλoένα και περισσότερων ανθρώπων τις διαφορές, τις ταξικές, πολιτικές και οικονομικές ανισότητες και τις έσωτερικές ιεραρχήσεις της «παγκόσμιας τάξης πραγμάτων», β) τά μεταναστευτικά ρεύματα του μεταπολεμικού κόσμου που άκολούθησαν εκείνα του τέλους του δέκατου ένατου και των άρχων του είκοστου αιώνα. Οι νέες μετακινήσεις και μετατοπίσεις δημιουργούν μιά τεράστια κινητικότητα στο πεδίο της θεομοθετημένης αλλά και της άτυπης εργασίας, της εκπαίδευσης και της άναψυχής και έντεινουν τόν πολυφυλετικό, πολυεθνοτικό και πολυπολιτισμικό χαρακτήρα πολλών κοινωνιών και γ) ή πτώση των καθεστώτων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» που άπορρήθμισε παγιωμένες πραγματικότητες τόσο του δέκατου ένατου όσο και του είκοστου αιώνα και διαμόρφωσε νέα πεδία πρόσληψης της συλλογικής ταυτότητας αλλά και νέες άντιπαραθέσεις για τό παρελθόν. Θά σταθώ λίγο περισσότερο στο τελευταίο φαινόμενο: ό μετακομμουνιστικός κόσμος είναι ένας κόσμος που κλείνει αισίως(;) πάνω από δεκαπέντε χρόνια παραμονής στην περίφημη «διαδικασία μετάβασης» ή όποία έχει συμβάλλει και στην άνάδειξη ενός νέου άντικειμένου σπουδών αλλά και δημόσιας συζήτησης, της περίφημης «μεταβασιολογίας» (transisitionology). Σ' αυτό τόν μεταίχμακό χρόνο όπου ή Άνατολική Εύρώπη «μεταβαίνει» κάπου (χωρίς νά είναι σαφές πού), τό παρελθόν μοιάζει βαρύ, δύσκολο αλλά και κυριολεκτικά «άπρόδλεπτο» —κατά τό διάσημο άνατολικοευρωπαϊκό ρηθέν— ενώ ή ιστορία έχει άκόμη πολλούς άνοικτούς λογαριασμούς μέ τό παρόν.

Στό πλαίσιο αυτόν των συνθηκών, τό διάχυτο άρωμα του παρελθόντος ποτίζει σχεδόν κάθε πτυχή του παρόντος. Όμως οι έπιφυλάξεις για τις δημόσιες εικόνες του παρελθόντος και για τις πολιτικές της μνήμης είναι πολλές. Η γενική αίσθηση είναι ότι ή «μανία για την ιστορία» βρίσκεται στόν αντίποδα της κριτικής ιστορικής γνώσης και σκέψης. Στην καλύτερη των περιπτώσεων, πρόκειται για τά προϊόντα μιάς έμπορευματοποιημένης έκδοχής της ιστορίας που περιλαμβάνει ιστορικά μυθιστορήματα του συρμού, κινηματογραφικές ταινίες χολγουντιανών προδιαγραφών και άμφίβολης ποιότητας, μουσεΐα και έκθέσεις που βρίθουν ιστορικών άνακριθειών, τουριστικά σουβενίρ χαμηλής αισθητικής. Στη χειρότερη των περιπτώσεων, ή ιστορία μετατρέπεται σε ιδεολογικό όπλο χειραγώγησης και προπαγάνδας στα χέρια ιδιωτικών, κρατικών ή διακρατικών φορέων που άναπτύσσουν τις δικές τους ποικίλες στρατηγικές και πολιτικές. Για πολλούς μελετητές, μόνον ή λαιοδωρία και ή άποστασιοποίηση μπορούν νά άντιμετωπίσουν τή λαΐλαπα της διαστροφής της ιστορίας στο δωμό της εύκολης έμπορευματοποίησης.

Οι έρμηνείες αυτού του είδους άπορρέουν από μιά εύρύτερη καχυποψία άέναντι στα προϊόντα της σύγ-

χρονης μαζικής κουλτούρας. Η «άπο-πραγματοποίηση» (de-realization) της έμπειρίας στην όποία αναφέρθηκε παλαιότερα ό Φρέντερικ Τζάιημσον (Fredric Jameson), ή μετάβαση από την «εικονική πραγματικότητα» στην «είκονικοποίηση» της ίδιας της πραγματικότητας όπως τή συζήτησε ό Σλάβοϊ Ζίζεκ (Slavoj Zizek) έχουν άναδειχθεί ως καταστατικές συνθήκες του σύγχρονου πολιτισμού.

Όστόσο, αυτές οι έρμηνευτικές κατευθύνσεις, παρά τό έξαιρετικό ενδιαφέρον τους, μερικώς μπορούν νά έμπλουτίσουν την προβληματική μας για τό συγκεκριμένο ζήτημα. Κατ' άρχάς έμπεριέχουν ύπόρρητα την παραδοχή ότι ύφίσταται παραγωγή ή χρήση ιστορικής γνώσης άνεξάρτητη από ιδεολογικές ή πολιτικές θέσεις. Η διάκριση μεταξύ μιάς έπιστημονικής, άκαδημαϊκής ή έπαγγελματικής ιστορίας που προάγει την μοναδική άλήθεια και μιάς μη έπιστημονικής που είναι δέσμια παραμορφωτικών φακών είναι άρκετά άμφιλεγόμενη: έξάλλου, ή άκραία έκδοχή της μπορεί νά προσφέρει τό νομιμοποιητικό πλαίσιο για πολλές έκδοχές άκαδημαϊκής ιστοριογραφίας, που κάθε άλλο παρά άντικειμενικές είναι ή έχουν ύπάρξει.

Τό ζήτημα που άξίζει νά κατανοήσουμε είναι ότι ή ιστορία ως άκαδημαϊκή πειθαρχία άποτελεί μιά μόνο συνιστώσα στη διαμόρφωση της μνήμης και έπομένως άξίζει νά διερευνήσουμε τό ρευστό και μεταβαλλόμενο πεδίο της συγκρότησης νοημάτων και άντιλήψεων για τό παρελθόν στη βάση έτερογενών συναισθήσεων, τραυματικών έμπειριών, καταγγελτικών λογικών, άντιρητικών θέσεων, έναλλακτικών, σε σχέση μέ τις έπίσημες ή εύρέως άποδεκτές, όπτικών. Άξίζει νά κατανοήσουμε πώς συναιρούνται τά πεδία της ύποκειμενικής και της συλλογικής μνήμης και πώς άρθρώνονται οι διαφιλονικούμενες άπόψεις για την ιστορία στα πολλαπλά επίπεδα του χρόνου, έντός του όποιου συγκροτούνται οι ύποκειμενικότητες και οι συλλογικότητες του σύγχρονου κόσμου.

Σ' αυτό τό πλαίσιο, πρέπει νά έπισημανθεί ότι ή ιστορία και ή μνήμη δέν διακρίνονται άυστηρά σε προϊόντα μαζικής κυκλοφορίας για τούς πολλούς και σε ειδικά για τούς λίγους αλλά προσδιορίζονται άκριβώς από τις συντεταγμένες του διάχυτου νοήματος του παρελθόντος. Οι γνωσιακές διαστάσεις της ιστορίας συνυπάρχουν μέ τις ποιητικές και συγκροτούν από κοινού τό μεγάλο μωσαϊκό των πολιτισμικών πρακτικών που περιβάλλουν τό παρελθόν. Άλλωστε τό πεδίο της δημόσιας ιστορίας άποδλέπει και σε μιά άλλη διαδικασία: φιλοδοξεϊ νά έμπλέξει ουσιαστικότερα τούς ιστορικούς και όσους έχουν μιά οργανωμένη ιστορική παιδεία μέ τούς μηχανισμούς και τά μέσα παραγωγής και διάδοσης ιστορικής γνώσης. Βασικός στόχος εδώ δέν είναι άποκλειστικά ή προσέγγιση και ή άνάλυση των διαφόρων μορφών της ιστορικής κουλτούρας αλλά και ή διακίνηση ιστορικής γνώσης προς και κυρίως μαζί μέ εύρύτερα άκροατήρια μέσα σε νέα έρευνητικά και εργασιακά περιβάλλοντα που περιλαμβάνουν μου-

σειακούς χώρους, τηλεοπτικές εκπομπές, κινηματογραφικές αίθουσες. Η «δημόσια ιστορία» αποτελεί ένα είδος γέφυρας μεταξύ της επιστημονικά συγκροτημένης ιστορικής γνώσης και της βιωμένης εμπειρίας των κοινωνικών υποκειμένων αξιοποιώντας και τις δυνατότητες που παρέχουν οι νέες τεχνολογίες. Η διαδραστική λειτουργία της δημόσιας ιστορίας έγκειται στο γεγονός ότι αναγνωρίζει τις ιδιαιτερότητες μεταξύ της πειθαρχίας της ιστορίας και της βιωμένης εμπειρίας του παρελθόντος και αποπειράται μέσα από πολλούς δρόμους (έκθέσεις, μουσεία, ψηφιακή ή διαδικτυακή παρουσίαση αρχαιακού υλικού) να αναιρέσει αυτό τον βαθύ διχασμό και να προωθήσει την ιστορική ευαισθησία.

Η καλλιέργεια της ιστορικής σκέψης είναι μία διαδικασία που απαιτεί χρόνο και υπομονή αλλά και την προθυμία από την πλευρά των ιστορικών και όσων εμπλέκονται επαγγελματικά με τη διαχείριση του παρελθόντος να «ένσωματώσουν προσωπικές μνήμες στην παραγωγή της ιστορίας».

Αν στόχος μας κριτικής ιστορίας είναι ο εκδημοκρατισμός της γνώσης και η ευρύτερη προώθηση της σκέψης, τό πεδίο της «δημόσιας ιστορίας» έρχεται να τόν υπηρετήσει μέσα από δύο διαφορετικούς αλλά συγκλίνοντες δρόμους: πρώτον, επιδιώκει να κατανοήσει τους οικονομικούς, πολιτικούς, ιδεολογικούς και πολι-

τισμικούς άξονες που προσδιορίζουν τη διαμόρφωση της ιστορικής κουλτούρας και της ποιητικής της μνήμης και δεύτερον επιδιώκει την –μέ μεταφορικούς όρους– «άπο-επαγγελματοποίηση της ιστορίας» όπως έπαινε παλαιότερα ο Ράφαελ Σάμουελ (Raphael Samuel). Η τελευταία επίσημανση δέν πρέπει μέ κανέναν τρόπο νά έρμηνευθεί ως απόπειρα συνολικής αποσταθεροποίησης των μεθοδολογικών και θεωρητικών αρχών της επιστημονικής έρευνας. Επibάλλεται νά γίνει κατανοητή ως άφετηρία προώθησης της διεύρυνσης της ιστορικής γνώσης στή βάση της λειτουργίας μιας άνεπτυγμένης «διυποκειμενικότητας» μεταξύ των έρμηνειών του παρελθόντος στίς όποιες καταλήγει ή ιστορική έρευνα και των άντιλήψεων που διαχειρίζονται υποκείμενα και συλλογικότητες που μεταφέρουν και προσδιορίζονται από τό δικό τους ιστορικό βίωμα και τό δικό τους μνημονικό κεφάλαιο. Τό παρελθόν και οι εικόνες του στόν σύγχρονο κόσμο αποτελούν μία εξαιρετικά πολύμορφη και σύνθετη διακύβευση που όφείλει νά αξιολογείται έξατομικευμένα αλλά και νά διαμορφώνεται μέ τήν ένεργό παρέμβαση όσων στοχεύουν στήν προώθηση μιας πλουραλιστικής και συνάμα κριτικής και εκδημοκρατισμένης ιστορικής σκέψης.

Ο ΑΛΤΟΥΣΕΡ ΚΑΙ ΕΜΕΙΣ*

του Γιώργου Φουρτούνη

Επιτρέψτε μου νά ξεκινήσω με μιά μάλλον κοινότοπη επισήμανση: τό πρώτο πληθυντικό πρόσωπο του τίτλου της εκδήλωσής μας, αλλά και της δικής μου ομιλίας, δέν είναι οὔτε αυτόνοτο οὔτε δεδομένο, αλλά ἔχει χαρακτήρα διακύβευσης, συναρτημένης μέ ἕνα τέλος ἐποχῆς: αὐτό τό «ἐμεῖς» συναρτά τήν πληθυντικότητά του, καί ἄρα τήν ὑπαρξή του, ἀπό τήν ἀνατροπή τῆς συγκυρίας πού ζοῦμε τίς τελευταῖες δεκαετίες, οὐσιώδες στοιχεῖο τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἡ συντριπτική ἦττα τοῦ ἀριστεροῦ καί κομμουνιστικοῦ κινήματος, στά ὄρια τῆς ἐκμηδένισης. Ἡ ἀνατροπή αὐτῆς τῆς συγκυρίας δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι σύστοιχη (νά ἀποτελεῖ συνάμα τή συνθήκη καί τό ἀποτέλεσμα) τῆς ἐπανεμφάνισης ἑνός ἀνατρεπτικοῦ, ἀκριβῶς, κινήματος καί δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἱστορικῆς ἐμβέλειας: θά κλείνει ἕναν κύκλο καί θά ἀνοίγει ἕναν ἄλλο, θά σηματοδοτεῖ μίαν ἄλλη ἐποχή. Πρός τό παρόν, ἔχουμε ἀπομείνει ἀριστεροί χωρίς κίνημα, ἐνικότητες χωρίς πληθυντικότητα: τό «ἐμεῖς» μᾶς εἶναι λειψό, τετριμμένο, ἀθροιστικό, ὅπως τό συναντᾶμε κάθε φορά στά ἐπίμονα ὄρια τῶν ἐκλογικῶν ἐγχειρημάτων μας («ἐμεῖς κι ἐμεῖς»), χωρίς τήν αὐθεντική συλλογικότητα πού θά μᾶς πολλαπλασίαζε –δλους μας καί τόν καθ' ἕνα ξεχωριστά. Ἐχουμε πάψει πιά νά εἴμαστε πολλοί: καί ἄς μή γελιομαστε, αὐτό εἶναι πρωταρχικά ἕνα ποιοτικό αἶτημα, ὅπως ποιοτικό πρόβλημα εἶναι ὅτι εἴμαστε λίγοι, πολύ λίγοι... Τό ζήτημά μας, λοιπόν, μέ τή διπλή σημασία τοῦ θέματος καί τοῦ ζητούμενου, εἶναι τό πέρασμα ἀπό τόν βαθμό μηδέν τοῦ κινήματος στή νέα πληθυντικότητα τῆς Ἀριστερᾶς. Τό ζήτημά μας ἀφορᾶ μιά βαθιά θεωρητική καί πολιτική ἀπορία, ἕνα ἱστορικῆς σημασίας ἔλλειμμα στή σκέψη καί τή δράση. Πολύ ἀπλά, δέν ξέρουμε τί σημαίνει νά εἴμαστε πολλοί, δέν ξέρουμε πῶς νά γίνουμε ἡ ζητού-

μενη πολλαπλότητα (ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται ἡ ἔκφραση), τό νέο μας κίνημα. Ἄν λοιπόν μοιάζει νά βρισκόμαστε στό κενό ἢ στό μηδέν πού περιγράφει ἐκείνη ἡ γκραμσιανή περιγραφή κάθε *fin de siècle* νοσηρότητας (τό παλιό ἔχει πεθάνει, τό νέο δέν ἔχει γεννηθεῖ ἀκόμα...), ἄς εἶναι αὐτό τό ζήτημά μας: πῶς γεννιέται τό καινούριο, πῶς γινόμαστε ξανά πολλοί, πῶς ἀλλάζει ἡ ἐποχή;

* Εἰσήγηση στήν ἡμερίδα «Νά διαβάσουμε τόν Ἄλτουσερ», πού διοργάνωσε στίς 8 Νοεμβρίου 2003 ἡ Ἐταιρεία Πολιτικοῦ Προβληματισμοῦ «Νίκος Πουλαντζᾶς» στό Πάντειο Πανεπιστήμιο, μέ ἀφορμή τήν ἐλληνική ἐκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Λουί Ἄλτουσερ *Νά διαβάσουμε τό κεφάλαιο (Lire le Capital)* ἀπό τίς ἐκδόσεις Ἑλληνικά Γράμματα.

Σήμερα, ὅμως, ὅταν μιᾶ κανεὶς γιὰ τέλος ἐποχῆς, εἰδικά μάλιστα ὅταν τό συσχετίζει μέ τό τέλος τοῦ ἱστορικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, μοιάζει νά συνδιαλέγεται σχεδόν ὑποχρεωτικά μέ τή διαμάχη, πού βρίσκεται ἐδῶ καί κάμποσο καιρό στό προσκήνιο τῶν συζητήσεών μας σχετικά μέ τή νεωτερικότητα καί τή μετανεωτερικότητα. Τό ἐρώτημα εἶναι ἐάν τό τέλος ἐποχῆς, ἀπό τό ὁποῖο ἐξαρτόμαστε, σχετίζεται (καί πῶς) μέ τό ἀμφιλεγόμενο τέλος τῆς νεωτερικότητας, ἐάν τό καινούριο πού προσδοκᾶμε ἐμπίπτει (καί πῶς) στή ρουμπρίκα τῆς μετανεωτερικότητας, καί τί μπορεῖ νά σημαίνει αὐτό γιὰ τή ζητούμενη συλλογικότητά μας. Ἡ κατάστρωση τοῦ ἐρωτήματος εἶναι λίγο-πολύ γνωστή, ὥστε νά μοῦ ἐπιτρέπεται νά τή συνοψίσω ἐδῶ χονδροειδῶς. Στή βάση του βρίσκεται μιᾶ κοινή θέση: τό ἀριστερό καί κομμουνιστικό κίνημα τοῦ τελευταίου αἰώνα ὑπῆρξε ἓνα οὐσιωδῶς νεωτερικό καί διαφωτιστικό γεγονός. Ἡ θέση αὐτή, ἐν συνεχείᾳ, δίνει λαβή σέ δύο ἀντιμαχόμενες στάσεις. Σύμφωνα μέ τή μιᾶ, ἡ ἐκ νέου ἐμφάνιση ἑνός ἀνατρεπτικοῦ κινήματος θά ἐπανεγγράφει τό ἐπαναστατικό πρόταγμα, ὡς συλλογικό, δημοκρατικό, κριτικό καί ὀρθολογικό ἐγχείρημα μετασχηματισμοῦ τοῦ κόσμου, στόν μόνο δυνατό ὄριζοντά του: στόν ὀρίζοντα τῆς νεωτερικότητας. Σύμφωνα μέ τήν ἄλλη, τό ἱστορικό κομμουνιστικό κίνημα ἐκλαμβάνεται ὡς τό τελευταῖο ἐπεισόδιο τοῦ νεωτερικοῦ ἐπαναστατικοῦ παραδείγματος, ἐνῶ τά πραγματικά νέα κινήματα δέν μποροῦν παρά νά ἀναφέρονται σέ μιᾶ εὐρύχωρη μετακομμουνιστική προοπτική, ἐπαρκή πρὸς τήν ἐποχή τῆς, τήν ἐποχή τοῦ γενικευμένου *μετά*: τῆς *μετα*-νεωτερικότητας, τοῦ *μετα*-βιομηχανικοῦ καπιταλισμοῦ, τοῦ *μετα*-φορντισμοῦ, τοῦ *μετα*-ιμπεριαλισμοῦ κ.λπ.

(Θυμᾶμαι ἐδῶ, συνειρμικά, τόν ἐπιγραμματικό ἀπολογισμό τοῦ Ἀλεσάντρο Νάτα, ἱστορικοῦ στελέχους τοῦ Ἰταλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, σάν διαθήκη, πού πρὶν ἀπό τρία-τέσσερα χρόνια ἔδινε τόν τίτλο (ἀλλά καί τόν συναισθηματικό τόνο) σέ ὅλες σχεδόν τίς νεκρολογίες του: «ὑπῆρξα, καί παραμένω διά παντός, διαφωτιστής, ἰακωβίνος καί κομμουνιστής». Καί σκέφτομαι τούς δύο τρόπους πού μπορεῖ νά διαβαστεῖ αὐτός ὁ συγκλονιστικός αὐτοπροσδιορισμός ἑνός ἀπερχόμενου πρωταγωνιστῆ τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κομμουνισμοῦ ἀπό τίς δύο αὐτές στάσεις ἀπέναντι στήν ἐπανάσταση καί τή νεωτερικότητα: ἀπό τή μιᾶ μεριά, ὡς πεισματική κατάφαση τοῦ οὐσιωδῶς νεωτερικοῦ χαρακτήρα τῆς ἐπανάστασης καί, ἀπό τήν ἄλλη, ὡς συνοπτικός (καί ἐνδεχομένως αἰχμηρᾶ συγκινητικός) ἀπολογισμός τῆς νεωτερικῆς ἐπαναστατικῆς γενεαλογίας, πού τελειώνει μαζί μέ τήν ἐποχή τῆς.)

Ὁ Λουί Ἄλτουσέρ, τώρα, μοιάζει νά βρίσκεται στό μεταίχμιο αὐτῆς τῆς διαμάχης. Ἀπό τή μιᾶ μεριά, εἶναι γνωστή ἡ ἐμμονή του στό κομμουνιστικό κίνημα καί στήν κύρια πολιτική μορφή του, τό Κομμουνιστικό Κόμμα, πού διεκδίκησε τήν κληρονομιά τοῦ Δια-

φωτισμοῦ καί τῆς ἰακωβίνικης παράδοσης, ἀλλά καί ἡ ἐκ μέρους του ἀδιάλλακτη ὑπεράσπιση ἴσως τοῦ κατ' ἐξοχήν νεωτερικοῦ στοιχείου, τῆς ἴδιας τῆς προϋπόθεσης τοῦ κριτικοῦ διαφωτιστικοῦ προτάγματος: τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης, τῆς ἀντικειμενικότητας καί τῆς ὀρθολογικότητάς τῆς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, εἶναι ἐξίσου γνωστή ἡ κριτική του σέ βασικούς πυλώνες τοῦ νεωτερικοῦ καί διαφωτιστικοῦ κοσμοειδώλου: τό ὑποκείμενο, τήν πράξη, τήν ἀλήθεια, τόν ὀρθολογισμό, τόν ἀντικειμενισμό, καθώς καί ἐκεῖνη τή χαρακτηριστικά νεωτερική τελεολογία, ἀλληλένδετη μέ τό διαφωτιστικό ἐγχείρημα, πού εἶναι ἡ πρόοδος. Ὑπεράσπιση τοῦ ἀληθοῦς, ἀλλά κριτική τῆς ἀλήθειας: ἐμμονή στήν ὀρθολογικότητα καί τήν ἀντικειμενικότητα, ἀλλά ἀπόρριψη τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τοῦ ἀντικειμενισμοῦ μέχρι τέλους ἐμμονή σέ μιᾶ ἱστορική ἐπαναστατική ὑποκειμενικότητα, ἀλλά καί ριζική πρωτοκαθεδρία τῶν διαδικασιῶν χωρίς ὑποκείμενο καί χωρίς τέλος – Ὁ Ἄλτουσέρ μοιάζει νά μπορεῖ νά διεκδικηθεῖ, καί πράγματι διεκδικεῖται, καί ἀπό τίς δύο στάσεις ἐπὶ τοῦ ζητήματός μας.

Διεκδικεῖται, γιὰ παράδειγμα, ἀπό τόν Τόνι Νέγκρι καί τή σχολή του, ὑπέρχατος ἑνός ἰδιότυπου ἐπαναστατικοῦ μεταμοντερνισμοῦ, στόν ὁποῖο ὅμως, περιέργως, –καί αὐτός εἶναι ὁ λόγος τῆς μικρῆς παρέκδοσης πού ἀκολουθεῖ– μποροῦμε νά βροῦμε ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ μιᾶ κριτική τοῦ τρέχοντος μεταμοντερνιστικοῦ λόγου καί γιὰ μιᾶ ἐπαναδιατύπωση τῶν ὄρων τῆς συναφοῦς διαμάχης, ἀπό τή σκοπιά πάντα τοῦ ζητήματός μας. Οἱ Νέγκρι καί Χάρντ, λοιπόν, σέ μερικές σημαντικές σελίδες τῆς πρόσφατης *Αὐτοκρατορίας τους*,¹ ἀσχοῦν κριτική σέ κάθε μονοδιάστατη ἐννοιολόγηση τῆς νεωτερικότητας, τήν ὁποία συλλαμβάνουν ἀντιθέτως ὡς διαρκή κρίση, ὡς ἔνταση καί σύγκρουση ἀνάμεσα σέ δύο νεωτερικές τάσεις, μιᾶ ἐπαναστατική καί μιᾶ ἀντεπαναστατική, καί ὡς ἐπισημική κατάρρευση τῆς δεύτερης ἐπὶ τῆς πρώτης. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι συλλαμβάνουν αὐτή τή συγκροτητική γιὰ τή νεωτερικότητα σύγκρουση μέ ὄρους πού μοιάζουν νά παραπέμπουν σέ μιᾶ ἀφηρημένη φιλοσοφική, μεταφυσική διαμάχη: ὡς σύγκρουση ἀνάμεσα στήν ἐμμένεια καί τήν ὑπερβατικότητα. Ἀπό τή μιᾶ πλευρά, λοιπόν, καί σέ ἕναν πρώτο χρόνο, ἔχουμε τήν ἐπαναστατική ἀνακάλυψη τοῦ «ἐπιπέδου τῆς ἐμμένειας» ἀπό μιᾶ νεωτερικότητα πού ἔθετε «τό εἶναι ὡς ἐμμενές πεδίο τῆς γνώσης καί τῆς δράσης», τή νεωτερικότητα τῆς ἐπιστήμης καί τοῦ πειραματισμοῦ, τῆς δημιουργίας καί τῆς μορφοπλασίας, τῆς ἐκκοσμικεύσης καί τῶν κοινωνικῶν

1. M. Hardt-A. Negri, *Αὐτοκρατορία* (μετ. Ν. Καλαϊτζής). Ἐκδόσεις Scripta, Ἀθήνα 2002 (σ. 105-134).

αγώνων, τῆς συντακτικῆς δημοκρατίας —μέ μιά λέξη, τῆ νεωτερικότητα τοῦ ὕλισμοῦ καί τῆς ἀποκαθίλωσης κάθε ὑπερβατικῆς βαθμίδας πού θέλει νά καθορίζει τόν κόσμο τῶν κοινωνικῶν πρακτικῶν. Καί ἀπέναντί της, σέ ἕναν δεύτερο χρόνο, τήν παλινόρθωση τοῦ «ὑπερβατικοῦ ἀπαράτους», τήν ἐκ νέου ἐπιβολή τοῦ ὑπερβατικοῦ *δυσμοῦ*, πού μέ τόν ἕναν ἢ τόν ἄλλο τρόπο θέτει μιά «πνευματικῆ» διάσταση τοῦ εἶναι, ὄντολογικά διακριτή πρὸς τόν κόσμο τῆς ἀνθρώπινης-κοινωνικῆς πράξης καί γνώσης, τόν ὅποιο ὡστόσο διέπει, μιά ὑπερβατικῆ βαθμίδα πού ἐξουσιάζει τήν πραγματικότητα πού διανοίγεται στίς (καί ἀπό τίς) κοινωνικές πρακτικές.

Μποροῦμε νά διαβάσουμε αὐτήν τή νεωτερικὴ σύγκρουση σέ μιά κορυφαία καί ὡς ἐκ τούτου εὐανάγνωστη στιγμή της: στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν καρτεσιανισμό καί τόν σπινοζισμό. Πολύ σχηματικά, λοιπόν, ὁ καρτεσιανός *δυσμός*, καθορίζοντας ἐν πολλοῖς τό κυρίαρχο νεωτερικό παράδειγμα, ἐπαναδιατύπωσε σέ ριζικά νέους ὅρους τήν πανάρχαια μήτρα κάθε ιδεαλισμοῦ, πού *διαχωρίζει*, καί *διαχωρίζοντας ὀρίζει*, τό ἰδεατό καί τό ὕλικό, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐξιδανικεύει τό πρῶτο καί διακηρύσσει τήν πρωτοκαθεδρία του ἐπὶ τοῦ δεύτερου —καί αὐτό σέ ὅλες τίς βαθμίδες ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ διπόλου: θεϊκό καί ἐγκόσμιο, πνευματικό καί σωματικό, πολιτισμικό καί βιολογικό, θεωρητικό καί πρακτικό, πολιτικό καί κοινωνικό κλπ. Ἀπό τήν ἄλλη πλευρά, ἡ σπινοζικὴ φιλοσοφία τῆς ἀπόλυτης ἐμμένειας «ἀνανεώνει τήν αἴγλη τοῦ ἐπαναστατικοῦ οὐμανισμοῦ, τοποθετώντας τήν ἀνθρωπότητα καί τή φύση στή θέση τοῦ Θεοῦ, μεταμορφώνοντας τόν κόσμο σέ ἔδαφος τῆς πρακτικῆς καί καταφάσκοντας τή δημοκρατία τοῦ πλήθους ὡς ἀπόλυτη μορφή τῆς πολιτικῆς».

Ἐάν τώρα, ὅπως κοινῶς λέγεται, ἡ νεωτερικότητά μας εἶναι καρτεσιανή, αὐτό ἀποτελεῖ ἐνδειξη ὅτι νίκησε ἡ νεωτερικὴ «γραμμὴ Ντεκάρτ», ἡ γραμμὴ τῆς ὑπερβατικότητας, ἐνῶ ἡ νεωτερικὴ «γραμμὴ Σπινόζα», ἡ γραμμὴ τῆς ἐμμένειας, ἠττήθηκε —ἀλλά δέν πέθανε. Ἡ νεωτερικότητα, ὅπως τήν ξέρομε, ἡ ιστορικὴ νεωτερικότητα, εἶναι ἡ νεωτερικὴ ἦττα τῆς νεωτερικῆς ἐπανάστασης, ὁ μακρὺς Θεσμικός τῆς ἐπαναστατικῆς νεωτερικότητας, ἡ ἐπικράτηση μιᾶς ἀντεπανάστασης πού ἐντούτοις «δέν ἔθεσε τέρμα στήν κρίση, ἀλλά ἀπλῶς τή διαιώνισε. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος δέν ἔπαυε, ἀλλὰ ἀπορροφήθηκε καί ἐνσωματώθηκε στήν ἔννοια τῆς νεωτερικότητας». Ἐκεῖ πού ὁ Μπαλιμπάρ μιλά γιὰ τόν συγκροτητικό «φόβο τῶν μαζῶν», ἐμεῖς, μιλώντας ἐν πολλοῖς γιὰ τό ἴδιο πράγμα, θά μπορούσαμε νά ποῦμε ὅτι ἡ νεωτερικότητα συγκροτήθηκε οὐσιωδῶς ὡς ὁ «φόδος τῆς ἐμμένειας», τῆς νικημένης καί ἀπωθημένης ἐμμένειας, πού ὡστόσο συνεχίζει, κατὰ κάποιο τρόπο ὑπογείως, νά ἀντιμάχεται τήν κυρίαρχη νεωτερικότητα, ὡς ἡ «ἄγρια ἀνωμαλία» της, σηματοδοτώντας τήν ἐπαναστατικὴ δυνατότητα μιᾶς ἄλλης, μη-καρτεσιανῆς νεωτερικότητας.² Ὡς ἐνδειξη αὐτῆς τῆς ἀνατρεπτικῆς

δυνατότητας, ἄς σκεφτοῦμε μέ ποιόν τρόπο ἡ σπινοζικὴ ἐμμένεια, ἐπερωτώντας δύο ἀλληλένδετες, κομβικές καί συγκροτητικὲς ἀντιλήψεις τῆς ὑπερισχύουσας νεωτερικότητας, ἀφ' ἐνός αὐτήν τοῦ ἀτόμου ὡς ἐλεύθερου, κυρίαρχου καί αὐτεξούσιου ὑποκειμένου δυνάμει τοῦ ὑπερβατικοῦ νοῦ του, καί ἀφ' ἐτέρου ἐκείνη τοῦ δικαίου καί τοῦ νόμου, τῶν πολιτικῶν καί ἠθικῶν ἀξιών καί, ἐν τέλει, τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, ὡς ὑπερβατικῶν πρὸς τό πεδίο τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, ἐρχεται νά ἀποδιοργανώσει τό (ἐπιδεχόμενο ἀπεριόριστων παραλλαγῶν) σύστημα τῶν τριῶν βαθμίδων ἢ τῶν τριῶν βασιλείων τῆς ὑπερβατικότητας: τόν Ἄνθρωπο, τήν Κοινωνία καί τή Φύση, ἕνα βασίλειο μέσα σέ ἕνα βασίλειο, καί βεβαίως τοῦ συναφεῖς τρεῖς βασιλιάδες: τήν Ψυχὴ, τόν Κυρίαρχο καί τέλος, παρὰ τίς πολλές μεταμφιέσεις του, τόν Θεό.

Ἄς μὴ διαστοῦμε νά ἀπορρίψουμε ὡς ιδεαλιστικό αὐτό τό σχῆμα πού μοιάζει νά ἀνάγει τίς συγκρούσεις τῆς νεωτερικότητας σέ μιά φιλοσοφικὴ ἀντίθεση: αὐτὴ ἢ κατ' ἐπίφασιν ὕλιστικὴ τοποθέτησή μας, μέ μιά καί τήν ἴδια κίνηση, θά παραγνώριζε τό τί σημαίνει φιλοσοφία, θά αὐτοακρωνόταν στό μέτρο πού θά ἀποδεχόταν τὴ μεγάλη ιδεαλιστικὴ διχοτομία, καί θά παρέβλεπε τὴν ἀπαράκαμπτη σημασία τῆς σπινοζικῆς ἐμμένειας γιὰ τόν ὕλισμό: τό γεγονός ὅτι ἐνῶ ἀντιτίθεται στόν ιδεαλιστικό *δυσμό*, δέν ὑποκύπτει στό ὑποτελές ἀντεστραμμένο ἄλλο του, σέ αὐτόν τόν ἀκρωτηριασμένο καρτεσιανισμό πού συνιστᾷ ὁ νεότερος μονιστικός «ὕλισμός». Μέ δύο λόγια, ὁ νεότερος «ὕλιστικός» μο-

2. Ἡ προσέγγιση τοῦ Νέγκρι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογικὴ συνοχὴ της καί ἀπὸ τὰ συζητήσιμα πολιτικὰ συμφραζόμενά της, εἶναι σέ θέση νά συμβάλει στήν κατάδειξη τῶν ἀντινομῶν πού ἐνέχονται σέ πολλές ἀπὸ τίς μετανεωτερικὲς συζητήσεις τοῦ συρμοῦ. Μεταξύ ἄλλων, μᾶς θυμίζει ὅτι τό *μετά- εἶναι μιά νεωτερικὴ λέξη*, ὅτι ἡ νεωτερικότητα ὑπῆρξε (καί εἶναι) συνθήκη δυνατότητας κάθε ιστορικοῦ *μετά-*. Ἡ ἐκκοσμίκευση τοῦ χιλαστικοῦ, θεολογικοῦ καί ὑπερβατικοῦ *μετά-* ὑπὸ τὴ μορφή ιστορικῆς τομῆς, πού θά ἐρθε νά διαρρήξει τὴ ροὴ καί τὴν τάξη τοῦ κόσμου, ἀνήκει στό ἐπαναστατικό δυναμικό τῆς νεωτερικότητας, ἀποτελεῖ κομβικὴ ὄψη τῆς ἀνακάλυψης τοῦ «ἐπιπέδου τῆς ἐμμένειας». Ἀλλὰ ἐάν κάθε ιστορικό *μετά-*, μιλώντας κυριολεκτικά, εἶναι νεωτερικό ἐπειδὴ εἶναι ἐπαναστατικό, μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι καί, ἀντιστρόφως, τό ἐπαναστατικό πρόταγμα στό ὅποιο ἐξακολουθοῦμε νά ἀναφερόμαστε, ἐνῶ παραμένει οὐσιωδῶς νεωτερικό, δέν παύει νά στοχεύει καταστατικά σέ μιά κάποια μετανεωτερικότητα, στό *μετά-* τῆς νεωτερικότητάς μας. Εἶναι μᾶλλον εἰρωνικό νά μᾶς θυμίζει ὁ Γκίντενς ὅτι, «στίς μέρες μας σπανίως κάποιοι ταυτίζε τὴ μετανεωτερικότητα μέ ὅ,τι ἄλλοτε ὑπῆρξε εὐρύτερα ἀποδεκτό ὡς τό νόημά της —μέ τὴν ἀντικατάσταση τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τόν σοσιαλισμό» (*The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press· παρατίθεται στό S. Hall-D. Held-A. McGrew (ἐπιμ.), *Ἡ νεωτερικότητα σήμερα*, Ἀθήνα, Σαβάλλας, σ. 538).

νισμός είναι ὑποτελής στὸν ἰδεαλιστικὸ δυῖσμό, εἶναι προϊόν τῆς κυριαρχίας τοῦ «ὑπερβατικῆ ἀπαράτου», εἶναι ἓνας ἰδεαλιστικὸς ὕλισμός. Ἐάν ἡ μορφή τοῦ Καρτέσιου εἶναι ἐμβληματική γιὰ τὴ νεωτερικότητα, εἶναι ἐπειδὴ ὁ καρτεσιανὸς δυῖσμός προδιαγράφει ἤδη τὸν χαρακτηριστικὰ νεωτερικὸ μονισμό καθὼς εἶναι στὰ ἐργαστήρια τοῦ πού ἔχει παραχθεῖ ἡ καθαρή «ἐκταση», μιά «ὕλική» ὑπόσταση ἀπὸ τὴν ὁποία ἡ «σκέψη» ἔχει ἀφαιρεθεῖ (ἢ στὴν ὁποία εἶναι ἀναγώγιμη, ἢ ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἀναδυόμενη... κ.λπ.). Ἐάν ἡ νεωτερικότητά μας εἶναι καρτεσιανή, εἶναι ἐπειδὴ ὁ καρτεσιανισμός θεμελίωσε τὴ βαθιὰ ἀλληλεγγύη ἀνάμεσα στὸν ὑπερβατικὸ ἰδεαλισμὸ καὶ τὸν αἰτιοκρατικὸ «ὕλισμό», ὅπου ἡ ἰδέα ἐνὸς σύμπαντος διεπόμενου ἀπὸ μιά οἰονεὶ μηχανική, γραμμικὴ αἰτιότητα δέν εἶναι παρά ἡ ἀντεστραμμένη εἰκόνα ἐνὸς σύμπαντος ὑπερβατικὰ καὶ τελεολογικὰ καθοριζόμενου. Μὲ μιά λέξη, ἡ σπινοζική ἐμμένεια, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ὁ ἀντίπαλος τῆς ὑπερβατικότητας, δέν εἶναι τὸ ἀντίθετό της. Τὸ μεγάλο ὕλιστικὸ μάθημα τοῦ Σπινόζα (τὸ ὁποῖο δέν ἔχασε ὁ Ἄλτουσέρ, αὐτὸ δά τὸ ξέρουμε καλά) εἶναι ὅτι ὁ ὕλισμός δέν εἶναι ἀντεστραμμένος ἰδεαλισμός, δέν ἐγκριεται στὴν ἀντιστροφή τοῦ ἰδεαλιστικῆ διπόλου, ἡ ὁποία, μὲ τὸν ἓναν ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, θά διακίρυντε κάθε φορά τὴν πρωτοκαθεδρία ἐνὸς ὕλικου πόλου, ὅπως ὅμως θά τὸν παραλάμβανε ἀπὸ τὸ ἰδεαλιστικὸ δίπολο, δηλαδὴ ἀδρανῆ, κατ' ἀρχὴν ἀποστερημένο ἀπὸ ὅλες τὶς ζωτικές, γνωσιακές, δημιουργικές, παραγωγικές, ὀργανωτικές καὶ πολιτικές δυνάμεις, τὶς ὁποῖες τὸ ἴδιο αὐτὸ ἰδεαλιστικὸ δίπολο ἐμπιστεύεται στὸν ἀντίστοιχο κάθε φορά ἰδεατὸ πόλο. Ἐδῶ ἐγκριεται καὶ ἡ σημασία τοῦ Σπινόζα γιὰ μιά ἄλλη, μὴ-καρτεσιανὴ νεωτερικότητα, ἐδῶ καὶ ἡ ἀναγκαιότητά του γιὰ τὰ θεωρητικὰ μέτωπα πού ἀνοῖξε ὁ Ἄλτουσέρ. Γιὰ παράδειγμα, ἡ ἐμμένεια, ἀντιτιθέμενη στὸν δυῖσμό ἀνάμεσα στὸ βιολογικὸ αὐτόματο καὶ τὸν ὑπερβατικὸ νοῦ στὸ πεδίο μιᾶς φιλοσοφικῆς ἀλλὰ καὶ ἰδεολογικῆς ἀνθρωπολογίας, εἶναι σὲ θέση νὰ ἀσκήσει κριτικὴ ὄχι μόνον στὸν «θεωρητικὸ ἀνθρωπισμὸ», ἀλλὰ ἐπίσης καὶ στὰ ἀντεστραμμένα εἰδωλά του, τὸ νατουραλισμὸ, τὸ συμπεριφορισμὸ, τὸν ἐμπειρισμὸ κ.λπ. ἀντιτιθέμενη στὴν ὑπερβατικότητα τῆς δικαιοκρίτης, ἠθικῆς καὶ πολιτικῆς βαθμίδας, μπορεῖ νὰ ἀντιταχθεῖ ὄχι μόνον στὶς κλασικὲς πολιτικὲς φιλοσοφίες τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀντικατοπτρικὲς εἰκόνας τους, τὸν ἀτομισμὸ, τὴ συμβολαιοκρατία, τὸν φιλελευθερισμὸ κ.λπ.³

Μετά ἀπὸ αὐτὴ τὴ νύξη γιὰ μιά δυνατὴ ἐπαναδιατύπωση τῆς διαμάχης γιὰ τὴ νεωτερικότητα, μποροῦμε τώρα νὰ ξαναβροῦμε τὸν Ἄλτουσέρ ἐκεῖ ὅπου τὸν εἶχαμε ἀφήσει, στὸ μεταίχμιό αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς διαμάχης. Θά διακινδυνεύσω ἐδῶ νὰ συσχετίσω τὴν ἡττημένη ἀλλὰ ζῶσα ἐπαναστατικὴ νεωτερικότητα, τὴ νεωτερικότητα τῆς ἐμμένειας, γιὰ τὴν ὁποία μόλις ἐκανα

λόγο, μὲ τὴν «πραγματικὴ ὕλιστικὴ παράδοση», πού τόσο συχνὰ ἐπανερχεται στὰ ὕστερα ἔργα τοῦ Ἄλτουσέρ, κυρίως στὰ κατάλοιπά του (ὡς μιά ἄλλη διαθήκη ἐνδεχομένως), μὲ ἐκεῖνον τὸν

«ὕλισμό τῆς συνάντησης, καὶ ἄρα τοῦ ἀστάθμητου καὶ τῆς ἐνδεχομενικότητας, πού ἀντιτίθεται ὡς μιά τελείως διαφορετικὴ σκέψη στοὺς διάφορους καταγεγραμμένους ὕλισμούς, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ ὕλισμοῦ πού συνήθως ἀποδίδεται στοὺς Μάρξ, Ἐνγκελς καὶ Λένιν, ὁ ὁποῖος, ὅπως κάθε ὕλισμός τῆς ὀρθολογιστικῆς παράδοσης, εἶναι ἓνας ὕλισμός τῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς τελεολογίας, μὲ ἄλλα λόγια, μιά μετασχηματισμένη καὶ μεταμφιεσμένη μορφή ἰδεαλισμοῦ».⁴

Πρόκειται γι' αὐτὸ πού ὁ ἴδιος ὁ Ἄλτουσέρ ὀρίζει ὡς τὸ «ὕπόγειο ὕλιστικὸ ρεῦμα», πού πηγάζοντας ἀπὸ τὸν Δημόκριτο καὶ τὸν Ἐπίκουρο, διατρέχει (καὶ διαβρώνει;) τὸ ὑπέδαφος τῆς νεωτερικότητας, ἀντιτιθέμενο στοὺς διάφορους «καταγεγραμμένους» ὕλισμούς της. Μὲ δύο λόγια, τὸ φιλοσοφικὸ ἐγχείρημα τοῦ Ἄλτουσέρ, πού καταστατικὰ ξεκίνησε ὡς ἡ παράκαμψη τῆς ἐγγεληανῆς κληρονομιάς, μέσω Σπινόζα, κατ' ὁδὸν πρὸς τὴ μαρξιστικὴ φιλοσοφία, μπορεῖ νὰ εἰδωθεῖ ὡς ἡ ἀπόπειρα ἐνταξῆς τοῦ μαρξισμοῦ σὲ μιά διαφορετικὴ γενεαλογία ἀπὸ αὐτὴν πού συνήθως τοῦ ἀποδίδεται, σὲ μιά διαφορετικὴ παράδοση ἀπὸ αὐτὴν στὴν ὁποία συνήθως καταγράφεται: ὡς ἡ ἀπόπειρα ἐνταξῆς του στὸ ὑπόγειο ρεῦμα τοῦ πραγματικοῦ ὕλισμοῦ, στὴν «ἄλλη νεωτερικότητα», βασικὰ ὀρόσημα τῆς ὁποίας ἀποτελοῦν, ὄχι τυχαῖα, τὰ δύο μεγάλα ὁμολογημένα πάθη τοῦ Ἄλτουσέρ: ὁ Σπινόζα βεβαίως, ἀλλὰ καὶ ὁ Μακιαβέλι.

Γνωρίζουμε τώρα, πράγματι, μετά τὸ ἀνοιγμα τῶν ἀρχείων του, ὅτι ἐκτός ἀπὸ τὸν Σπινόζα, τὴ σκέψη τοῦ Ἄλτουσέρ στοίχειωνε, ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, αὐτὸ πού ὁ ἴδιος θεωροῦσε ὡς «τὸ θεμελιῶδες πρόβλημα τοῦ Μακιαβέλι», πού ἦταν

«νά σκεφθεῖ τὶς συνθήκες γιὰ τὴν ἐγκαθίδρυση ἐνὸς “νέου κράτους” σὲ μιά κατάσταση (ἐκεῖνη τῆς Ἰταλίας) ὅπου οἱ συνθήκες ἦταν ταυτοχρόνως πλήρως εἰννοϊκὲς ... καὶ πλήρως ἀντίξοες ... ἔτσι ὥστε τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τοῦ Μακιαβέλι, ἀπὸ θεωρητικὴ σκοπιά, νὰ μπορεῖ νὰ συνοψισθεῖ στὸ ἐρώτημα τῆς ἀρχῆς, ξεκινώντας ἀπὸ τὸ τίποτε, ἐνὸς ἀπολύτως ἀπαραίτητου καὶ ἀναγκαιῶν νέου κράτους».⁵

3. Γιὰ μιά ἀναλυτικότερη πραγμάτευση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, βλ. Giorgos Fourtounis, *On Althusser's Immanentist Structuralism: Reading Montag Reading Althusser Reading Spinoza. Rethinking Marxism*, τ. 17, ἀρ. 1, Ἰανουάριος 2005 (σ. 101-118).

4. L. Althusser, «Le courant souterrain du materialisme de la rencontre», *Écrits philosophiques et politiques*, τ. I. STOC/IMEC, Παρίσι 1994.

Τό πρόβλημα αυτό του Μακιαβέλι, τό γνωρίζουμε ἐκ τῶν ὑτέρων, ἦταν κοσμο-ιστορική ἐμβέλεια, ἀφοροῦσε καί αὐτό τήν ἀλλαγὴ μιᾶς ἐποχῆς, καθὼς τό καινούριο πού ἔπρεπε νά γεννηθεῖ δέν ἦταν ἄλλο ἀπὸ τό ἐθνικό κράτος τῆς νεωτερικότητας. Ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, ὁ Ἄλτουσέρ ὁμολογοῦσε ὅτι μιλώντας γιὰ τόν Μακιαβέλι μιλοῦσε γιὰ τόν ἑαυτό του, ὅτι στό πρόβλημα τοῦ Μακιαβέλι πάλευε τό δικό του πρόβλημα πού, ὅπως ἔχει ἤδη σχολιασθεῖ,⁶ παράλληλα μέ τήν ψυχική διάστασή του, ἀφοροῦσε ἤδη ἀπὸ τότε τῆ σχέσῃ του μέ τόν ιστορικό κομμουνισμό: πῶς ἀρχίζει κανεῖς ἀπὸ τό τίποτε, πῶς ἀρχίζει κάτι ἀπὸ τό μηδέν. Ὁ Ἄλτουσέρ θά τό διατυπώσει συνοπτικά ὡς τό πρόβλημα τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς. Τό πρόβλημα τοῦ Ἄλτουσέρ, μέ τή σειρά του, καί νομίζω πιά ὅτι φαίνεται τί θέλω νά πῶ, συνηγεῖ μέ τό δικό μας ἦ, πῶς σωστά, εἶναι τό ἴδιο τό δικό μας ζήτημα, αὐτοπροσώπως: πῶς γεννιέται τό καινούριο, πῶς ἀλλάζει ἡ ἐποχή;

Ἄρκετά χρόνια ἀργότερα, στό μετά θάνατο δημοσιευμένο κείμενο, *Ὁ Μακιαβέλι καί ἐμεῖς*,⁷ ἔχουμε ἕνα ἴχνος αὐτῆς τῆς ἀναμέτρησης τοῦ Ἄλτουσέρ μέ τό πρόβλημα τοῦ Μακιαβέλι: τῆ συγκρότηση τοῦ ἐθνικού κράτους, ὄχι γενικά, ἀλλά στό πλαίσιο μιᾶς συγκεκριμένης, μοναδικῆς βεβαίως, συγκυρίας, τῆς συγκυρίας τῆς Ἰταλίας τοῦ 16ου αἰώνα. Ὁ Μακιαβέλι, θά πῆ ὁ Ἄλτουσέρ, εἶναι ὁ πρῶτος πού θά ἐπιχειρήσει νά σκεφτεῖ θεωρητικά τῆ συγκυρία, μέσω μιᾶς πρωτόγνωρης θεωρητικῆς μορφῆς πού ἀποδίδει πρωτοκαθεδρία στήν ἐνικότητα, ἀπελευθερώνοντάς τιν ἀπὸ τήν ὑπαγωγή τῆς στήν οὐσία, ἀπὸ τήν ὑπαγωγή τῆς σέ μιᾶ ἀφηρημένη καί ὑπερβατική γενικότητα. Στόν Μακιαβέλι, λοιπόν, μποροῦμε νά βροῦμε τά σπέρματα τοῦ κανόνα τῆς ἐξαιρέσεως, τῆς θεμελιώδους νομιναλιστικῆς θέσης, πού ὑπῆρξε πάντοτε στή σκέψη τοῦ Ἄλτουσέρ ἀρρηκτα συνδεδεμένη μέ τήν ἐμμένεια: οἱ κανόνες ἵπάρχουν μόνον ὡς ἐξαιρέσεις, ὡς ἐνικές περιπτώσεις⁸

Τό ὄλο ζήτημα τοποθετεῖται ἔτσι ἐξ ἀρχῆς στόν ὀρίζοντα τοῦ ὕλισμου τοῦ ἀστάθμητου καί τῆς συνάντησης, σέ ἀντίθεση μέ κάθε μορφῆς τελεολογία. Δέν ἔχουμε νά κάνουμε ἐδῶ μέ τήν πραγματοποίηση μιᾶς ἤδη ὑπάρχουσας μορφῆς, γράφει ὁ Ἄλτουσέρ, ἀλλά μέ τήν ἐπίτευξη μιᾶς μορφῆς πού δέν ὑπάρχει ἀκόμα. Ἡ ἐπίτευξη αὐτή ἐξαρτᾶται βεβαίως ἀπὸ τῆ διευθέτηση ἤδη ὑπαρκτῶν στοιχείων, ἀλλά τά στοιχεία αὐτά δέν ἀναζητοῦν ἐκ τῶν προτέρων τό ἕνα τό ἄλλο καί ἀπὸ κοινοῦ τήν ἀμοιβαία θέση τους σέ μιᾶ ἐκ τῶν προτέρων δραστηκῆ μορφῆ, σέ μιᾶ τελική ὁλότητα. Ἡ ἐν λόγῳ μορφῆ δέν εἶναι ὑπερβατικῶς παροῦσα στήν ἀρχή τῆς διαδικασίας πού θά τήν παράξει, ὡς τό τέλος τῆς. Στήν ἀρχή εἴμαστε μόνονι μας, ἀρχίζουμε ἀπὸ τό μηδέν: ἡ μοναξιά τοῦ Μακιαβέλι.⁹

Ὡστόσο, ἀπὸ τήν ἄλλη πλευρά, συμπληρώνει ὁ Ἄλτουσέρ, ἕνα ἔθνος δέν γεννιέται αὐθόρμητα. Τά προῦ-

πάρχοντα στοιχεία δέν ἐνοποιοῦνται σέ ἕνα ἔθνος ἀπὸ μόνονα τους. Τό ὄλον δέν συντίθεται ἀπὸ προῦπάρχοντα στοιχεία, στή βάση μιᾶς διαδικασίας διεπόμενης ἀπὸ μιᾶ οἰονεῖ μηχανιστική αἰτιότητα, ἡ ὁποία θά προχωροῦσε ἀπὸ τά μέρη πρὸς τό ὄλον. Ἐάν τό ζητούμενο ὄλον δέν εἶναι μιᾶ ὀλοποιητική ἀρχή, ὑπερβατική ὡς πρὸς «τό ἄθροισμα τῶν μερῶν», δέν εἶναι οὔτε τό ἀντεστραμμένο εἶδωλό τῆς, τό καθαρό ἐξαγόμενο τῆς συνύπαρξης καί τῆς ἀλληλεπίδρασης προοδεδομένων στοιχείων, ἀπλῶς «τό ἄθροισμα τῶν μερῶν». Τό ἔχουμε ἤδη δεῖ: ἡ σύλληψη μιᾶς ἐνδεχομενικῆς τάξης, «τυφλό» προῖόν μιᾶς καθαρά ἡ γραμμικῆς, μεταβατικῆς αἰτιότητας, δέν εἶναι παρά ἡ ἀντικατοπτρική εἰκόνα μιᾶς τελεολογικῆς τάξης, καθορισμένης ἀπὸ μιᾶ ὑπερβατική αἰτιότητα σέ «τετελεσμένο μέλλοντα».

Ἔτσι, συνεχίζει ὁ Ἄλτουσέρ, παρ' ὄλο πού ἡ ἐθνική συγκρότηση προῦποθέτει τήν παρέμβαση ἐνός «ἐργαλείου», τοῦ κράτους, τό κράτος αὐτό δέν συγκαταλέγεται στά προῦπάρχοντα στοιχεία. Ἡ παρέμβαση τοῦ ἐργαλείου «κράτος» δέν ἐγκτεται στή χρησιμοποίηση μιᾶς ὑπαρκτῆς κρατικῆς δομῆς. Σέ διπλή ἀντίθεση τόσο μέ τήν τελεολογική ὅσο καί τῆ μηχανιστική, τόσο μέ τήν ὑπερβατική ὅσο καί τήν αἰτιοκρατική ἀντίληψη τῆς ἐθνογένεσης, δέν ἔχουμε κατὰ κανέναν τρόπο νά κάνουμε μέ τῆ δραστηκότητα μιᾶς δεδομένης μορφῆς. Ἐξ οὗ καί ἡ σημασία τῆς ἰταλικῆς ἐξαιρέσεως, ὅπου, σέ ἀντίθεση μέ ἄλλες ἀντίστοιχες διαδικασίες, ἀπουσιάζει τό συγκεντρωτικό ἀπολυταρχικό κράτος, πού σέ μιᾶ σειρά χωρῶν, μεταξύ τοῦ 14ου καί τοῦ 18ου αἰώνα, μοιάζει νά ὠθεῖ τήν ὄλη διαδικασία ἀλλά καί νά χρησιμοποιεῖται ἀπὸ αὐτήν. Ἡ ἰταλική ἐξαιρέση δείχνει, ὡς ὁ κανόνας, ὅτι ἐάν τό ἔθνος μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ μόνον μέσω ἐνός κράτους, τό κράτος αὐτό δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἐθνικό.

Τό πρόβλημα τῆς ἀπόλυτης ἀρχῆς ἔχει ἤδη κατα-

5. L. Althusser, *Lettres à Franca (1961-1973)*, ἐπιμ. François Matheron καί Yann Moulier Boutang. STOCK/IMEC, Παρίσι 1998. Παρατίθεται στό G. Elliot, «In the Mirror of Machiavelli», Εἰσαγωγή στό L. Althusser, *Machiavelli and Us*. Verso Λονδίνο καί Νέα Ὑόρκη 1999.

6. G. Elliot, «In the Mirror of Machiavelli», ὅ.π., σ. xv.

7. L. Althusser, «Machiavel et nous», στό *Écrits philosophiques et politiques*, τ. II. STOC/IMEC, Παρίσι 1995.

8. Βλ. Λ. Ἄλτουσέρ, *Γιὰ τόν Μάρξ* (μετ. Τ. Καφετζή), Γράμματα, Ἀθήνα 1978, σ. 104, σχετικά μέ τόν ἐξαιρετικό χαρακτήρα τῆς Ρώσικης Ἐπανάστασης τοῦ 1917: «ἴσως πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε σέ τί συνίσταται τό ἐξαιρετικό αὐτῆς τῆς “ἐξαιρετικῆς κατάστασης”, καί κατὰ πόσο, ὅπως κάθε ἐξαιρέση, ἡ ἐξαιρέση αὐτή δέν φωτίζει τόν κανόνα τῆς -δέν εἶναι, ἐν ἀγνοία τοῦ κανόνα, ὁ ἴδιος ὁ κανόνας».

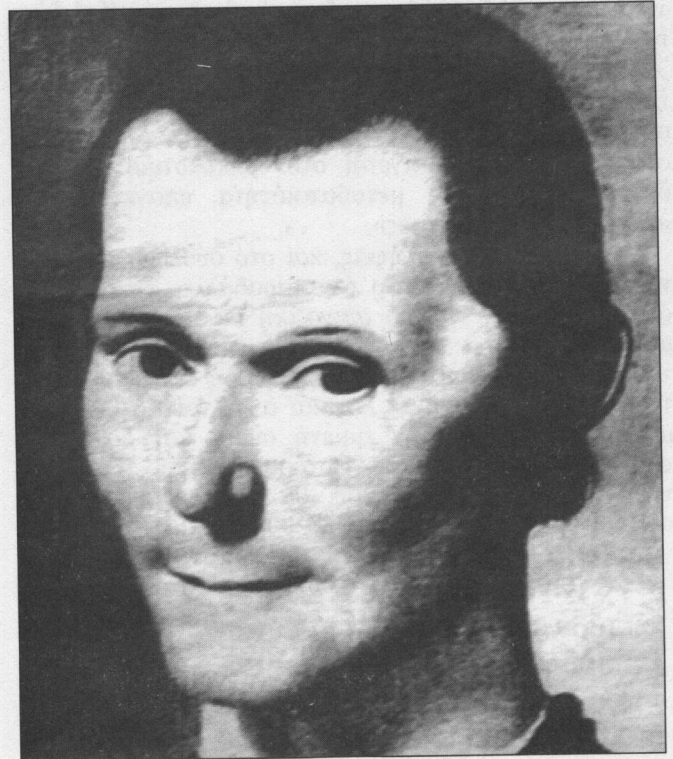
9. «Κάθε ἀπόλυτη ἀρχή προῦποθέτει τήν ἀπόλυτη μοναξιά τοῦ ἀναμορφωτῆ ἢ τοῦ ἰδρυτῆ». L. Althusser, *Machiavelli et nous*, ὅ.π., σ. 119. Βλ. ἐπίσης, Λ. Ἄλτουσέρ, *Ἡ μοναξιά τοῦ Μακιαβέλι* (μετ. Α. Ἐλεφάντης), Ἐκδόσεις Ὁ Πολίτης, Ἀθήνα 1992.

στρωθεῖ: τὸ ἔθνος-κράτος οὔτε προϋπάρχει (ὑπερβατικά), οὔτε ἔπεται (αἰτιοκρατικά) τῆς ἐθνογένεσης· ἡ τελευταία εἶναι ἡ ἐπίτευξη μιᾶς νέας μορφῆς, ὅπου ἡ λέξη «ἐπίτευξη» ἐκλαμβάνεται ἐδῶ μέ τὴν ἐνεργητικὴ καὶ τὴν παθητικὴ ἔννοια συνάμα: τὸ ἐθνικὸ κράτος εἶναι αὐτὸ πού ἐπιτυγχάνεται, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ πού ἐπιτυγχάνει, πού ἐπιτυγχάνει τὸν ἑαυτό του. Τὸ ἔθνος-κράτος ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεση τῆς διαδικασίας πού θὰ τὸ παράξει, ὄχι ὁμως ὡς ὑπερβατικὴ, γενικὴ οὐσία, ἀλλὰ ὡς ἡ ἐμμενῆς, ἐνική οὐσία του. Ἄν εἶχα τὸν ἀπαιτούμενο χρόνο θὰ μπορούσα νά ὑποστηρίξω ὅτι αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἀπόλυτης ἑναρξῆς βρίσκεται στὸ ἐπίκεντρο κάθε μείζονος θεωρητικῆς συνεισφορᾶς τοῦ Ἄλτουσέρ, μαζί καὶ μέ τὴν ἰδιότυπη χρονικότητα πού τῆς προσιδιάζει: τὴ χρονικότητα τοῦ πάντοτε-ἤδη ἢ τοῦ αἰείποτε, πού δέν ὑποδηλώνει βέβαια τὸ αἰώνιο, ἀλλὰ ἀκριβῶς τὴν ἀπόλυτη ἀρχή, ὅπου αὐτὸ πού γεννιέται ἀποτελεῖ προϋπόθεση τῆς γέννησός του. Θὰ μπορούσα, ἐπὶ παραδείγματι, νά ἀναπτύξω τὴν ἐπιστημολογικὴ τομὴ, ὅπου ἡ ἐκάστοτε ἐπιστήμη ἀναδύεται ἀποσπώντας καὶ διακρίνοντας τὸν ἑαυτό της ἀπὸ τὸ προεπιστημονικὸ της παρελθόν, ὅπου ἡ ἐκάστοτε ἐπιστήμη παράγει τὸν ἑαυτό της μέ μέσα πού εἶναι ἤδη δικά της.¹⁰ Θὰ μπορούσα νά ἀναφέρω τὴν ἰδεολογία πού ἐγκαλεῖ τὰ ἄτομα σέ ὑποκείμενα, τὰ ὅποια ὁμως, γιὰ νά ἀναγνωρίσουν τὴν ἐγκληση, πρέπει νά εἶναι ἤδη συγκροτημένα ὡς ὑποκείμενα.¹¹ Θὰ μπορούσα νά ἀναφέρω τὴν προγραμματικὴ περιγραφή τοῦ ἐγχειρήματος τῆς ἀναζήτησης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Μάρξ μέσα ἀπὸ «μιά φιλοσοφικὴ ἀνάγνωση τοῦ Κεφαλαίου [πού] δέν μπορεῖ νά γίνει παρά ἐφαρμόζοντας αὐτὸ ἀκριβῶς πού ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς της, τὴ φιλοσοφία τοῦ Μάρξ».¹²

Ἄς ἐπιμείνω ὡστόσο σέ ἓνα μόνο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου, τοῦ ὁποίου ἡ ἑλληνικὴ ἔκδοση στάθηκε ἐν πολλοῖς ἡ ἀφορμὴ τῆς σημερινῆς μας συνάντησης, τὸ κεφάλαιο πού καθόλου τυχαῖα τιτλοφορεῖται «Ἡ τεράστια θεωρητικὴ ἐπανάσταση τοῦ Μάρξ».¹³ Ἐκεῖ ὁ Ἄλτουσέρ θέτει τὸ φαινομενικὰ πολὺ ἀπλό ἐρώτημα: πῶς φτιάχεται ἓνα ὄλον, πῶς γεννιέται μιὰ σύνθετη ὄντοτητα πού ἀπαρτίζεται ἀπὸ πολλές ἐνικότητες, σύνθετες καὶ αὐτές, πῶς ἀναδύεται μιὰ νέα πολλαπλότητα μέ αὐστηρότερους ὅρους, πῶς μπορούμε νά συλλάβουμε τὴν αἰτία ἐνός ὄλου καί, σέ συνάρτηση μέ αὐτήν, τὴ φύση τοῦ ὄλου; Θὰ μπορούσαμε ἀκόμα νά ποῦμε: ποιά εἶναι ἡ αἰτία, ἢ πῶς γεννιέται, ἓνα σῶμα, ἓνα ἔμβιο σῶμα (ἄς ποῦμε, τὸ δικό μας) ἢ ἓνα πολιτικὸ σῶμα (ἄς ποῦμε, τὸ δικό μας). Τὸ ὄλο κεφάλαιο, θυμίζω, ὀργανώνεται γύρω ἀπὸ μιὰ διπλὴ ἀντίθεση πρὸς τίς δύο, «καὶ μόνο δύο», συναφεῖς ἀντιλήψεις πού ἔχει στή διάθεσή της ἡ κλασικὴ φιλοσοφία. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτές, θὰ τὸ δοῦμε εὐθύς ἀμέσως, μέσα στὸ σύστημά τους, στήν ἀμοιβαϊότητα καὶ τὴν συμπληρωματικότητά τους, δέν

Ὁ Νικολό Μακιαβέλλι

συναπαρτίζουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ κυρίαρχο «ὑπερβατικὸ ἀπαράτους». Ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά, λοιπόν, ἔχουμε τὴν καθαρῶτα ὑπερβατικότητα, δηλαδή τὴν ἔννοια ἐνός οὐσιοκρατικοῦ ὄλου, ἢ ὀλότητα τοῦ ὁποίου ἐγκείται στήν οὐσία του, ἐκπεφρασμένη στή φύση καὶ τὴν ἀμοιβαία θέση τῶν μερῶν του. Ἡ οὐσία αὐτῆ, ἢ ὀλότητα, εἶναι ἡ «ἐνεργητικὴ» αἰτία τοῦ ὄλου, δυνάμει μιᾶς τελεολογικῆς-ὑπερβατικῆς αἰτιότητας πού βαίνει ἀπὸ τὸ ὄλο πρὸς τὰ στοιχεῖα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε τὴν κατ' ἐπίφασιν «ὕλιστικὴ» ἀντίληψη ὅπου τὸ ὄλο εἶναι τὸ «παθητικὸ» ἀποτέλεσμα μιᾶς διαδικασίας πού βαίνει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα πρὸς τὸ ὄλο, δυνάμει μιᾶς μεταβατικῆς αἰτιότητας σὲ ἑσωτερικὸ ἐνός ἐπίπεδου καὶ ὁμοιογενοῦς πεδίου καὶ μιᾶς γραμμικῆς χρονικότητας. Στὴν πρώτη περίπτωση, ἡ αἰτία εἶναι πρότερη ὑπερβατικά, ὡς τὸ τέλος τῆς ὅλης διαδικασίας πού τὴν διέπει ἐξ ἀρχῆς· στή δεύτερη, ἡ αἰτία εἶναι πρότερη χρο-

10. Βλ. Λ. Ἄλτουσέρ, *Στοιχεῖα αὐτοκρατικῆς* (μετ. Τ. Καφετζῆς), Ἐκδόσεις Πολύτυπο, Ἀθήνα 1983 (σ. 17 κ.ε.)

11. Βλ. Λ. Ἄλτουσέρ, *Ἰδεολογία καὶ ἰδεολογικοὶ μηχανισμοὶ τοῦ κράτους*, σὲ *Θέσεις* (μετ. Ζ. Γιαταγάνας), Ἐκδόσεις Θεμέλιο, Ἀθήνα 1978 (σ. 107 κ.ε.)

12. L. Althusser κ.ἄ., *Νά διαβάσουμε τὸ Κεφάλαιο* (μετ. Δ. Δημοῦλης, Χ. Βαλλιάνος, Β. Παπαϊκονόμου). Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 2003 (σ. 44).

13. Ὁ.π., σ. 431 κ.ε.

νικά, όπως κάθε καλή μεταβατική αιτιότητα. Και εάν η πρώτη, η υπερβατική αντίληψη, ανάγεται από τον Άλτουσέρ στον Λάμπνιτς και τον Χέγκελ, η δεύτερη, η μεταβατική, ανάγεται στον Καρτέσιο —ως επικύρωση αυτών που λέγαμε στην αρχή, ότι δηλαδή ο «υλιστικός» μονισμός υπάγεται στον ιδεαλιστικό δυϊσμό, ότι η αιτιοκρατική μεταβατικότητα υπάγεται στο «υπερβατικό απαραίτους».

Στις δύο αυτές αντιλήψεις, και στο σύστημα που συναποτελούν, ο Άλτουσέρ αντιπαραβάλλει την έμμενη αίτια του όλου, «μέ τη σπινοζική έννοια του όρου», μιά αίτια που δεν υπάρχει πριν ή έπείκεινα του αποτελεσμάτος της, δηλαδή του όλου, που δεν είναι πρότερη ούτε χρονικά ούτε λογικά: ο Άλτουσέρ θά ονομάσει δομή αυτήν την έμμενη αίτια, και δομημένο όλον τό αποτέλεσμα της, ωστόσο, δυνάμει της ίδιας της έπιχειρηματολογίας του, θά μπορούσαμε νά τή συλλάβουμε βάσει του σπινοζικού *conatus*, της ενεργείας ένικης ουσίας κάθε σύνθετης οντότητας, διά της οποίας αυτή αγωνίζεται νά συντηρηθεί στο είναι της: ως ή ένική σύνθετη οντότητα που είναι. Τό *conatus* ούτε προηγείται της συγκροτητικής συνάντησης των στοιχείων μιάς ένικης ύπαρξης, αλλά ούτε και έπεται αυτής ως τό παράγωγο της: επί παραδείγματι, δεν μπορούμε νά έννοήσουμε τό *conatus* ως ένα είδος «άναδυόμενης ιδιότητας», που θά άναδυόταν (άκριβώς) μέσα από τή συνένωση, τή συνύπαρξη και τήν άλληλεπίδραση προοδεδομένων στοιχείων, κατά έναν τρόπο ιδιαίτερα οικείο σέ όρισμένα σύγχρονα ρεύματα της φιλοσοφίας της βιολογίας. Τό *conatus* είναι «παρόν» —άλλά επίσης και κατά μιά έννοια «άπόν», άφου δεν προηγείται της όλης διαδικασίας— κατά τή συγκρότηση της ένικότητας της οποίας άποτελεί τό *conatus*.¹⁴ Η έγκαθίδρυση κάθε ένικης οντότητας, άς πούμε του έθνικού κράτους, άς πούμε του κινήματός μας, είναι ήδη ή πρώτη πράξη του άγώνα της για άυτοσυντήρηση, του άγώνα για τήν όμοιοστασία της —και ύπ' αυτήν τήν έννοια άποτελεί μιά άυτοεγκαθίδρυση, μιά άυτοποίηση.

Μπορούμε, όμως, πράγματι νά σκεφθούμε αυτήν τήν έννοια ενός όλου που δεν είναι ούτε άπλως τό σύνολο των στοιχείων του, ούτε κάτι περισσότερο από αυτό, ενός όλου που δεν μπορεί νά συλληφθεί μέ τίς παραδοσιακές κατηγορίες είτε του άτομισμοϋ είτε του όλισμοϋ, αυτήν τήν έννοια μιάς σύνθετης οντότητας που δεν έχει πρότερη αίτια, μιάς και άρχίζει από τό μηδέν, που είναι προϋπόθεση του έαυτού της, μιά προϋπόθεση συνεπώς που δεν προϋπάρχει, ενός σώματος που είναι «άείποτε» αλλά δεν είναι αιώνιο, άφου έχει αρχή, μιά άπόλυτη αρχή. Η έννοια αυτή, μās λέει ο Άλτουσέρ, δεν είναι διαθέσιμη: καθώς ή σκέψη ήγεμονεύεται από τό «υπερβατικό απαραίτους», ή σκέψη της έμμένειας τείνει νά έξοβελιστεί στην έπικράτεια του άδιανόητου. Τό πρόβλημα του Μακιαβέλι, τό πρόβλημα του Άλτουσέρ, αλλά και τό δικό μας πρόβλημα, τό ζήτημά μας, παραμένει άλυτο: θυμίζω, δεν ξε-

ρούμε, όλοι έμείς, πώς νά γίνουμε αυτό που είμαστε (δηλαδή νά γίνουμε όλοι έμείς), νά γίνουμε πολλοί, μιά πολλότητα, νά γίνουμε πολιτικό σώμα. (Δέν ξερούμε τί μπορεί νά κάνει ένα σώμα, έλεγε ο Σπινόζα, και άνάμεσα σέ αυτά που δεν ξερούμε είναι ή έναρκτήρια πράξη του, ή γέννησή του.) Έχουμε νά λύσουμε αυτό τό πρόβλημα, έχουμε νά λύσουμε τό ζήτημά μας, παράλληλα στή σκέψη και τή δράση, στο νοϋ και τό σώμα μας, δηλαδή στο νοϋ και στο σώμα όλων μας, ούτως ώστε νά υπάρξει αυτός ο συλλογικός νοϋς και αυτό τό συλλογικό σώμα, μιά συλλογική οντότητα, έμμενως εκπεφρασμένη στο καθήκον της σκέψης και σέ εκείνο της έκτασης. Η παραγωγή αυτής της έννοιας, δηλαδή τό έγχείρημα νά τήν καταστήσουμε διαθέσιμη και νοήσιμη (τήν άναγκαιότητα του όποιου μās έπεσήμανε έπιτακτικά ο Άλτουσέρ, έδω και σαράντα χρόνια ήδη, ως όρο για τήν κατανόηση της τεράστιας ανακάλυψης του Μάρξ), δηλαδή ή έπίτευξη της σκέψης της έμμένειας και, συνακόλουθα, ή άνατροπή της υπερβατικής ήγεμονίας, άποτελεί άναπόσπαστη όψη της εκπλήρωσης του ζητήματός μας, της άυτοποίησης της νέας πολιτικής οντότητας, ή όποια, ήδη, μέ έμās, αγωνίζεται νά έρθει και νά συντηρηθεί στο είναι της. Η σκέψη της έμμένειας, ή παραγωγή αυτής της έννοιας, δεν είναι ένα άπλό θεωρητικό ζήτημα: θά είναι ή έμμενης σκέψη της ζητούμενης συλλογικότητας, ο νοϋς του πολιτικού σώματος που θέλουμε νά γίνουμε. Παραφράζοντας τήν περίφημη σπινοζική πρόταση, ή έννοια αυτή θά είναι ή ιδέα του σώματος που θά συνιστά τό σώμα της νέας συλλογικότητάς μας. Μιάς συλλογικότητας που δεν υπάρχει άκόμα, ή μάλλον υπάρχει στο μέτρο που διεκδικεί τήν ύπαρξή της, διεκδικεί τόν τόπο της, τή θέση της, σέ έναν άσφυκτικά πλήρη χώρο, που υπάρχει, όπως ύπηρεχε τό νέο κράτος σύμφωνα μέ τόν Μακιαβέλι του Άλτουσέρ, δηλαδή ως μιά κάποια «κενή θέση: κενή προς πλήρωση». «Λέω κενή», συνεχίζει ο Άλτουσέρ, «παρ' όλο που είναι πάντοτε κατειλημμένη.. έπειδή είναι άναγκαίο γι' αυτή τή θέση νά πληρωθεί». Μιά συλλογικότητα, λοιπόν, των σωμάτων και των σκέψεων, μιά συλλογικότητα στο σώμα και στή σκέψη, που υπάρχει μόνον ως ή κενή αλλά, ταυτοχρόνως, κατειλημμένη θέση της, που υπάρχει ως ο άγώνας της νά πληρώσει τή θέση που της είναι άπαγορευμένη, έναντίον του υπερβατικού μηχανισμοϋ που δεν της έπιτρέπει κανέναν χώρο, μιά πολλότητα [παραθέτω] «άσταθής στο ίδιο της τό είναι, μιά και όλες οι προσπάθειές της κατατείνουν στο νά δώσει ύπαρξη στον έαυτό της».¹⁵

14. Βλ. τή διατύπωση του Άλτουσέρ, ο όποιος κάνει λόγο για τήν «άπουσία και [ταυτόχρονα] τήν παρουσία, δηλαδή τήν ύπαρξη της δομής στα άποτελέσματά της», ό.π., σ. 440.

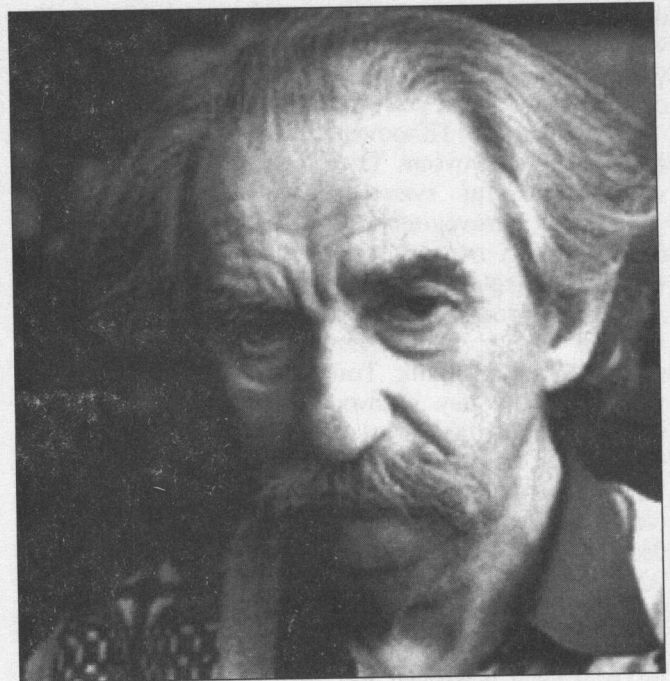
15. L. Althusser, *Machiavel et nous*, ό.π., σ. 64.

«ΚΟΙΤΑΖΩ ΤΗ ΖΩΗ ΜΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ...»¹

του Γιούρι Μιχαήλοβιτς Λότμαν

Ο Γιούρι Λότμαν (1922-1993) ήταν σοβιετικός ιστορικός του πολιτισμού, σημειολόγος και θεωρητικός της λογοτεχνίας. Ίδρυσε τη Σχολή Σημειωτικής στο Πανεπιστήμιο του Τάρτου (Εσθονία). Μεταξύ άλλων σημαντικά του έργα είναι: *Ιστορία και Τυπολογία του Ρωσικού Πολιτισμού*, *Καραμζίν*, *Άλέξανδρος Πούσκιν*, *Σχόλια για τον «Εὐγένιο Ονέγκιν»*. Στα ελληνικά υπάρχει μόνο η Σημειολογία του Κινηματογράφου, μτφρ. από τό γαλλικό Θανάσης Ρετζής.

Κοιτάζω τη ζωή μου από την άπαρχή της, όπως την ανακαλώ, και θέτω με τρόπο φυσικό στον εαυτό μου τό ερώτημα, εάν ενδιαφέρει κάποιον άλλον αυτό που εγώ θεωρώ ενδιαφέρον. Είμαι ιστορικός, και επί μακρόν έχω εργαστεί πάνω σε απομνημονευτικά κείμενα. Τά απομνημονεύματα περιλαμβάνουν δύο είδη και αντιπροσωπεύουν δύο διαφορετικούς τομείς ενδιαφερόντων. Ορισμένα από αυτά είναι αφηγήσεις ανθρώπων στους οποίους ή ζωή έπεφύλαξε κάτι τό εξαιρετικό και τό ασυνήθιστο, αλλά και αυτοί οι ίδιοι υπήρξαν ξεχωριστοί. Ωστόσο παρουσιάζουν ενδιαφέρον και οι αναμνήσεις εκείνων οι οποίοι έζησαν αυτό που βίωσαν και οι υπόλοιποι ολόγυρά τους, χωρίς οποιαδήποτε διαφοροποίηση, και καθώς ένθυμούνται επιθυμούν αδόλως νά εξιστορήσουν όχι τόσο τη δράση τους ή τό επάγγελμά τους όσο επειδή θεωρούν —άπλούστατα— πώς ή ανάκληση της μνήμης παραμένει εϋχαρες γεγονός. Θεωρώ πώς συγκαταλέγομαι στίς περιπτώσεις των δευτέρων, καθώς δέν υπήρξα —ούτε από

ψυχολογική ούτε από ρεαλιστική έποψη— άνθρωπος ασυνήθιστης μοίρας. Είμαι κάτοχος μιās συνηθισμένης ζωής. Όμιλώ περί αυτού χωρίς εισαγωγικά και μέ πλήρη πεποίθηση. Έννοείται πώς δέν αναφέρομαι στήν έπιστημονική μου συγκρότηση, αλλά στήν ανθρώπινη κατάστασή μου. Ουδέποτε υπήρξα ως χαρακτήρας ιδιαίτερα πονηρός και ποτέ δέν κατανόησα περισσότερο κάτι τί από ό,τι κατανούσαν οι άνθρωποι πού μέ

1. Αυτή ή προφορική απόπειρα «Αὐτοβιογραφίας» του Γιούρι Μιχαήλοβιτς Λότμαν (28.11.1922-28.10.1993) είχε φωνογραφηθεί τό χειμώνα του 1989 για τό BBC. Δυστυχώς δέν βγήκε τότε στον άέρα, και καθώς ό Λότμαν δέν έγραψε ποτέ αναμνήσεις, αυτές οι ένθυμίες για τήν πρό του Τάρτου περίοδο της ζωής του είναι ιδιαίτερας ενδιαφέρουσες. Τό απομαγνητοφωνημένο κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στή «*Nezavishimaja Gazeta*», 11.11.1993, και συμπεριλαμβάνεται ως Παράρτημα στο Β. F. Egorov, *Zizn i tvortchestvo J. M. Lotmana*, Μόσχα 1999.

* (Τό κείμενο του Γιούρι Λότμαν έπιμελήθηκε, μετέφρασε και διευκρίνισε μέ τίς απαραίτητες σημειώσεις, ή Όλυμπία Σελέκου).

περιέβαλλαν. Οι απόψεις μου μεταβάλλονταν και ούδέποτε είχα την ευχαρίστηση, με την πάροδο δέκα ή δεκαπέντε χρόνων, να αναφανήσω: «Ω! ναι, αυτό πρό πολλού τό είχα προβλέψει!». Γι' αυτό θά προσπαθήσω να διηγηθώ, όπως εγώ θυμάμαι (αν και είναι άπιθανο να τηρήσω αυτή την υπόσχεση), χωρίς να συμπεριλάβω τά σημερινά μου συναισθήματα και τίς αγωνίες, να αναλογισθώ πώς ένωθα, πώς αγωνιούσα και πώς άντιλαμβανόμουν τότε. Καθόσον έχω ζήσει άρκετά και είδα άρκετά από όσα έχουν δεί και οι άνθρωποι πού έζησαν γύρω μου, οι περισσότεροι από τούς όποιους έχουν πεθάνει και δέν πρόλαβαν να μιλήσουν, προσβεύω πώς οι ένθυμεις μου μέ υποχρεώνουν σέ συνηγορία ύπέρ τής μνήμης των. Άν και ως ιστορικός γνωρίζω πώς τό παρελθόν ούδέποτε, ούδαμού και έπ' ούδενί, λειτούργησε μαθησιακά...

Γεννήθηκα στό Πέτρογκραντ, σέ οικογένεια άκρωσ έλεπτυομένων γονέων. Ο πατέρας² ύπήρξε πολυτάλαντος νομικός, μέ έγκατεστημένη φήμη στό Πέτρογκραντ (τό μετονομασθέν άργότερα σέ Λένινγκραντ), ό όποιος, εκεί στή δεκαετία του 1920, καθώς άδυνατούσε να ύπερασπισθεί τούς εκδιωκόμενους από τήν πόλη διαπαντός, έγκατέλειψε τή μάχιμη δικηγορία και παρέιχε νομικές συμβουλευτικές ύπηρεσίες σέ κρατικούς εκδοτικούς οίκους. Τοῦτο είχε ως άμεση συνέπεια τήν ελάττωση τών οικονομικών πόρων τής οικογένειας. Δηλαδή, σύμφωνα μέ τίς δυνατότητες εκείνης τής εποχής, προσποριζόμασταν τά τών αναγκών του βίου μας μέ δυσκολία. Η μητέρα μου ήταν γιατρός. Η οικογένειά μου μέχρι και σήμερα κατέχει δεσπόζουσα θέση στή ζωή μου, αν και ένωρίς έτυχε να άπομακρυνθώ από τή γονική έστία. Εκτός από τόν πατέρα (πού ή μορφή του φάνταζε κάτι τό έξαιρετικό) και τή μητέρα μου, στή συναισθηματική μου άρτίωση έπαιξε σημαντικό ρόλο ή ύπαρξη τών τριών αδελφών μου, οι όποιες ήταν μεγαλύτερες από έμένα. Θυμάμαι πώς όταν μέ τίς αδελφές μου παραθερίζαμε στήν έξοχή, άντιμετωπίζαμε μεγάλες δυσχέρειες για τήν έξασφάλιση τροφής. Ζούσαμε πολύ αγαπημένα, πολύ φτωχά, αλλά κυρίως μέσα σέ κλίμα χαράς. Ίσως εγώ να προσλάμβανα περισσότερο από τούς άλλους τήν ευτράπελη όψη τών πραγμάτων, ακριβώς επειδή ήμουν παιδί —ό μικρότερος—, και ασφαλώς δέν είχα ευθύνες. Ορίστε τό παράδειγμα: Η μεσαία αδελφή μου Λύντια, προσποιούμενη τή Γερμανίδα και ένδεδυμένη, για τήν έγκύρωση σοβαρότητας, μέ τό παλαιομοδίτικο παλτό τής μητέρας, άρχισε να παραδίδει μαθήματα γερμανικών σέ μία άρκετά εύπορη οικογένεια μηχανικού του στρατού. Η Λύντια έφερνε στό σπίτι τά πιρσοκί, πού για τήν ώρα του τσαγιού πρόσφερε ή οικογένεια του μηχανικού, και αυτό ήταν χαρά. Θεωρώ πώς είμασταν ώραία οικογένεια, και έζησα καλά παιδικά χρόνια. Η άλληθεια είναι πώς οι αδελφές μου είδαν και τήν άλλη όψη τής ζωής, καθότι δέν διέθεταν τή δική μου άμερμνησία.

Έμφορτο έντυπώσεων παραμένει τό σχολείο. Πήγα

κατευθείαν στή δευτέρα τάξη, παρακάμπτοντας για λόγους άσθeneίας τήν πρώτη. Τίς εγκύκλιες σπουδές διήλθα στήν πρώην γερμανική Peterschule, ή όποία μετέπειτα αναβαθμίστηκε σέ σχολείο δεκαετούς φοίτησης. Έπρόκειτο για τό ένοριακό σχολείο του Άγίου Πέτρου τών Λουθηρανών, τό όποιο ξεχώριζε, επί πλέον, για τούς καλοδιαρρυθμισμένους χώρους του. Μεγαλοδύναμη! Τί αίθουσες και αυτές, τί διάδρομοι, και εμείς, τά μέλη τών νεανικών κύκλων, να τρέχουμε σέ αυτούς άχι βαθείας νυκτός. Στο σχολείο ύπήρχε έξαιρετική βιβλιοθήκη από τά προηγούμενα χρόνια, και ένθυμοῦμαι πόσο προσέλκυαν τήν προσοχή μας τά παλαιά ελληνικά βιβλία. Εκεί, ίσως στήν τετάρτη ή πέμπτη τάξη, πρωτοδιάβασα τόν Ηρόδοτο στα ρωσικά. Ωριμάσαμε πολύ γρήγορα. Θυμάμαι πώς εκείνη τήν εποχή είμαστε ήδη ώριμοι, ή έτσι νομίζαμε. Στήν καλύτερη περίπτωση, διαζόμεσταν πολύ.

Στή σχολική άτμόσφαιρα έφταναν οι άντίκτυποι τών πολιτικών συγκρούσεων, και ιδιαίτερος συγκρατώ έντονα τίς άναμνήσεις από τήν ένάτη και δεκάτη τάξη. Συγκεκριμένα αναφέρομαι στον καθηγητή τών μαθηματικών Ντμίτρι Ίβάνοβιτς Ζούκοφ, ό όποιος γνώριζε ότι του ενός τρίτου περίπου τών μαθητών οι γονείς είχαν τουφεκισθεί, και συμπεριφερόταν προς όλους έξ ίσου. Ούδεμία χροιά διακρίσεων. Η Σόφοτσα Λιούστερνικ, πού και οι δύο γονείς της είχαν εκτελεσθεί, έλαβε άπολυτήριο μέ Άριστείον και άργότερα σκοτώθηκε στήν πολιορκία του Λένινγκραντ. Τόν καλύτερο μου φίλο Μπόρια Λάχμαν, του όποιου ό πατέρας είχε τουφεκισθεί, δέν τόν πήρανε στό στρατό όταν κλήθηκε ή κλάση μας, μά ύστερα από ένα χρόνο έπεσε στό μέτωπο του Λένινγκραντ... Όλα ήταν τόσο περιπεπλεγμένα, και ό Μπόρια έρωτευμένος ως τά σύννεφα! Η συνάρθρωση τών περιστάσεων ήταν τότε πολυπλοκότερη από όσο νομίζουμε σήμερα. Είμαστε νέοι... Ένθυμοῦμαι τούς Δασκάλους μου μέ άστείρευτη εύγνωμοσύνη και μέχρι σήμερα αγαπώ όλόκληρη τήν τάξη μου, αν και ελάχιστοι παρέμειναν ζωντανόι. Η πολιορκία και ό πόλεμος τούς άπάνισαν σχεδόν όλους.

Όσοόσο ή ζωή είχε και τήν άλλη της πλευρά. Αυτή ή ίδια ή εποχή άπαιτούσε από έμας σαφήνεια και ακρίβεια: Ένθυμοῦμαι πώς Δεκέμβρη μήνα, νωρίς τό πρωί, πηγαίνοντας, σχεδόν στα σκοτεινά, για τό σχολείο άντικριζαμε μεσίστιες σημαίες και ότι στήν εισοδό του ήταν συγκεντρωμένο πλήθος ανθρώπων. Προσπαθούσαμε να μαντέψουμε: «τί συνέβη»; Γηραιότερος όλων ήταν ό Καλλίνιν —μήπως πέθανε ό Καλλίνιν; Όχι, δολοφόνησαν τόν Κίρωφ [1934]. Αυτό ήταν και είναι για τούς Λενινγκραντινούς όρόσημο. Σύσσωμο τό σχολείο μεταβήκαμε στό κτήριο από όπου θά γινόταν

2. Μιχαήλ Λβόβιτς Φίνκελστεϊν' έπαναστατικό ψευδώνυμο «Λότμαν» (1883-1942).

ή έκφορά τής σορού και περάσαμε πλάι από τό φέρετρο. Αίφνης άλλαξε σύμπασα ή ατμόσφαιρα στην πόλη. Μετά από αυτό τό συμβάν άρχισε έντελώς καινούργια περίοδος, και στην παιδικότητά μας τραβήχτηκε απότομα μία διαχωριστική γραμμή. Στο έξής, και κοιτάζοντας πίσω, άντιλαμβάνομαι πώς πολλά από τή βαριά τραγικότητα πού συνέθλιψε τή ζωή τών άνθρώπων είχαν τήν άφετηρία τους —ώς φαίνεται— σέ αυτό τό μουντό, ύγρό, παγωμένο πρωινό.

Τήν τοτινή μας ζωή σημάδεψε ό πόλεμος τής Ίσπανίας. Βιώναμε τήν επανάσταση στην Ίσπανία σάν τό δικό μας άνοιχτό μέτωπο. Μαζί μέ τόν Μπόρκα σχεδιάζαμε νά πάμε εκεί νά πολεμήσουμε, αλλά τά σχέδιά μας έμειναν άνολοκληρωτα καθόσον μās έπιασε στή φάκα ή άγρυπνη φρουρά, πού φρόντιζε ούτε κουνούπι νά μήν άποπλέει από τό λιμάνι του Λένινγκραντ, και μέ «άπλά» λόγια μās εξήγησαν πού θά μπορούσαμε, άντί του έπιθυμητού σέ έμās προορισμού, νά καταλήξουμε άλλοι. Μέ φορτίο τήν ντροπή έπιστρέψαμε στά καθέκαστα. Γι' αυτό τό γεγονός δέν είχα μιλήσει ποτέ σέ κανέναν — σήμερα δέ είναι πρώτη φορά πού τό αναφέρω.

Σέ γενικές γραμμές γνωρίζαμε για τόν έπερχόμενο πόλεμο, τόν άναμέναμε και άντιδρούσαμε —όσο, μέ τά τωρινά δεδομένα, και άν μās άσκειτε κριτική, και μās χαρακτηρίζετε από ήλιθίους έως και άφελείς, αλλά έγώ, ώστόσο, σās προειδοποίησα πώς δέν πρόκειται έξ ύστερου νά λειάνω ή νά επέμβω στή μνήμη— μέ τόν άκόλουθο τρόπο: Γνωρίζαμε ότι ό πόλεμος θά είναι σκληρός και επικίνδυνος, αλλά έλα πού έμεις προσδοκούσαμε τήν παγκόσμια επανάσταση και έτοιμαζόμασταν μόνο γι' αυτήν! Ήταν τότε πού συνέλαβαν τούς γονείς του Μπόρκα —ό πατέρας εκτελέστηκε, ή μητέρα και ή αδελφή στάλθηκαν έξορία— καθώς οι δύο μας περιπατούσαμε περίσκεπτοι στην προκυμαία του Νέβα και λέγαμε πώς άν άρχιζε τό συντομότερο ό πόλεμος τότε όλος ό παραλογισμός και οι τρομακτικές άνοησίες θά έπαυαν, και ό πόλεμος θά τελείωνε μέ τήν έλευση τής παγκόσμιας επανάστασης, και αυτό για έμās ήταν άπολύτως καταφανές. Στο σημείο αυτό όφείλω νά πώ ότι δέν υπήρξε ποτέ κομοσομός. Ίδιαίτερα, στά χρόνια τής έφηβείας μου, κάτι μέ άπαθούσε από τό συντεταγμένο μέγα πλήθος, και μόνον ή ύψιστη έμπειρία τής στρατιωτικής ζωής μέ άπομάκρυνε από τήν αίσθηση αυτή. Στο σχολείο είχα άναπτύξει έντονη δραστηριότητα: υπήρξε συντάκτης τής σχολικής έφημερίδας, και για τήν ιδιότητά μου αυτή είχα δαρεί άνηλεώς, καθόσον στην τάξη μας δρούσε μία —κυριολεκτικά— συμμορία ταραξιών συμμαθητών, μέ τήν όποία ή έφημερίδα μας διεξήγε «καθαρή πάλη άρχών». Άρθρογραφούσαμε, υπερβαίνοντας ίσως τά όρια του άστείου, αλλά οι ξυλοδαρμοί ήταν στά σοβαρά. Οι συμπλοκές γινόντουσαν πλησίον του σχολείου και έπέστρεφα σπίτι μέ κουρελιασμένο συχνά παλτό και μελανιασμένο πρόσωπο, άπαντώντας στίς άνήσυχες έρω-

τήσεις τών οικείων μου στερεοτύπως μέ ένα «σκόνταψα, έπεσα».

Περμέναμε τά ιστορικά γεγονότα. Η αίσθηση πώς έμεις ζούμε σέ έποχή ιστορική μās διακατείχε όλους. Ώστόσο, όλα πήγαν διαφορετικά. Τά έτη του 1936, του 1937 και του 1938 ήταν χρόνια φοβερά. Τό Λένινγκραντ —τότε πού οι συλλήψεις και οι άνακρίσεις είχαν έξαπλωθεί σάν επιδημία— άντιμετώπιζε προβλήματα μέ τήν ήλεκτροδότηση, και πολλά λέγονταν για τούς δολιοφθορείς. Στίς κακοφωτισμένες κάμαρες —καθώς ήταν αδύνατο και νά διαβάσεις, όπου άκόμη και αυτός μέ τήν ιώβειο ύπομονή πατέρας έπέστρεφε από τή δουλειά στο σπίτι μέ κυριολεκτικά άναποδιασμένη όψη— ή ζωή ήταν τρομερά άνυπόφορη. Στην περίπτωση αυτή, και επειδή είμαστε ήδη έγελιανοί, είχαμε τήν έπίγνωση πώς ή ιστορία θηματίζει σέ άπολύτως άδιάβατους δρόμους και ότι «ευδαίμων είναι όποιος παρακολουθεί τή γέννηση αυτού του κόσμου στίς ώδίνες του». Αισθανόμασταν τούς έαυτούς μας —έγώ και οι φίλοι μου πού, όπως προανέφερα, σήμερα δέν ζούν—θεατές συνταρακτικών θεαμάτων.

Έν συνεχεία μου συνέβη τό πολύ ευχάριστο γεγονός: τελείωσα τό σχολείο. Ύποθέτω πώς άριστευσα έξαιτίας τής καλοσύνης τών δασκάλων μου —δέν μπορώ νά έξηγήσω διαφορετικά τόν βαθμό μου—, διότι τό σχολείο ήταν άκρως άπαιτητικό, δύσκολο. Ώς άριστούχος έγινε δεκτός, εκτός έξετάσεων, στο Πανεπιστήμιο. Έπόμεινο στάδιο, λοιπόν, τό Πανεπιστήμιο.

Ώς προς τήν όριστική έπιλογή κατεύθυνσης σπουδών άμφιταλαντεύομαι. Από τά πρώιμα σχολικά χρόνια είχα δύο κλίσεις, μέ κυρίαρχη όμως τή συμπάθεια προς τή βιολογία. Σκόπευα νά γίνω βιολόγος και γι' αυτό έκανα συστηματική προγύμναση. Γνωρίστηκα κατόπιν μέ έναν στενό φίλο του Τόλι Κουκουλέβιτς, συμμαθητή τής αδελφής μου, τόν Άλέξανδρο Σεργκέγιεβιτς Ντανιλέφσκι, ό όποιος ήταν άπόγονος του Πούσκιν. Ό Άλέξανδρος ήταν βιολόγος-έντομολόγος (άργότερα εκλέχτηκε στην Άκαδημία Έπιστημών και είναι κρίμα πού πέθανε νωρίς) και υπήρξε έξαιρετος άνθρωπος. Βέβαια, τότε για μένα όλοι οι μεγαλύτεροι άκτινοβολούσαν, αλλά αυτός πράγματι ήταν έξόχως γοητευτικός άνθρωπος, ούνιβερσαλιστής, και ό όποιος μέ επηρέασε πολύπλευρα και, ειδικότερα, ένίσχυσε τήν προσήλωσή μου στην έντομολογία. Μου δάνειζε σπάνιες εκδόσεις τής οικογενειακής του βιβλιοθήκης και —συνέπεσε— εκείνη τήν έποχή (αυτό τό θυμάμαι ισχυρά) άρχισε νά μου παραδίδει μαθήματα άρχαίων έλληνικών ό Κουκουλέβιτς. Ό Άνατόλι Κουκουλέβιτς ήταν ιδιοφυής, ικανότατος και λεπταίσθητος, πού παρακολουθούσε στή Σχολή ταυτοχρόνως τό τμήμα τής ρωσικής και εκείνο τής κλασικής φιλολογίας μέ έξαιρετικές επιδόσεις· δυστυχώς σκοτώθηκε στον πόλεμο. Έν τέλει υπέβαλα τήν αίτησή μου στή Φιλολογία, αλλά μου έλαχε στο κατόπιν μία περιπνευμονία, ή όποία όλόκληρη τήν άνοιξη ως τό τέλος του καλοκαιριού μέ

κράτησε σέ άπραξία και έτσι από την 1η Σεπτεμβρίου 1939 βρέθηκα πρωτοετής φοιτητής στο Πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ.

Ένας όλόκληρος χρόνος και δύο ακόμη μήνες (διότι μετά στρατεύτηκα και άμέσως βρέθηκα στο μέτωπο) υπήρξαν, άναμφιδόλως, τά ευτυχέστερα χρόνια της ζωής μου. Στή δεκαετία του 1930 ή Σχολή της Φιλολογίας του πανεπιστημίου του Λένινγκραντ άποτελούσε μοναδικό φαινόμενο για τά δεδομένα της διεθνούς έπιστημονικής-άκαδημαϊκής κοινότητας. Παρόμοια σύνθεση άκαδημαϊκών δασκάλων δέν άναγνωρίζω, μέχρι και σήμερα, σέ κανένα πανεπιστήμιο του κόσμου. Κάτι τό παρόμοιο, εάν υπάρχει σήμερα κάπου -άναρωτιέμαι πού-, δυσκολεύομαι νά τό διακρίνω. Κρίνω έπαρκές άπλως και μόνο νά σās άπαριθμήσω τά όνόματα. Στο πρώτο έτος παρουσίασα την παρθενική μου έργασία στή Λαογραφία, στο Σεμινάριο του Πρόπλ.³ Ό Πρόπλ διήυθυνε τό Σεμινάριο και δίδασκε ό Άζαντόβσκι.⁴ Εάν και μόνο στην έδρα της Λαογραφίας συνέπρατταν αυτοί οι δύο, τούτο άποτελούσε μείζονα ένδεικτη κύρους. Στην έδρα της λογοτεχνίας συνυπήρχαν οι Γκουκόφσκι,⁵ Έιχενμπάουμ,⁶ Τομασέφσκι, Γκίππιους, Ντολίνιν, Μαξίμοφ,⁷ Μορντοφτσένκο - ή πλειάδα των λαμπρών έπιστημόνων πού εισέφερε τά μέγιστα στή Φιλολογία. Κάθε μάθημα ήταν γεγονός άνεπανάληπτο. Θαυμάσιοι ρήτορες, καινοφανείς ιδέες. Τό νά μήν παρακολουθήσεις την παράδοση ήταν τρομερή ντροπή, και άντιμετωπίζαμε κάθε τους διάλεξη σαν ένα από καιρό άναμενόμενο γεγονός. Τό πανεπιστήμιο του Λένινγκραντ διέφερε από της Μόσχας. Στή Μόσχα ή «Εισαγωγή στή Θεωρία και Μεθοδολογία της Λογοτεχνίας» άνέκαθεν ήταν κάπως παραμελημένη. Εκεί υπερέχη, και μάλιστα σέ διεθνές επίπεδο, ή Γλωσσολογία. Στο Λένινγκραντ ή Γλωσσολογία ύστερούσε, αλλά και εγώ εκείνα τά χρόνια την είχα ύποτιμήσει, και δυστυχώς αυτή ήταν τότε ή προσέγγισή μου. Πάντως, καθώς άνακαλώ τις παραδόσεις -τό περιεχόμενο διδασκαλίας της «Εισαγωγής στή Θεωρία και Μεθοδολογία της Λογοτεχνίας» και την «Ιστορία του Πολιτισμού», όφείλω τό άπαν στους έρεθιστικούς δρόμους πού μου άνοιξαν οι κορυφαίοι διδάσκαλοί μου.

Στό πανεπιστήμιο παρακολουθοΰσα καθημερινά όλες τις παραδόσεις των μαθημάτων του ήμερησίου προγράμματος, ένδιαμέσως αιτιζόμουν όπως-όπως στο φοιτητικό έστιατόριο και έν συνέχεια κατευθυνόμουν στή Δημόσια Βιβλιοθήκη μέχρι και τό κλείσιμό της. Τό πανεπιστήμιο και ή Δημόσια Βιβλιοθήκη ήταν ανθρώπινες κυψέλες καλλιεργημένων και στοχαστικών προσώπων, οι όποιοι εκδήλωναν πάντα μέ προσηνή τρόπο τή διαθεσιμότητά τους άπέναντι σέ έμάς τους νεοσούς, επιτρέποντάς μας νά αισθανόμαστε και έμεις

«συνάδελφοι». Αυτό ήταν όντως θαυμάσιο, και άναμφιδόλως συγκρότησε τό περιγράμμα της ζωής μας. Μπορούσαμε νά άπασχολήσουμε όποιονδήποτε πρόσφορα -τόν Γκουκόφσκι, τόν Μορντοφτσένκο, τόν Ρί-

3. Βλαντιμίρ Γιάκοβλεβιτς Πρόπλ, (1895-1970), λαογράφος, σημειολόγος, εισηγητής της σύγχρονης θεωρίας του κειμένου και της δομής του λογοτεχνικού έργου. Η πρωτοποριακή σκέψη κλασική μελέτη του, *Η Μορφολογία του παραμυθιού* (1928), άπέτέλεσε, κατά τή δεκαετία του '60, σημείο άναφοράς για την περατέρω εξέλιξη της θεωρίας του κειμένου και την άφηγηματική άνάλυση, προσελκύοντας την προσοχή των άνθρωπολόγων, γλωσσολόγων, σημειολόγων και θεωρητικών της λογοτεχνίας (Cl. Lévi-Strauss, A. J. Greimas, Cl. Brýmond) και έν συνέχεια, στην επόμενη δεκαετία, των ένασχολούμενων μέ τή θεωρία του λόγου και τή γνωσιοθεωρία.

4. Μάρκ Κωνσταντινόβιτς Άζαντόφσκι (1888-1954), λαογράφος-σημειολόγος.

5. Γκιργόρι Άλεξάνδροβιτς Γκουκόφσκι (1902-1950), ιστορικός του πολιτισμού και κραταιός μελετητής της ευρωπαϊκής και ρωσικής λογοτεχνίας του 18ου αιώνα. Δημοσίευσε τις μελέτες: *Η ρωσική ποίηση του 18ου αιώνα* (1927), *Δοκίμιο για την ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας του 18ου αιώνα* (1936), *Δοκίμιο για την ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας και κοινωνικής σκέψης του 18ου αιώνα* (1938), στις όποιες αναπτύσσει τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ρωσικού κλασικού ρεαλισμού, καθώς και τις μονογραφίες: *Ό Πούσκιν και οι Ρώσοι ρομαντικοί* (1946), *Ό Πούσκιν και τά προβλήματα του ρεαλιστικού ύφους* (1957).

6. Μπόρις Μιχαήλοβιτς Έιχενμπάουμ (1886-1959), τελειόφοιτος της Στρατιωτικής Ιατρικής Άκαδημίας (1905), άριστούχος της Μουσικής Άκαδημίας (1907, τάξη του βιολιού υπό τόν Ε. Π. Ράλγκοφ), άπόφοιτος της ιστορικής-φιλολογικής σχολής του Πανεπιστημίου της Πετρούπολης (1912). Ό Έιχενμπάουμ διέπρεψε στην έφημεριδογραφία (1913-1916) ως κριτικός της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, συμμετείχε στις συναντήσεις της γκουμιλιωφικής «συντεχνίας των ποιητών» και τά σαλόνια των φουτουριστών, ένδυναμώνοντας μέ την ύπογραφή του τό «χαστούκι στο γούστο του κοινού», διασταύρωσε τή γραφίδα του μέ τόν μεσοραινόντα στις άναγνωστικές προτιμήσεις του νέου και παλαιού κόσμου Δ. Μερσεκόφσκι και δραστικά συνέδραμε τόν Όμιλο για την Έκμάθηση της Ποιητικής Γλώσσας (ΟΠΟΓΙΑΖ). Στο συγγραφικό του έργο, μέ άφετηρία του στοχασμού του τόν φορμαλισμό, θεωρητικοποιεί τό ένδιαφέρον του για τόν ποιητικό και μυθιστορηματικό λόγο, τό όποιο εξειδικεύει σέ ιστορικο-λογοτεχνικές, κειμενολογικές αναλύσεις και βιογραφικές προσεγγίσεις των Λ. Τολστόι, Μ. Λέρμοντωφ, Μ. Σαλτικόφ-Σεντρίν και Γ. Πολόνσκι.

7. Ντιμίτρι Εγγένεβιτς Μαξίμοφ (1904-1987), διαπρεπής έρευνητής της ρωσικής ποίησης του 20ου αιώνα μέ κύρια αίχμη του έργου του δύο μεγάλες μονογραφίες, άφιερωμένες στους Μ. Λέρμοντωφ και Α. Μπλόκ.

8. Άλεξάνδρ Παύλοβιτς Ρίφτιν (1900-1945), όριενταλιστής και γλωσσολόγος, ειδικός στή σημιτική-χαμιτική φιλολογία.

φτιν⁸ χωρίς αυτός νά ἀδημονεῖ ἀλλά νά διαθέτει πά-
ντα (σέ ἐμάς τούς φοιτητές τοῦ πρώτου ἔτους) τόν
ἀπαιτούμενο γιά συνομιλία χρόνο. Θά μοῦ πείτε ὅτι
ἐξιδανικεύω κάπως τά πράγματα ἴσως καί νά εἶναι
ἐτοι, ἀλλά ὁμιλῶ μέ τήν αἴσθησι τοῦ τότε.

Βεβαίως καί ἐνθυμοῦμαι τίς πολιτικές ἐντάσεις πού
πέρασε τό πανεπιστήμιο, καί μάλιστα τότε πού, ἐξαι-
τίας τῶν ἀσφυκτικῶν ἐλέγχων, περιορίστηκε τό ὥρα-
ριο στή Βιβλιοθήκη. Ἔτσι, λοιπόν, ἐπέστρεφα νωρίς
στό σπίτι (δέν ἔζησα καθόλου σέ φοιτητική λέσχη καί
ὑπῆρξα τυχερός πού, παρά τίς δυσκολίες, διέθετα τόν
προσωπικό μου χῶρο) καί σχεδόν ὅλη νύχτα μελετοῦ-
σα. Ἡ γενιά μας συνήθιζε –ἐμοιαζε ἀπολύτως φυσικό-
νά κοιμᾶται 3-4 ὥρες, καί κράτησα ἐπί μακρόν τοῦτο
τό ρυθμό, παραβαίνοντάς τον ἐντελῶς πρόσφατα ἀπό
ἀδυναμία. Παράλληλα μέ τίς σπουδές ἐργαζόμασταν,
καθόσον δέν ἐπαρκοῦσαν τά χρήματα. Συνήθως οἱ φι-
λόλογοι πήγαιναν ἐκφορτωτές στό λιμάνι, ἀλλά ἐγώ
ἐξασκοῦσα ἄλλο ἐπάγγελμα – ζωγράφιζα δηλαδή. Μά-
λιστα! Ζωγράφιζα πλακάτ, ἐφημερίδες τοῖχου, μέχρι
καί πορτρέτα τοῦ Στάλιν. Τά πρῶτα πορτρέτα ἦταν
τόσο κακότεχνα, πού θά μποροῦσαν νά μέ κλείσουν
φυλακή. Εὐτυχῶς γιά μένα, λίαν συντόμως κατανόησα
τήν ψυχολογία τῶν παραγγελιοδόχων μου. Ὡς συνή-
θως, μέγιστη προσοχή ἀπέδιδαν στή στρατιωτική στο-
λή, στόν ἐπενδύτη, καί αὐτό κορυφώθηκε στό ἀμέσως
μετά τόν πόλεμο χρόνια. Τό πρόσωπο τοῦ ἡγέτη δέν
τό πρόσεχε κανένας. Ἀλλά ἐάν στόν ἐπενδύτη ὅλα ἦ-
ταν καλοστρωμένα καί τά παράσημα κρεμασμένα στό
σωστό ὕψος καί σημεῖο (εἰλικρινά ἐπ' αὐτοῦ ἀσκήθη-
κα μέ τρομερή ταχύτητα), τότε ὅλοι οἱ συνταγματάρ-
χες ἀναφωνοῦσαν «Ἄχι!», καί ἐγώ πανευτυχῶς ἐξα-
σφάλιζα τό περιπόθητο ἐπιμίσθιο. Εἶχα καί ἄλλη πα-
ραγγελία. Κάποιος, πού ἔπρεπε νά υποβάλει τή διατρι-
βή του μέ θέμα τά ἀνάπηρα παιδιά καί στήν ὁποία
ἦταν ἀπαραίτητη ἡ σχεδιαστική ὑποστήριξη, μοῦ ἀνέ-
θεσε ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀποκομμάτων δεκάδων δι-
βλίων καί περιοδικῶν νά συγκροτήσω τέσσερα ἀντίτυ-
πα. Αὐτό ἦταν μία πράγματι ἐπικερδῆς ἐργασία. Ὡ-
στόσο κάποιες φορές μέ τούς φίλους μου κατέδηκα νά
δουλέψω ἐκφορτωτής στό λιμάνι ἐπίσης ἐργάστηκα
καί ἀμσθί, καθόσον στήν ἐποχή μου ἐμεῖς οἱ φοιτητές
ἀναλαμβάναμε, μέ ἰδιαίτερη εὐχαρίστηση, καθήκοντα
διαφώτισης τοῦ κοινοῦ. Ἐνθυμοῦμαι πῶς καί τότε ὁ
Πούσκιν κυριαρχοῦσε στίς ἀναγνωστικές προτιμήσεις
ἦταν –θά ἔλεγα- στή μόδα. Ἐμπλεοῖ χαρᾶς μεταβαί-
ναμε σέ κάποια φάμπρικα σοκολατοποιίας, ὅπου στό
διάλειμμα τοῦ φαγητοῦ πραγματοποιοῦσαμε τή διάλε-
ξή μας ἐμπροσθέν μας οἱ ὑπεύθυνοι τοποθετοῦσαν τό
τσαγερό καί ἓνα μεγάλο δίσκο μέ τά νοστιμότερα καί
πλέον ἀκριβᾶ σοκολατοειδή, τά ὁποία καταβροχθίζα-
με ἐπιτόπου, καθόσον ἀπαγορευόταν ἡ ἐξοδος μέ τό
παραγόμενο ἀγαθό στίς τσέπες. Τό καθήμενο ἀκροα-
τήριο ἀπολάμβανε ἠδέως τήν τεῖοποιία καί βρώση τοῦ
«μόχθου» του, βαριεστημένο ἀπολύτως μέ τόν Πού-
σκιν. Κατά τόν τρόπο αὐτό περνοῦσαν τά ὠραιότατα

45 λεπτά τῆς ὥρας, ἐμεῖς δέ ἐπιστρέφαμε σπίτια μας
καί, ὅπως λένε στό παραμῦθια, περάσανε αὐτοί καλά
καί ἐμεῖς καλύτερα.

Κυριολεκτικά, καί τό ἐννοῶ αὐτό, ὁ πρῶτος καιρός
στό πανεπιστήμιο σφράγισε τή ζωή μου. Μέγιστο γε-
γονός ὑπῆρξε γιά ἐμένα ἡ συμμετοχή στίς ἐτήσιες ἐξε-
τάσεις τοῦ προφέσορα Γ. Α. Γκουκόφσκι. Ὁ Γκριγόρι
Ἀλεξάντροβιτς παρέδιδε τό μάθημα «Εἰσαγωγή στή
Θεωρία καί Μεθοδολογία τῆς Λογοτεχνίας». Παρεπι-
μπτόντως ἐπιθυμῶ νά ὑπενθυμίσω τήν ἀπαρασάλευτη
ἀκαδημαϊκή ἀρχή: δέν ὑπάρχουν πρωτεύοντα ἢ μὴ μα-
θήματα. Γιά τήν Πλειάδα, πού ἤδη προανέφερα, (στήν
ὁποία ἐπίσης συγκαταλέγεται ὁ Ζιρμόνσκι,⁹ ὁ Σαιν-
Μπέν (Sainte-Beuve) τοῦ ρωσικοῦ ἀκμεισμοῦ, κατά τό
προσωνύμιο τοῦ Γκουμιλιώφ), ἦταν ἀδιανόητο τά εἰ-
σαγωγικά μαθήματα στούς πρωτοετείς νά τά διδάξει
δευτεροκλασάτος καθηγητής.

Ὁ Βασίλι Βασίλιεβιτς Γκίππιους ἦταν ἀπό τούς δια-
πρεπέστερους προφέσορες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ὁραῖος
ἄνθρωπος, ἐξόχως χαρισματικός, πού διαπνεόταν ἀπό
ὑψηλό πολιτικό φρόνιμα καί ἥρωισμό, τά ὁποία ἀργό-
τερα, καλοκαίρι καί φθινόπωρο τοῦ '41, ὅσο κράτησε
δηλαδή ἡ ἥρωική ἄμυνα, ἐμπράκτως ἐξεδήλωσε. Ὅπως
μοῦ ἔχει ἐξιστορήσει ὁ Γκριγόρι Ἀμπράμοβιτς Μπιά-

9. Βίκτωρ Μαξιμοβιτς Ζιρμόνσκι (1891-1971), ιστορι-
κός, κριτικός καί θεωρητικός τῆς λογοτεχνίας, ἀξέπερα-
στος μέχρι καί σήμερα μελετητής τοῦ «ἀργυροῦ αἰώνα»
τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί ποίησης, διάσημος γερμανι-
στῆς. Δημοσίευσε τίς σημαντικές μελέτες: Ὁ γερμανικός
ρομαντισμός καί ὁ σύγχρονος μυστικισμός (1913), ὅπου
ἐξετάζει τήν προβληματική τῶν ρομαντικῶν τῆς Γέννας σέ
συσχετισμό μέ τίς καλλιτεχνικές-πνευματικές ἀναζητήσεις
τοῦ ρωσικοῦ συμβολισμοῦ, καί Χάινε καί Ρομαντισμός
(1914), τήν ὁποία ἰδιαίτερος ἐξετίμησε ὁ Α. Μπλόκ. Πε-
ριώνυμη παραμένει ἡ διάλεξή του, στό Νέο Λογοτεχνικό
Ὀμιλο (1916), γιά τόν «Τροπαιοφόρο Συμβολισμό», τήν
ὁποία εἶχε ἀφιερώσει στόν ἀκμεισμό καί τούς λαμπροῦς
ἐκπροσώπους του Α. Α. Ἀχμάτοβα, Ν. Σ Γκουμιλιώφ, Ο.
Ε. Μάντελσταμ. Θεμελιώδη εἶναι τά ἔργα του: Ρυθμός -
ἱστορία καί θεωρία (1923), Εἰσαγωγή στή μετρική (1924),
Θεωρία τοῦ στίχου (1925), ἐνῶ μέ τίς μονογραφίες Μπάν-
ρον καί Πούσκιν (1924), Ὁ Γκαίτε στή ρωσική λογοτεχνία
(1937) καθιέρωσε τή ρωσική σχολή τῶν ιστορικό-συγκριτο-
λογικῶν ἐρευνῶν σέ θέματα οἰκουμενικοῦ πολιτισμοῦ. Τό
1949, κατά τή διάρκεια τῆς καμπάνιας «γιά τήν πάλι μέ
τόν κοσοπολιτισμό» περιπλέχτηκε στή δίνη τοῦ ἐφιάλτη
καί ὁ Ζιρμόνσκι, (καθώς καί οἱ Ἀζαντόφσκι, Γκουκόσκι,
Ἐϊχενμπάουμ), ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιά προπαγάνδα
ἀστικοφιλελεύθερων ἀντιλήψεων καί ἐξεδιώχθη ἀπό τό πα-
νεπιστήμιο. Τό κατηγορητήριο ἦταν ἡ ἐπιμέλεια καί ἐκδο-
ση (1940) τῶν ἔργων τοῦ Α. Ν. Βεσελόφσκι, «κομπαρτι-
δίστα, ὑπονομευτή καί ἀρνητή τῆς αὐτονομίας τοῦ ρωσι-
κοῦ πολιτισμοῦ».

10. Γκριγόρι Ἀμπράμοβιτς Μπιάλι (1905-1987), ιστο-
ρικός τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας καί σημαντικός μελετητής
τοῦ ἔργου τῶν Τουργένιεφ καί Τσέχωφ.

λι,¹⁰ τίς ὥρες πού τό παγωμένο Λένινγκραντ αιμορραγοῦσε καί ἀπό στιγμή σέ στιγμή θά τό καταλάμβαναν οἱ προελαύνουσες συνενωμένες γερμανικές στρατιές μέ τήν κωδική ὀνομασία «Βορράς», ὁ Βασίλι Βασιλίεβιτς, ὁ ἄνθρωπος ὁ πάντα συγκρατημένος στήν ἐξωτερική κευση τῶν συναισθημάτων του, τόν πλησίασε διστακτικά, λέγοντάς του: «Γκριγόρι Ἀμπράμοβιτς!, θέλω νά γνωρίζετε ὅτι, ἐάν μπουν στήν πόλη οἱ Γερμανοί, σῶστε τή βιβλιοθήκη τοῦ σπιτιοῦ μου καί νά μείνει δική σας γιά πάντα». Ὁ Γκίπλιους ὑπερασπίσθηκε τήν πολιορκημένη Πόλη του μέχρι τό τέλος (ἀδυνατῶ νά μὴν ὑπενθυμίσω πῶς αὐτή ἡ 900ήμερη πολιορκία παραμένει πρωτοφανής στήν Ἱστορία), καί στή μεγάλη ἐξοδο ἀπό τό ἀποκλεισμένο Λένινγκραντ μαζί μέ τή γυναίκα του ξεψύχησαν στόν κατάψυχρο «Δρόμο τῆς Ζωῆς».¹¹ Αὐτή ἡ μαρτυρία εἶναι διασταυρωμένη καί μέ ἄλλες διηγήσεις.

Ὁ Γκριγόρι Ἀλεξάνδροβιτς Γκουκόφσκι δέν ἦταν μόνο κορυφαῖος ἐπιστήμων, ὑπῆρξε –θά ἔλεγα– καί σαγηνευτικός ὁμιλητής. Ἐκεῖνα τά χρόνια στό πανεπιστήμιο οἱ κορυφαῖοι δέν ἀποτελοῦσαν σπάνιο εἶδος καί ἕκαστος ἐξ αὐτῶν διέθετε ἐντελῶς προσωπικό ὕφος διδασκαλίας. Θεωρούσαμε τότε πῶς ὁ τρόπος παράδοσης τοῦ Γκουκόφσκι δέν ἦταν ἀρεστός στούς ἀρχετυπικούς προφέσορες, τύπου Τομασέφσκι ἢ Ἐϊχενμπάουμ, καί οἱ ὅποιοι τοῦ προσῆπταν γραφικότητα καί πόζα. Ἐνθυμοῦμαι ὅτι ὁ Γκουκόφσκι ἔμπαινε στό μεγάλο ἀμφιθέατρο μέ μεγαλοπρέπεια, μαγεύοντάς μας μέ τή δεινότητα τοῦ λόγου του. Οὐδέποτε ἔκανε χρήση σημειώσεων ἢ ἄλλων βοθημάτων, ἐνῶ στό μάθημά του συστηματικά αὐτοσχεδίαζε καί, ἀναλογίζομαι, ὁσάκις μέχρι σήμερα ἐγκύπτω στά ἄρθρα ἢ τίς μονογραφίες του, οὔτε τό ἤμισυ ἀπό τή χαρισματικότητα, σαγήνη καί ἐρεθιστική δύναμη τῆς προφορικότητας καί ἀμεσότητας πού ἐκδίπλωνε στό ἀμφιθέατρο δέν ἐντυπώθηκε στό χαρτί. Διατηρῶ ἀκόμη τήν αἴσθηση ὅτι μᾶς στροβίλιζε πρὸς τό ἐπίκεντρο τῆς ἐνεργοῦ ἐπιστημονικῆς συνδημιουργίας. Ὁ Γκουκόφσκι ὑπῆρξε ἐραστής τῆς ποίησης καί ἀπό μνήμης μπορούσε νά ἀπαγγέλλει, στή γλώσσα τοῦ πρωτοτύπου ἢ τά ρωσικά, πλῆθος ἀγαπημένων του ποιημάτων. Διαθρυλεῖται πῶς ἐκεῖ, στή δεκαετία τοῦ '20, ἡ παρέα τῶν νεοπαγῶν προφεσόρων καλλιεργοῦσε καί ἐκλέπνυνε τή διανοητική της ἀπόλαυση ἐπαθλούμενη σέ ὀλονύκτιες ἀπό στήθους ἀπαγγελίες, πρὸς χάριν τῆς ποίησης ἐμψυχωτῆς τῆς παρέας ἦταν ὁ πολὺς Τινιάνοφ,¹² ὁ ὁποῖος γνώριζε τήν ποίηση ὅπως τό σπίτι του, τουλάχιστον ἀπό τόν Ἀλιγκιέρι μέχρι τῶν ἡμερῶν του. Ἐ, λοιπόν, ἐναντι τοῦ Τινιάνοφ παρευδόκιμος ὁ Γκουκόφσκι, ἂν καί τοῦτο δέν σήμαινε πῶς ὁ πρῶτος ὕστεροῦσε. Ὁ Γκουκόφσκι δίδασκε μέ ζωντάνια καί παραστατικότητα, δημιουργοῦσε ἐπαλληλίες ἐρωτημάτων, τά ὅποια μᾶς ὀδηγοῦσαν σέ νυχτέρια μελέτης, καί σέ αὐτό ἔγκειται ἡ μέγιστη παιδαγωγική-ἐπιστημονική συμβολή του. Λοιπόν!, τί ἂν τό μάθημά του τό σκηνοθετοῦσε καί τό

ἐπέδνε μέ στοιχεῖα θεατρικότητας καί στό τέλος τῆς παράδοσης γιατί νά μὴν ἀναμένει τόν καταγισμό τῶν χειροκροτημάτων; Κάθε παράδοσή του στό μεγάλο ἀμφιθέατρο, τό ὅποιο ἦταν πάντα κατάμεστο ἀπό τακτικούς φοιτητές καί ἐλεύθερους ἀκροατές, τελείωνε μέ θύελλα χειροκροτημάτων. Καί ἐάν κάποιος διέσχιζε τό μακρὺ κορινθόρι ὅπου ἔφθανε ἀπό μακριά ὁ ἀντίλαλός τους, τοῦτο σήμαινε πῶς ὁ Γκριγόρι Ἀλεξάνδροβιτς εἶχε ὀλοκληρώσει τό μάθημά του. Ὅπως προεῖπα, ἀρκετοὶ προφέσορες –τότε καί σήμερα σέ μένα ἀγαπητοί– ἔκαναν εἰρωνικά σχόλια, καθότι θεωροῦσαν τή θεατρικότητά του ὑπερβολική, ἐνίοτε δέ καί τόν λόγο του παρενθύρσο. Θεωρῶ πῶς αὐτή ἡ θεατρικότητα ἦταν ἀμφίπλευρη: μιά κατηγορία φοιτητῶν καί, ιδιαίτερα, ἡ πλειοψηφία τῶν φοιτητριῶν πήγαιναν στίς παραδόσεις τοῦ Γκουκόφσκι ὅπως στό θέατρο, ἀπολαμβάνοντας ἀπολύτως ὕψιστη αἰσθητική τέρηση. Ἐν παρόδῳ, δέν νομίζω πῶς εἶναι δά ἀμάρτημα ἐάν τό μάθημα στό φοιτητὴ δημιουργεῖ ἡδονική ἀτμόσφαιρα. Ὅμως τότε ἦταν ἐλάχιστοι (τό τονίζω αὐτό) ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι μπορούσαν νά ἐκτιμήσουν τήν ἐπιστημοσύνη τῶν παραδόσεων Γκουκόφσκι. Οἱ παραδόσεις του ἐδράζονταν διττά τόσο στοὺς περιλαμπρούς αὐτοσχεδιασμούς, τίς ἀκριβέστατες διατυπώσεις, τήν εὐστοχη ἐπίκληση ἀφορισμῶν καί τή θαυμάσια ἀπό στήθους ἀπαγγελία πρὸ πολλοῦ λησμονημένων στίχων ὅσο καί στή θαρραλέα σκέψη του, τό κριτικό πνεῦμα καί, τέλος, τή μεταδοτικότητα τῶν ιδεῶν του. Ὁ Γκουκόφσκι ὑπῆρξε στοχαστῆς ἐμμελέστατος, πλειστάκις αὐτοσαρκασζόμενος καί αὐτοὑπονομευόμενος, ὁ ὁποῖος μᾶς εἰσήγαγε κατευθεῖαν στόν διανοητικό πυρήνα τοῦ στοχασμοῦ του. Λίγα λόγια γιά τίς ἐξετάσεις τοῦ Γκουκόφσκι. Ὁ ἐντελής καί σέ ὅλα του πρωτότυπος καί πηγαῖος Γκριγόρι Ἀλεξάνδροβιτς, ἀναμενόμενο ἦταν νά συμπεριφέρεται ὁμοτρόπως καί κατά τήν ἐξέταση τῶν μαθημάτων του. Δέν ἔβαζε κανένα θέμα γύρω ἀπό θεωρητικά ζητήματα τῆς λογοτεχνίας, ἀλλά ἀντ' αὐτοῦ μᾶς κοινοποιοῦσε ἕναν κατάλογο κειμένων, καί μᾶς προέτρεπε στήν ἀνάλυση ὄχι σύμφωνα μέ τόν παραδοσιακὸ τρόπο τῆς προφορικῆς ἐξεταστικῆς διαδικασίας, ἀλλά στό μεγάλο ἀμφιθέατρο καί ἐνώπιον ὀλοκλήρου τοῦ ἔτους. Τό σκηνικό καί ἡ διαδικασία ἦταν προσι-

11. Ὅταν πάγωνε ἡ Λάντογκα, ἡ μεταφορὰ τῶν φορτίων στό Λένινγκραντ γινόταν μέ καμινία πού κινοῦνταν πάνω στόν πάγο. Στίς 20 Νοεμβρίου 1941 πέρασε τή λίμνη ἡ πρώτη φάλαγγα μεταγωγικῶν μέ πολεμοφόδια, καύσιμα καί εἶδη ἐπισιτισμοῦ-ἱματισμοῦ. Μέσω αὐτοῦ τοῦ μοναδικοῦ καί προσιτοῦ διαδρόμου ἐξασφαλίστηκε ἡ ζωὴ τῶν πολιορκημένων.

12. Γιούρι Νικολάγιεβιτς Τινιάνοφ (1894-1943) συγγραφέας, ποιητής, θεωρητικὸς τῆς λογοτεχνίας καί τῆς αἰσθητικῆς. Ἐγραψε τὰ σπουδαῖα ἱστορικά μυθιστορήματα: *Κιούχλια* (1925) γιά τόν Κιουχελμπέγκερ, καί *Ὁ θάνατος τοῦ Βαζίρ Μουχτάρ* (1927) γιά τόν Γκριμπογιέντοφ.

διες τών άπαιτήσεων ενός inauguralis dissertatio. Για έμένα τοῦτο ὑπῆρξε πρωτόγνωρο καί άπολύτως έρεθιστικό, σηματοδοτώντας, έκτός από τήν παρθενική μου εργασία στόν Πρόππ, τό δεύτερο κορυφαίο γεγονός τής ζωής μου ως πρωτοετή φοιτητή. Θυμάμαι ότι είχα έπιλέξει νά αναλύσω τό «Φθινόπωρο» τοῦ Μπαρατίνσκι¹³ καί πώς ο Γκουνκόφσκι έκρινε τό έγχείρημά μου άκρως έπιτυχές. Έκείνη τήν έποχή στό Λένινγκραντ είχε άνεπάντεχα έμφανισθεί στό λογοτεχνικό στερέωμα, έντυπωσιάζοντας τούς πάντες, ο ποιητής Ρ[ίβιν], ο όποίος πέθανε νεότατος στή μεγάλη πείνα. Μοῦ μέτεφεραν ότι ο Γκριγόρι Άλεξάνδροβιτς είχε εκθύμως σχολιάσει πώς οι σίχοι τοῦ Ρ[ίβιν] καί ή δική μου παρουσίαση στό άμφιθέατρο ὑπῆρξαν οι έντονότερες τών έντυπώσεων του για εκείνο τόν μήνα. Όποία χαρμωγή! Ένωσα άπίθανα κολακευμένος.

Θά ήταν πλασματικό νά ὑποστηρίξω ότι μόνον οι διαλάμπαντες άσκησαν επίδραση στήν πορεία μου. Άναφέρομαι σέ μία κατ' άντιδιαστολή πρός αυτούς περίπτωση, δηλαδή τόν Νικολάι Ίβάνοβιτς Μορντοφτσένκο, καταπληκτικό νεαρό έπιστήμονα, άνθρωπο τραγικής μοίρας, ο όποίος δέν πέθανε από τούς κατατρεγμούς καί τίς διώξεις, αλλά —τόσο κοινότοπα— από καρκίνο. Ένθυμούμαι τίς διαδόσεις γύρω από τήν αίτία θανάτου, αλλά δέν είμαι σέ θέση νά γνωρίζω τί πραγματικά συνέβη. Ο Νικολάι Ίβάνοβιτς, άνθρωπος μειωμένης κοινωνικής δραστηριότητας, περίκλειστος, έσωστρεφής, πού γι αυτό ίσως καί εύδοκίμησε άποκλειστικά στή στενή περιοχή τής σκέψης καί τής καρδιάς του. Υπῆρξε φειδωλός σέ δημοσιεύσεις: δύο μονογραφίες καί περί τήν δεκάδα άρθρων κραταιώνουν καί σήμερα τή συμβολή του στήν έπιστήμη. Αυτό τό στοχαστικό πνεῦμα, ο ώρμος έπιστήμων, ο συνεσταλμένος άνθρωπος ήταν παντελώς ακατάλληλος για τό άμφιθέατρο· τό μάθημά του ήταν ὑποτονικό καί όλοι τό άντιμετώπιζαν μέ άδιαφορία καί πρωτίστως οι δεσποινίδες, πού δέν τόν άκολουθοῦσαν μέ θερμή. Για έμένα τό μάθημά του ήταν πανήγυρις πανηγύρεων, μόνο πού ως προϋπόθεση άπαιτοῦσε νά άντιληφθεις πώς αναλάμπουν οι άκτίνες γάμα στό χῶρο έξω από τό ήλιακό μας σύστημα! Έτσι ακριβώς! Ο Μορντοφτσένκο είχε αυτοδούλως τοποθετήσει έαυτόν έντός άτεγκτου πλαισίου εύταξίας. Τί έννοῶ; Ο άνθρωπος πού διάβαζε από χειρογράφου τό μάθημα (μέ τήν όποία πράξη οι φοιτητές ήταν άδύνατο νά συμφιλιωθοῦν), άνέβηκε κάποτε στήν έδρα, έβαλε τά όλόχρυσα ματογυάλια, άνοιξε τό χαρτοφύλακα, τακτοποίησε διάφορα χαρτιά καί αίφνης, μέ ήρεμη, σταθερή φωνή άνακοίνωσε: «Σήμερα άκυρώνω τό μάθημα, λησμόνησα τό χειρόγραφο στό σπίτι». Τότε χαρούμενη ή πλειοψηφία τών συμφοιτητῶν μου άναχώρησε θορυβωδώς καί ακολουθήσαμε καί όλίγοι έξ ήμῶν μέ άδιόρατη θλίψη. Ένθυμούμαι ότι ειδικῶς εκείνη τή στιγμή έξετίμησα τή άκρα συνέπεια τοῦ καθηγητή. Άσφαλώς καί ήταν σέ έπαρκή θέση ο Νικολάι Ίβάνοβιτς νά ολοκληρώσει,

καί πέραν τοῦ ενός, αρκετά μαθήματα χωρίς τό χειρόγραφο του αλλά τοιουτοτρόπως έξελάμβανε τό εύτακτον έναντι τοῦ έαυτοῦ του καί τών άλλων. Ίσως για τοῦτο καί νά έπραξε όλιγοτέρα από ό,τι —ένδεχομένως— μπορούσε. Όπως καί νά 'ναι, προσωπικά για έμένα τό όνομα καί ή μνήμη του συγκαταλέγονται στά άπολύτως καθαγιασμένα.

Τό εύτυχές ειδύλλιο μέ τό πανεπιστήμιο διαγραφόταν στόν όρίζοντα καθόλου ειδυλλιακών γεγονότων. Οι τελευταίοι μήνες τής παρουσίας μου στό πανεπιστήμιο συνέπεσαν μέ τόν πόλεμο τής Φινλανδίας. Τότε ήταν όπου τό Λένινγκραντ γέμισε πλήθος από τραυματίες καί έμεις, μέ τό πέρασ των μαθημάτων (τά όποια πλέον είχαν μεταφερθεί έκτός Σχολής, καθόσον τό κτήριο τοῦ πανεπιστημίου λόγω τής έλλειψης θέρμανσης έμοιαζε χειρότερο καί από καταψύκτη), τρέχαμε για τά άναγκαία στή Δημόσια Βιβλιοθήκη καί έν συνεχεία ως έθελοντές αναλαμβάναμε ὑγειονομική ὑπηρεσία στά νοσοκομεία ή έκτακτοι βοηθοί στα χειρουργεία.

Τοιουτοτρόπως, μεταξύ τών μαθημάτων, τής Δημόσιας Βιβλιοθήκης, τών τραυματιῶν, διαισθανόμενος τήν επικείμενη καταστροφή ζούσα όπως ο άλλοπαρμένος χαροκόπος «στά χρόνια τής χολέρας»,¹⁴ μέχρι τή στιγμή πού βάσει έκτάκτου νόμου έμεις οι φοιτητές κληθήκαμε στα όπλα.

Τό φθινόπωρο τοῦ '40 στρατεύτηκα καί όλοταχῶς για τό μέτωπο...

13. Εὐγένιος Άμπράμοβιτς Μπαρατίνσκι (1780-1844), Άξιωματικός τής αυτοκρατορικής φρουράς, ποιητής, γνωστός μέ τό έλληνόγλωσσο λογοτεχνικό ψευδώνυμο «Χρόνος», όμόφρων καί εγκάρδιος φίλος τών Ντέλβιγκ, Κιουχελμπέκερ, Πούσκιν, δραστηριοποιημένος σέ κύκλους συνωμοτικῶν ομάδων καί πολιτικά-ιδεολογικά έκτεθειμένος ὑπέρ τών Δεκεμβριστῶν, γεγονός τό όποιο τόν έξανάγκασε σέ όριστική απομάκρυνση από τή στρατιωτική ὑπηρεσία. Υπῆρξε ή ψυχή τοῦ περιώνυμου βραχύδιου λογοτεχνικού περιοδικού «Ο Εὐρωπαϊός». Στίς συλλογές: Γλέντι (1820), Θύελλα (1825), Σῶμα (1828), Δειλινά (1842), Πυρόσκαφον (1844) περιλαμβάνονται λυρικά ποιήματα, έλεγείες, επιγράμματα, πρόζα καί δράμα. Ο Μπαρατίνσκι έθεσε στόν πυρήνα τής δημιουργίας του τό θέμα τοῦ θανάτου πού τό έπεξεργάστηκε μέ φιλοσοφικούς όρους καί ὑπό τό πρίσμα τοῦ ρωσικού ρουσσώισμού, τοῦ όποίου ὑπῆρξε καί ο εισηγητής.

14. Έννοείται τό έργο τοῦ Α. Σ. Πούσκιν, Τό γλέντι τόν καιρό τής πανούκλας.

Ο ΤΟΥΡΚΟΣ (ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΑΛΑ) ΣΤΟ ΣΑΛΟΝΙ ΜΑΣ

Μέ αφορμή τὰ ἐρωτικά τηλεοπτικά δρώμενα

τοῦ Γιώργου Ἀγγελόπουλου

Οἱ ἐρωτικές ιστορίες πού παρουσιάζονται στίς τηλεσειρές τήν τελευταία δεκαετία παρουσιάζουν ἓνα κοινό δομικό χαρακτηριστικό: οἱ ἥρωες τοῦ ἐρωτικοῦ δράματος βιώνουν ἓναν ἀπαγορευμένο ἔρωτα, ἓναν ἔρωτα πού γιά διάφορους λόγους δέν θά ἔπρεπε νά ὑπάρχει. Τό φαινόμενο εἶναι ἐν μέρει διαχρονικό: ἀπό τοῦς ἀρχαίους τραγωδοῦς, τόν Σαίξπηρ καί μέχρι τίς μέρες μας οἱ δημιουργοί καί τό κοινό φαίνεται νά συγκινοῦνται περισσότερο ἀπό τέτοιου εἴδους ἐρωτικά δράματα. Οἱ ἀπαγορευμένοι ἔρωτες πού κυριάρχησαν στόν ἐλληνικό κινηματογράφο – καί σέ λιγότερο βαθμό στό θέατρο – τῶν μεταπολεμικῶν δεκαετιῶν ἀφοροῦσαν κυρίως ζευγάρια πού στίς «παραδοσιακές» κοινωνίες ἀνῆκαν σέ διαφορετικά στρώματα (π.χ. ἀριστοκράτισσα ἐρωτεύεται ἀγρότη, ποπολάρο) ἢ σέ ἀντίπαλες ομάδες (π.χ. ἐραστής ἀπό ἐχθρική σόγια, χωριά). Σέ μικρότερη συχνότητα ἐμφανίζονταν καί οἱ περιπτώσεις τοῦ ἔρωτα πού βιώνονταν ὡς ἀτελέσφορος ἐξαιτίας τῶν μεταβολῶν στήν ταξική δομή τῆς μεταπολεμικῆς Ἑλλάδας (μεγαλοαστός/ἡ νεόπλουτος/ἡ ἐρωτεύεται «φτωχό/ἡ πλὴν τίμο/α»).

Οἱ ἐρωτικές τηλεσειρές πού σημείωσαν τή μεγαλύτερη τηλεθέαση τήν τελευταία δεκαετία διαφοροποιοῦνται αἰσθητά σέ αὐτό τό σημείο: οἱ ἥρωές τους ζοῦν στό σήμερα καί οἱ ἔρωτές τους εἶναι ἀπαγορευμένοι ἀπό τίς συμβάσεις τῆς δικῆς μας κοινωνίας. Οἱ συμβάσεις αὐτές ἀφοροῦν μιά σειρά ἀπό πλαίσια: συγγένεια, φῦλο, θρησκεία, ταξικές διακρίσεις, πολιτισμικές ἐτερότητες, ἐθνικές διαφοροποιήσεις. Ἡ παραβίαση τῆς αἰμομιξίας στό πλαίσιο τῆς συγγενικῆς ομάδας παρουσιάστηκε ποικιλοτρόπως στίς τηλεσειρές καί ἀποτελεῖ γιά τοῦς σεναριογράφους τήν εὐκόλη λύση. Εἶδαμε γιά παράδειγμα τήν ἀγαπητικιά τοῦ πατέρα νά γίνεται ταυτόχρονα καί ἀγαπητικιά τοῦ γιοῦ, τόν ἐραστή τῆς μητέρας νά ἀποκτᾶ παιδί μέ τήν κόρη τῆς, τή νύφη νά συνάπτει δεσμό μέ ἄλλο μέλος τῆς οἰκογένειας κ.λπ. Ἡ ὑπέρβαση συμβάσεων πού ἀφοροῦν τή συγκρότηση τοῦ φύλου ἀποτελεσε καί αὐτή πεδίο δόξης λαμπρό. Ἀξίζει νά ἐπισημάνουμε ὅτι στήν πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων ὁ ὁμοφυλοφιλικός ἔρωτας δέν παρουσιάστηκε ὡς ἄρρωστη ἐκφυλή παρέκκλιση ἀλλά στήν ἀν-

θρώπινη διάστασή του, πού συνδέεται μέ αἰσθήματα καί ἐπιλογές. Τό τηλεοπτικό κοινό πάντως φαίνεται νά συγκινεῖται ἀπό τήν παραβίαση ἄλλων μορφῶν συμβάσεων. Γιά παράδειγμα, ἡ διακινδύνευση τοῦ ὄρκου ἀγαμίας ἑνός διανοούμενου ἀνώτερου κληρικοῦ ἐκτίσσε τό σενάριο μᾶς ἐπιτυχημένης σέ τηλεθέαση τηλεσειρᾶς πρὶν ἀπό μερικά χρόνια («Ἀγγιγμα Ψυχῆς»). Οἱ ταξικές διακρίσεις φαίνεται νά συγκινοῦν ιδιαίτερα – σέ πείσμα ὀρισμένων κοινωνιολόγων πού φαίνεται νά τίς ξέχασαν. Ὁ «Ἐραστής Δυτικῶν Προαστίων» τῆς φετινῆς περιόδου ἀλλά καί παλαιότερες σειρές (π.χ. ἡ φτωχή ἡμινομάδα τσιγγάνα καί ὁ πλούσιος τεχνοκράτης τῶν βορείων ἀθηναϊκῶν προαστίων [«Ψίθυροι Καρδιάς»]), ὁ ἀστός θεατρᾶνθρωπος καί ἡ κοινωνικά ἀμόρφωτη ἀγροτικῆς καταγωγῆς ξανθιά τηλεπαρουσιάστρια [«Δύο Ξένοι»]) ἐστίασαν στοῦς διαφορετικούς κόσμους πού δημιουργοῦνται ἀπό τίς ταξικές ἀνισότητες. Ἡ παραβίαση τῶν ταξικῶν διακρίσεων γίνεται πιά γαργαλιστική ὅταν συνοδεύεται καί ἀπό τή διάβαση κρίσιμων πολιτισμικῶν συνόρων – ὅπως γιά παράδειγμα στήν περίπτωση τῶν «Ψιθυρῶν Καρδιάς». Στήν περσινή τηλεοπτική χρονιά παρουσιάστηκε μιά πρωτότυπη ἐρωτική ιστορία πού δέν ἐστίαζε κυρίαρχα στίς ταξικές, συγγενικές, ἐμφυλες, θρησκευτικές συμβάσεις ἀλλά στίς ἐθνικές διαφοροποιήσεις, ἐμπλέκοντας ἓναν μετανάστη ἀπό τήν Ἀλβανία μέ μιά γηγενή Ἑλληνίδα. Τό ἀφηγηματικό αὐτό σχῆμα συνεχίστηκε καί ἐντάθηκε στή φετινή τηλεοπτική περίοδο, κατά τήν ὁποία σχεδόν κυριάρχησαν τὰ ἐρωτικά δράματα-προσπάθειες ὑπέρβασης τῶν ἐθνικῶν διαφοροποιήσεων.

Τρεῖς ἀπό τίς πιά δημοφιλεῖς τηλεσειρές τῆς φετινῆς χρονιάς ἀναφέρονται στό δίπολο Χριστιανός/ἡ vs. Μουσουλμάνος/α: «Τά Παιδιά τῆς Νιόβης», «Μή μοῦ Λές Ἀντίο» καί «Ἀρχιπέλαγος». Ἴδιαιτερο ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τό γεγονός ὅτι οἱ ἀπαγορευμένοι ἔρωτες Χριστιανῶν-Μουσουλμάνων δέν ἀφοροῦν μόνο τό παρόν ἀλλά προβάλλονται καί στό παρελθόν μέσω τῆς ἀφήγησης τῶν ἀνομολόγητων ἐπιθυμιῶν τοῦ Νεότουρκου λοχαγοῦ καί τῆς μεγαλοαστῆς Ἑλληνίδας καθώς καί τοῦ ρωμοῦ τσιφλικᾶ καί τῆς μουσουλμάνας χορεύτριας ἐρωμένης («Τά Παιδιά τῆς Νιόβης»). Στό σημείο

αυτό χρειάζεται να διατυπώσουμε τρεις παρατηρήσεις. Πρώτον, θά μπορούσε κανείς να εντάξει αυτές τις αφηγήσεις των χριστιανο-μουσουλμανικών έρωτικών δραμάτων στο πλαίσιο μιās διαφαινόμενης ευρύτερης αναπραγμάτευσης των έλληνοτουρκικών σχέσεων. Αναπραγμάτευση πού έμπλέκει μιά άλυσίδα από εικονικές πραγματικότητες: ξεκινά από τή φωτογραφική κάλυψη των κοινών καλοκαιρινών λουτρών των τέως ύπουργών Έξωτερικών των δύο χωρών, συνεχίζεται με τήν τηλεοπτική προβολή τής κουμπαριάς των νύν πρωθυπουργών και θριαμβευτικά ολοκληρώνεται με τή γιαλαντζί ντολμά έλληνοπρεπή έκδοχή του όριενταλισμού, όπως έμφανίζεται στον έρωτα του διεθνώς καταξιωμένου έλληνα άστροφυσικού με τήν τουρκάλα παιδική του φίλη (τήν όποία, σημειωτέον, ο τούρκος μιλιταριστής σύζυγος έχει, έστω προσωρινά, παρατήσει...) στήν «Πολιτική Κουζίνα». Άξιοσημείωτο είναι τό γεγονός ότι αυτή η αναπραγμάτευση είναι εν μέρει άμοιβαία. Στήν τουρκική τηλεόραση έχουν πρόσφατα έμφανιστεί τηλεσειρές πού παρουσιάζουν τουρκοελληνικές έρωτικές ιστορίες. Η δεύτερη παρατήρηση άφορā τή δυνατότητα των σεναριογράφων να εντάξουν όργανικά τήν αφήγησή τους σε ένα κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο – μ' άλλα λόγια, πόσο κοντά στήν πραγματικότητα είναι οι ιστορίες τους. Οι τρεις φετινές τηλεσειρές πού αναφέρονται στο δίπολο Χριστιανός/ή vs. Μουσουλμάνος/α εμφανίζονται ιδιαίτερα άνισες σε αυτό τό σημείο και χωρίς άμφιβολία θά μπορούσαμε να πούμε ότι «Τά Παιδιά τής Νιόβης» υπερετρούν στο ρεαλισμό τής αφήγησής. Τέλος, αξίζει να έπισημάνουμε ότι τά σεναρία αυτών των τηλεσειρών δέν ακολουθούν τό δόγμα «ο δικός μας άνδρας παίρνει ξένη γυναίκα», δόγμα πού σύμφωνα με τους έρευνητές (βλ. τις σχετικές μελέτες του Η. Μήλλα) κυριαρχεί τόσο στα τουρκικά όσο και στα ελληνικά λογοτεχνικά έργα πού αφηγούνται έλληνοτουρκικούς έρωτες. Τοίναντιον, σε δύο από τις τρεις τηλεσειρές («Τά Παιδιά τής Νιόβης», «Μή μου Λές Άντιο») παρουσιάζεται η δική μας Έλληνίδα να συνάπτει σχέσεις με τόν Τούρκο/Μουσουλμάνο.

Τί συνεπάγονται όμως οι αφηγήσεις των τριών αυτών τηλεσειρών για τις έλληνοτουρκικές σχέσεις; Ξεκινάω από τή διαπίστωση ότι όλες οι «άμαρτωλές» σχέσεις των τηλεσειρών αποτελούν προσπάθειες υπέρβασης κανόνων πού καθορίζουν τις έρωτικές ανταλλαγές μεταξύ διαφορετικών ομάδων. Σε κάθε κοινωνία οι έρωτικές σχέσεις διέπονται από κανόνες: για παράδειγμα, η απαγόρευση τής προγαμιαίας «όλοκληρώσεως» των σεξουαλικών επαφών, η εκ διαμέτρου αντίθετη πρακτική τής προγαμιαίας έγκυμοσύνης για να αποδειχθεί η γονιμότητα τής γυναίκας, η άποφυγή έρωτικών δεσμών με τόν κατακτητή κ.λπ. Οι κανόνες αυτοί, όμως, τελικά αναφέρονται σε κάτι πέρα από τό έρωτικό και τή σεξουαλικότητα: στο γάμο και στις γαμήλιες ανταλλαγές. Ώς γνωστόν, ο γάμος δέν άφορā μόνο τους συζύγους αλλά τις ομάδες πού δημιουργούν

κοινούς δεσμούς. Γι' αυτό και άνεκαθεν υπήρξαν συγκεκριμένες γαμήλιες έπιταγές (π.χ. «δέν θά παντρευτείς κάποιον από τους Χ» ή «θά παντρευτείς κάποια από τους Ψ»). Τό γεγονός όμως τής ύπαρξης τέτοιων κανόνων προϋποθέτει αφενός τήν άναγνώριση τής παρουσίας ξεχωριστών ομάδων (οι Χ και οι Ψ) και άφετέρου τήν εν δυνάμει όσμωσή τους, τό μοίρασμα ανθρώπων και πρακτικών (ανάμεσα στους Χ και τους Ψ). Οι διαδικασίες έδώ είναι άπλές: η διάκριση γεννά τή διαφορά («οι διαφορές όφείλονται στή γειτνίαση» υποστηρίζει ο Κλώντ Λεβί-Στρώς), η διαφορά συνιστά μιā ταυτότητα («η ταυτότητα δημιουργείται στο σύνολο» τονίζει ο Φ. Μπάρθ).

Άντικαταστήστε τους Χ με τους Έλληνες και τους Ψ με τους Τούρκους και τό σχήμα προκύπτει ως έξης: (α) οι έλληνοτουρκικοί τηλεοπτικοί έρωτες ουσιαστικά έπαναπροσδιορίζουν τό στερεότυπο του/της Τούρκου/Τουρκάλας-Μουσουλμάνου/Μουσουλμάνας άποδίδοντας τους ανθρώπινα χαρακτηριστικά πού υπερβαίνουν τό έξωτικό στοιχείο, (β) τό έντονα δραματικό στοιχείο στους άπαγορευμένους έλληνοτουρκικούς έρωτες συνιστά άπόδειξη ότι αυτοί οι έρωτες είναι σήμερα περισσότερο πιθανοί άπ' ό,τι στο πρόσφατο παρελθόν.

Στή φυλή των Μπέτι τής Άφρικής λένε ότι «παντρεύομαστε τά κορίτσια των όποιων μπορούμε να σκοτώσουμε τους άδελφούς τους». Κάπως έτσι γίνεται και με τους έλληνοτουρκικούς έρωτες πού πλημμύρισαν τά σαλόνια μας μέσω τής τηλεόρασης. Άς έλλίσουμε να έπαληθευτεί η θεωρία τής έπιγαμίας του Κ. Λεβί-Στρώς, πού εκτιμά ότι ο πρωταρχικός κανόνας συγκρότησης μιās κοινωνίας έγκειται στήν άμοιβαίότητα και τήν ανταλλαγή: ανταλλαγή τροφής, νοημάτων, δώρων, συντρόφων.

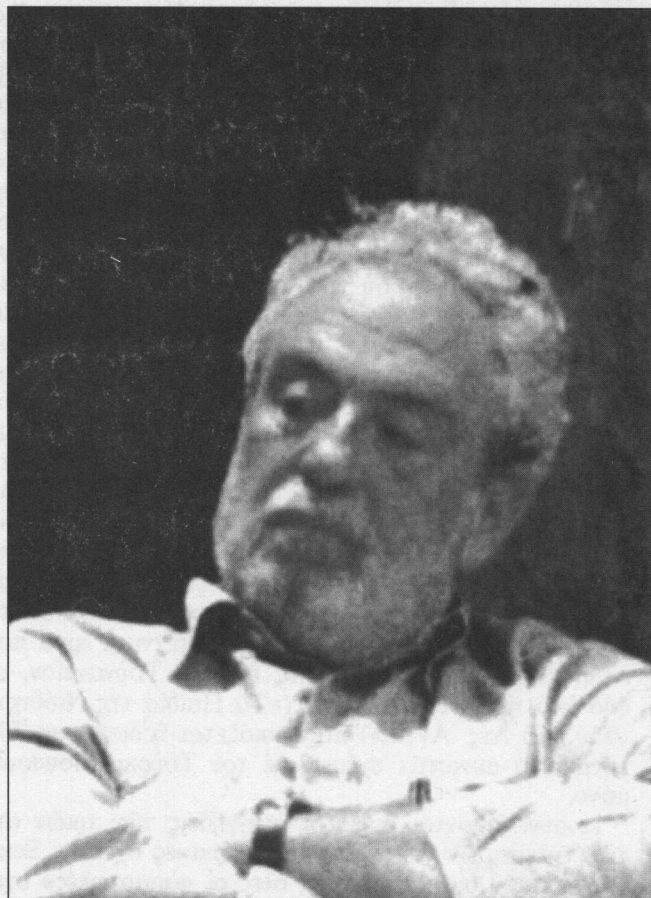
ΜΝΗΜΟΝΙΟ*

Τοῦ Τάσου

τοῦ Δημήτρη Ν. Μαρωνίτη

Εκδήλωση για τὸ βιβλίο τῆς Μαρίας χωρίς τὸν Τάσο. Πένθος ἀδιαχώρητο, πού ἀρμόζει καλύτερα στὴν ὀρφανή σιωπή. Ἴσως ὅμως ἡ σκιά τοῦ φίλου νὰ θέλει τὰ ματωμένα λόγια μας, ὅπως ὁ Ἑλληναρ τὸ κουπί του πάνω στὸν τύμβο του. Τόσο μόνο ἀντέχει σήμερα, μιλώντας ἀπευθείας, ὁ δικός μου λόγος γιὰ τὸν Τάσο. Στὸ μεταξύ, μετέφρασα γιὰ τὴν περίσταση τὸ δεύτερο παράδειγμα νεκρώσιμου νόστου, ἀφιερωμένο τὴ φορά αὐτὴ ἀπὸ τὸν ποιητὴ τῆς Ἰλιάδας στὸν τιμότερο ἥρωα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως, στὸν Ἔκτορα. Τὸ θέμα: ὁ Πριάμος, λίγο προτοῦ φέξει, ἐπιστρέφει τὸ σῶμα τοῦ γιοῦ του στὸ κάστρο τῆς Τροίας· προστάτης του στὸν μισὸ δρόμο ὁ θεὸς Ἑρμῆς:

Ἄλλ' ὅταν ἔφτασαν στὸν πόρο τοῦ Σκαμάνδρου
-καλλίρροος
ποταμός, τοῦ Δία γιός, μέ δίνες καί γυρίσματα,
-πῆρε ὁ Ἑρμῆς
τὸ μονοπάτι πάλι γιὰ τὸν πανύψηλο Ὀλυμπο.
Στὸ μεταξύ ρόδινη ἀπλώθηκε ἡ Αὐγὴ σ' ὅλη τὴ
γῆ,
φωτίζοντας ἐκείνους πού ἔφιπποι πλησίαζαν,
μέ οἰμωγές καί στεναγμούς, στὴν πόλη, ἐνῶ οἱ
μοῦλες
ἔσερναν στὸ ἀμάξι τὸν νεκρό.
Κανείς, ἄντρας ἢ καί καλλίξωνη γυναίκα δέν
πῆρε εἶδηση
τὸν ἐρχομὸ τους· μόνο ἡ Κασσάνδρα, πανέμορφη
σάν τὴ χρυσὴ Ἀφροδίτη, ἀνεβασμένη στὴν ψη-
λότερη
ἐπαλξὴ τοῦ κάστρου, τὸν ἀκριβὸ πατέρα τῆς
ἀναγνωρίζει, νὰ στέκει ὀρθὸς στὸν δίφρο του,
κι ὁ κήρυκας
βαρῦφωνος στὸ πλάι του. Τὸν ἀδελφὸ τῆς βλέ-
ποντας,

νεκρὸς νὰ κείμεται στὸ ἀμάξι μέ τίς μοῦλες,
σέρνει
φωνή, σπαραχτικὴ κραυγὴ, πού ἀντήχησε σ' ὅλη
τὴν πόλη:
«Τρῶες καί Τρωαδίτισσες, κοπιάστε, τὸν Ἔκτο-
ρα
νά δοῦν τὰ μάτια σας, ἂν κάποτε χαρήκατε τὸν
νόστο του
ἀπ' τὴ μάχη, ὅσο ἀκόμη ζοῦσε κι ἔδινε ἀνήκου-
στη

* Διαβάστηκε σὲ παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Μαρίας Θεοδωροπούλου Στὰ γλωσσικὰ μονοπάτια τοῦ φόβου: ψυχισμός καί γλώσσα, ἐκδ. Νῆσος, Ἀθήνα 2004, πού ἐγινε στὴ Θεσσαλονίκη στίς 27.1.2005.

χαρά στήν πόλη καί σ' εκείνους πού τήν χαίρο-
νται.»

Είπε, κι εὐθύς δέν ἔμεινε ψυχή μέσα στό κά-
στρο,

γυναῖκες κι ἄντρες, ὅλους τούς συνεπῆρε
πένθος ἀνυποχώρητο· στίς πύλες ἔτρεξαν νά
σμίξουν

μέ τόν γέροντα πού ἔφερεν τόν νεκρό.

Πρώτη ἡ γυναῖκα του κι ἡ σεβαστή του μάνα,
χύμηξαν πάνω στήν καλλίτροχη ἄμαξα,
στά χέρια τους ἀνακρατοῦσαν τό κεφάλι τοῦ
Ἐκτορα,

ὀδύρονταν μαδώντας τά μαλλιά τους, κι ὀλόγου-
ρα

ὅλος ὁ κόσμος νά θρηνηῖται.

Ἵλη τή μέρα θά θρηνοῦσαν, ὥσπου νά δύσει ὁ
ἥλιος,

χύνοντας δάκρυα πικρά μπροστά στίς πύλες
γιά τόν Ἐκτορα, ἄν, στό ἀμάξι ἀκόμη ὁ γέρο-
ντας,

δέν φώναζε στό μαζεμένο πλήθος.

«Ἄνοιξτε δρόμο, νά διαβοῦν πρώτα οἱ μουῖλες,
κι ὅταν

στό σπῖτι μέσα φέρω τόν νεκρό, τότε μορεῖτε
νά χορτάσετε τό κλάμα σας.»

Προχωρῶ τώρα στό βιβλίο τῆς Μαρίας. Μέ τή
φωνή καί τή γραφή πρώτα τοῦ Τάσου. Παραθέτω
ἀποσπάσματα ἀπό τή δική του εἰσηγητική ἔκθεση,
τά ὁποῖα ἀναφέρονται συνδυαστικῶς στή διδακτορι-
κή διατριβή τῆς Μαρίας Θεοδωροπούλου, ὑπό τόν
τίτλο Ἐνδοιασμός: βίωμα καί γλώσσα, καί στήν ἀνα-
θεωρημένη μορφή της, ἀποτυπωμένη πλέον στίς
ἐκδόσεις «Νῆσος», πού φέρει τόν τίτλο: Στά γλωσσι-
κά μονοπάτια τοῦ φόβου: ψυχισμός καί γλώσσα.
Στήν παρούσα περίσταση γραφή καί φωνή τοῦ Τά-
σου ταυτίζονται. Ἀνακαλώντας τό εἶδωλο τοῦ σώμα-
τός του, πού ὡς χθές ἀκόμη μᾶς γελοῦσε, μᾶς μι-
λοῦσε κι ἔγραφε. Τά παραθέματα αὐτῆς τῆς εἰσηγη-
σης ἀποτελοῦν σῆμα καί μᾶς ἄλλης ἀρετῆς τοῦ ἀνε-
κτίμητου φίλου: ἀφτιασίδωτη γνώση καί γενναιοῦδωρο
ἦθος:

«Τό θέμα πού ἐρευνᾶται εἶναι ἡ σχέση βίωματος
καί γλώσσας. Μέ ἄλλους ὅρους: ἡ σχέση ἀναλογικοῦ
καί ψηφιακοῦ στή γλώσσα. Ἀπλούστερα, ἡ ὑποψήφια
θέτει τό ἐρώτημα: ἄν τά συναισθήματα προϋπάρχουν
τῆς γλώσσας (ὄντογενετικά καί φυλογενετικά), πῶς
“ἐγγράφονται” στό γλωσσικό σύστημα καί μέ ποιούς
μετασηματισμούς; Ἡ ἀναλογική βιωματική προϊστο-
ρία τῆς γλώσσας “χάνεται” μέσα στό ψηφιακό γλωσ-
σικό σύστημα ἢ ἐξακολουθεῖ νά δρᾷ μέσα σ' αὐτό καί
μέ ποιόν τρόπο; Ἡ προβληματική αὐτή ἀντλεῖ ἀπό
μιά παράδοση στοχασμοῦ πάνω στή νόηση καί τή
γλώσσα, παραγκωνισμένη γιά ἕνα μεγάλο χρονικό
διάστημα ἀπό τήν κυριαρχία ρασιοναλιστικῶν προσεγ-
γίσεων, πού βασιζόνται στόν στεγανό διαχωρισμό τῶν

ψηφιακῶν καί ἀναλογικῶν (γλώσσα/νόηση-συναίσθη-
μα) συστατικῶν τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας,
ἢ ἀπό τήν ἀναγωγή τῶν ἀναλογικῶν συστατικῶν σέ
ψηφιακά (ταύτιση συναισθήματος καί νόησης). Ἡ με-
τασηματιστική γενετική γραμματική εἶναι ἡ κορύ-
φωση αὐτῆς τῆς (καρτεσιανῆς) “ἀποθέωσης” τοῦ ψη-
φιακοῦ χαρακτήρα τῆς γλώσσας καί τῆς νόησης.

Στή δεκαετία τοῦ 1970 ἀναπτύχθηκε στήν Ἀμερική
(ὡς ἀντίλογος στήν τσομοσιανή προσέγγιση τῆς
γλώσσας) ἡ γνωσιακή γλωσσολογία. Τό “παράδειγμα”
αὐτό ἀναζητεῖ τούς βιωματικούς καθορισμούς τῆς
γλώσσας –ἀγνοημένους στά κυρίαρχα ρασιοναλιστικά
μοντέλα. Στό ἐγχείρημα τοῦτο θά “ἀνακαλυφθεῖ” ξα-
νά ἡ μεταφορά ὡς βασικό συστατικό τῆς γλώσσας
καί ὡς «ἀποτύπωμα» τοῦ βιωματικοῦ μέσα στό
γλωσσικό σύστημα. Ἡ προσέγγιση αὐτή συγχρονίζεται
μέ τήν “ἐκρηξη” στόν χῶρο τῶν νευροεπιστημῶν.
Στόν χῶρο τους θά ἀρχίσουν νά ἀκούγονται ὅλο καί
πιό ἰσχυρές ἀμφισβήτησης τῆς ψηφιακῆς “κα-
θαρότητας” τῆς ἀνθρώπινης ὑποκειμενικότητας. Οἱ
νευροφυσιολογικές δάσεις τῆς συστατικῆς μείξης ἀνα-
λογικοῦ/ψηφιακοῦ, νοητικοῦ/αἰσθητηριακοῦ-συναίσθη-
ματικοῦ θά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ἔντονης ἐρευνη-
τικῆς δραστηριότητας. Τό καρτεσιανό πρότυπο γιά
τή *res cogitans* θά δεχθεῖ ἰσχυρά πλήγματα.

Ἡ Θεοδωροπούλου ξαναπιάνει αὐτό τό νῆμα καί
ἐπιχειρεῖ (ὡς γλωσσολόγος) ὄχι ἀπλά τήν ἐπανεργο-
ποίηση τῆς ψυχαναλυτικῆς ὀπτικής γιά τή γλώσσα,
ἀλλά μιά νέα σύνθεση, ὅπου ὁ ψυχαναλυτικός στοχα-
σμός συναντιέται μέ τή γνωσιακή γλωσσολογία, ὅπως
αὐτή διαμορφώνεται ἀπό τό τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ
1970 καί μετά. Τό ἀποτέλεσμα εἶναι μιά ἐξαιρετικά
πρωτότυπη σύνθεση (μιά διεθνῆς “πρωτιά”, θά μπο-
ροῦσε νά πεῖ κανεῖς), πού προάγει τό ὑπό συζήτηση
θέμα μέσα ἀπό τήν ἀνθρώπινη ὑποκειμενικότητα, καί
ταυτόχρονα μέσα ἀπό τή γονιμοποίηση (καί τήν πε-
ριγραφική “ὄξυνση”) τῶν ψυχαναλυτικῶν ἀπόψεων
ἀπό τήν πλευρά τῆς γλωσσολογίας. Ὁ “ἐνώματος
νοῦς” τοῦ γνωσιακοῦ παραδείγματος μπαίνει σέ μιά
ἄλλη ὀπτική, καθὼς ἡ ψυχαναλυτική προσέγγιση δέν
περιορίζεται στό βιολογικό “αἰσθησιοκινητικό σῶμα”,
ἀλλά ἐπεκτείνεται στό ψυχικό, συμβολικό σῶμα. Ἀπό
τήν ἄλλη πλευρά τά γλωσσολογικά ἐργαλεῖα ἐπιτρέ-
πουν νά περιγραφοῦν μέ ἀκριβέστερους ὅρους ψυχα-
ναλυτικές διαισθήσεις γιά τή γλώσσα. Ἡ μελέτη τῶν
συντάξεων τοῦ ρήματος *φοβᾶμαι* εἶναι ἡ κεντρική
ἐφαρμογή αὐτῆς τῆς σύνθεσης. Ἀποτέλεσμα: μιά νέα
ἀνάγνωση τοῦ γλωσσικοῦ φαινομένου μέσα ἀπό τή
σύνδεση γλωσσολογίας καί ψυχανάλυσης, πού ὑπερ-
βαίνει στεγανά καί προάγει τήν κατανόηση τοῦ φαι-
νομένου “γλώσσα”».

Ἔπονται τά δικά μου σχόλια γιά τό βιβλίο τῆς
Μαρίας, πού θά μπορούσαν καί νά λείψουν, ἀφοῦ
στεροῦνται ἐπιστημονικῆς ἀρμοδιότητας, τήν ὁποία
δύσκολα μπορεῖ νά ἀναπληρώσει ἡ ἐρασιτεχνική μου
ὄρεξη γιά τό συγκεκριμένο θέμα. Ὁμολογῶ ὡστόσο

πώς μου είναι οικεία τὰ μονοπάτια τοῦ μέσα καί τοῦ ἔξω φόβου, ὅπου δοκιμάζονται ψυχισμός καί γλώσσα, συστήνοντας αὐτό πού ἔχω ὀνομάσει «βιολογιστική ἐμπειρία»· σῆμα πού αἰσθάνομαι ὅτι σφράγισε καί τό προκείμενο βιβλίον τῆς Μαρίας, ὀρίζοντας τόν αὐθεντικό του τρόπο καί τήν ἀνθρώπινη ζεστασιά του.

Ὁ χυμός τῆς συναρπαστικῆς αὐτῆς μελέτης ἀποστάζεται στό ὀλιγόσειρο κείμενο τοῦ ὀπισθόφυλλου, ἀπό τό ὁποῖο ἀποσπῶ δύο φράσεις: ἐρωτηματική ἢ πρώτη, ἀποφαισιτική ἢ δεύτερη. Ἡ ἐρώτηση: «Τί γίνεται ὅταν αὐτό πού ὑπάρχει πρῖν ἀπό τή γλώσσα—τό συναίσθημα— γίνῃ γλώσσα; Χάνεται διά παντός, καθὼς ἀναπαρίσταται, καθὼς μετατρέπεται σέ λέξη; Καί ἂν διασώζεται, πῶς διασώζεται; Δηλαδή: ποιά στοιχεῖα τοῦ διώματος παραμένουν, κρατώντας μιά, ἔστω κρυφή, σχέση μέ τή μήτρα πού τά γέννησε»; Καί ἡ ἀπόφαση: «Μέ ἀφετηρία τίς γλωσσικές ἐκφράσεις τοῦ φόβου στό βιβλίον ἐπιχειρεῖται ἡ ἀνίχνευση τῶν δρόμων πού παίρνει τό βίωμα γιά νά γίνῃ γλώσσα μέσα ἀπό μιά διεπιστημονική ὀπτική, πού φέρνει σέ διάλογο τή γλωσσολογία μέ τήν ψυχανάλυση, χρησιμοποιώντας καί τή νευροεπιστημονική μαρτυρία».

Περί αὐτοῦ λοιπόν πρόκειται. Ἐρώτημα καί ἀπάντηση στήν προκειμένη περίπτωση φαίνεται νά ἀνταποκρίνονται ὄχι μόνο σέ κρίσιμη ἐπιστημονική ἀπορία, ἀλλά καί στήν ἀμήχανη ἀγωνία τοῦ προσωπικοῦ, ψυχικοῦ καί γλωσσικοῦ βίου. Βρισκόμαστε ἐπομένως στό σημεῖο διασταύρωσης ἐπιστήμης καί ζωῆς. Κι ἴσως αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἀρετή τοῦ βιβλίου τῆς Μαρίας.

Ἡ δεύτερη ἀρετή ἀφορᾷ στήν ἄρθρωση τῆς μελέτης. Μετά τόν ἐρεθιστικό πρόλογο τοῦ Θανάση Τζαβάρα καί τήν ἀνιχνευτική εἰσαγωγή τῆς Μαρίας, τό βιβλίον μοιράζεται σέ τέσσερις μεγάλες ἐνότητες, πού ἐπιγράφονται ἀντιστοιχῶς: *Ψυχισμός καί γλώσσα: Τό συναίσθημα*· *Γλώσσα καί συναίσθημα: τὰ ἀντικείμενα τοῦ φόβου*· *Μεταφορά καί φόβος*. Τά δύο πρῶτα μέρη συνέχονται στενά μεταξύ τους καί ὀρίζουν προδευτικά τίς θεωρητικές δάσεις καί τή μέθοδο προσπέλασης τοῦ ἔμφοβου ὑποκειμένου καί τοῦ φοβικοῦ ἀντικειμένου. Τό τρίτο μέρος χαρτογραφεῖ ἐξαντλητικά τή γραμματική σύνταξη τοῦ φόβου καί τῶν συγγενῶν ἐνδοιαστικῶν ρημάτων, ἀποτελώντας τό συστηματικό μέρος τοῦ βιβλίου. Στό τέταρτο μέρος συμπλέκονται, μέ τό νῆμα τῆς μεταφορᾶς καί τῆς μετωνυμίας, συγκλίνουσες καί ἀποκλίνουσες θεωρίες καί ἐφαρμογές γύρω ἀπό τό συναίσθημα τοῦ φόβου, τοῦ ὁποῖου ἐξονομάζονται τώρα τόσο τὰ ὑπόγεια, προγλωσσικά καί πρωτογλωσσικά, ριζώματα ὅσο καί τό, συνάμα ἀποκαλυπτικό καί κρυπτικό, γλωσσικό του φύλλωμα.

Ἡ τρίτη ἀρετή τοῦ βιβλίου ἔχει νά κάνει μέ τήν περιγραφική, κριτική καί διακριτική, δικαιοσύνη τῆς Μαρίας ἀέναντι στίς διαγνωστικές καί ἐρμηνευτικές

θεωρίες καί ἐρευνες μέ τίς ὁποῖες ἀντικρίζεται. Παράδειγμα: τό τρίτο ὑποκεφάλαιο τοῦ πρώτου μέρους, στό ὁποῖο, μέ ὀδηγούς τόν Σωσσύρ καί τόν Λακάν, γεφυρώνονται χάσματα ἀνάμεσα στή γλωσσολογία τοῦ ἑνός καί στήν ψυχανάλυση τοῦ ἄλλου.

Τέλος, προσθέτω ὡς τέταρτη ἀρετή τή σαφήνεια καί τήν εὐρηματικότητα τῆς γραφῆς, ὅπου ὄχι ἀπλῶς αἴρονται δυσκολίες ἰδιολέκτου καί ἀπαιτήσεις ὀρολογίας, ἀλλά καί συντονίζονται οἱ προτεινόμενες λύσεις μέ τόν ἀφηγηματικό εἰρμό τοῦ βιβλίου, καθιστώντας τό συναρπαστικό ἀνάγνωσμα.

Σίγουρα στό τέταρτο μέρος, μέ τήν ἐπιγραφή *Μεταφορά καί φόβος*, ἡ μελέτη βρῖσκει τή δραματική της κορύφωση, πού ἔχει νά κάνει μέ τή δίδυμη ὄντογένεση τῆς μεταφορᾶς καί τῆς μετωνυμίας, οἱ ὁποῖες ὀρίζουν τίς φυσιολογικές, σωματικές ἀντιδράσεις ἀφενός, καί τίς ἀμυντικές συμπεριφορές τοῦ ἔμφοβου ὑποκειμένου, ἀφετέρου. Δέν θά μῶ σέ λεπτομέρειες. Ἀντιγράφων μόνο ἀποσπασματικά τήν τελευταία παράγραφο ἀπό τό ὑποκεφάλαιο τοῦ τέταρτου μέρους, πού ἐπιγράφεται «Φόβος καί σῶμα: γλώσσα καί μῦθος», ἡ ὁποία θά μέ ξαναγυρίσει στήν ὀμηρική *Ἰλιάδα*.

«Τί θά μπορούσαμε νά πούμε γιά τίς ἀντιδράσεις στόν φόβο, συνολικά πλέον. Ὅτι τό ἄτομο φέυγει· τό βάξει στά πόδια γιά νά σωθεῖ, καί αὐτό εἶναι ἡ ὀρμη ἀμυνα τοῦ Ἐγώ, ἡ φυσιολογική ἀντίδραση ἀέναντι στήν ἀπειλή. Αὕτη εἶναι μιά ἀντίδραση τοῦ ὑποκειμένου πού κωδικοποιεῖ ἡ γλώσσα... Τό φοβισμένο ὑποκείμενο μιλάει γιά τή στιγμή πού δρέθηκε κοντά στήν ἔσχατη ἀπειλή τοῦ θανάτου... ἀσθάνθηκε τόσο ἀδοήθητο, πού ἔχασε διαμῆς ὅλα αὐτά πού τό συγκροτοῦσαν ὡς Ἐγώ..., φέροντας στήν ἐπιφάνεια τίς ὀδυνηρές του φαντασιώσεις, πού σιγοδράζουν κάτω ἀπό τό εὐθραστο τῆς ὑπαρξῆς του. Αὐτός εἶναι ὁ μῦθος... κάτω ἀπό τήν ἐπιλογή τῆς λέξης».

Μιλᾷμε ἐπομένως γιά τό φαντασιακό καί μυθικό περίσσεμα τῆς φοβικῆς ἐμπειρίας, πού ἀποτυπώνεται, ὡς σύνθεση μεταφορᾶς καί μετωνυμίας, στή γλώσσα, διανοίγοντας τήν ἀπομόνωση τοῦ ἔμφοβου ὑποκειμένου πρὸς μιά διυποκειμενική κοινότητα. Αὐτόν ὁμως ἀκριβῶς τόν μῦθο τοῦ συλλογικοῦ φόβου τόν εἶχε καλά φανταστεῖ ὁ ποιητής τῆς *Ἰλιάδας*: τόν προσωποποίησε καί τόν ἀποτύπωσε ὡς δαιμονική παρουσία, πλάι στόν *Δεῖμον* (ἀπό τό δέος, πού παράγει τὰ ἐπίθετα δεινός καί δειλός) στήν πρώτη συλλογική μάχη τοῦ ἔπους του, μαζί μέ τήν *Ἐριν* (Δ 439-445). Δυό λόγια γιά τὰ συμφραζόμενα. Ἀντικρίζονται ἐπιθετικοί οἱ Ἀχαιοί καί οἱ Τρῶες, ἔτοιμοι νά συγκρουστοῦν. Τούς διακρίνουν καί τούς ἐξωθοῦν στήν ἐπιχειμένη σύγκρουση δύο θεοί: ἡ Ἀθηνά, σύμμαχος τῶν Δαναῶν, ὁ Ἄρης σύμμαχος τῶν Τρῶων καί τῶν ἐπικούρων τους. Ἀνάμεσά τους, κυκλοφοροῦν κιόλας τρεῖς δαίμονες: ὁ *Δεῖμος*, ὁ *Φόβος* καί ἡ *Ἐριν*. Παράθετω σέ δική μου μετάφραση τούς οικείους στίχους:

Αὐτούς ὁ Ἄρης τούς ξεσήκωνε, τούς ἄλλους,

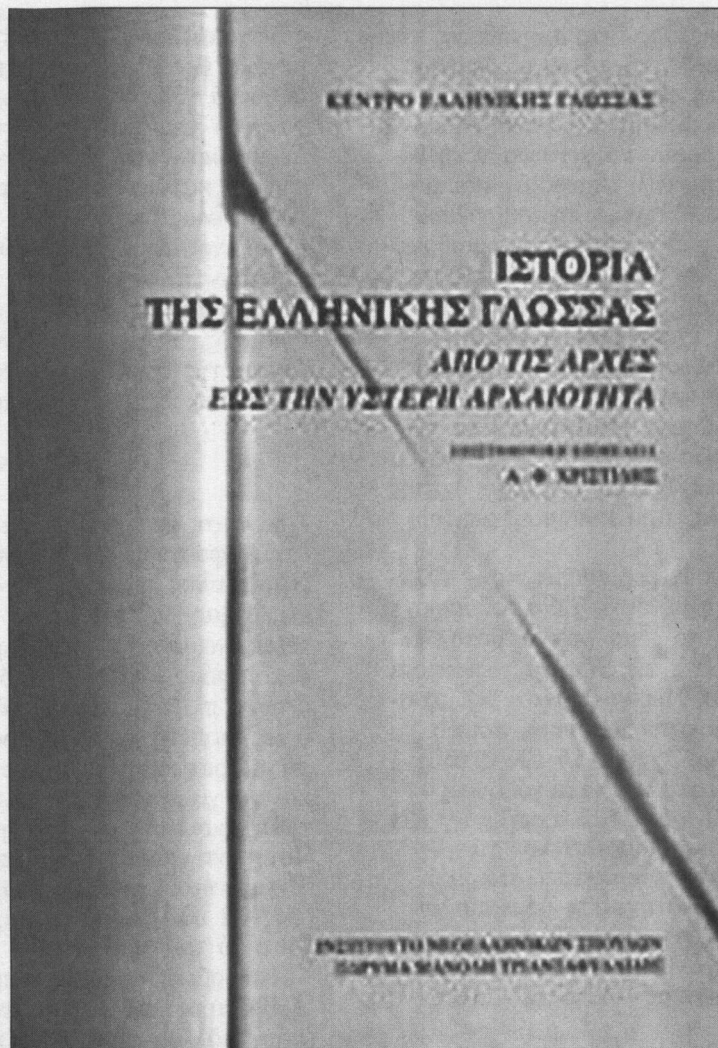

λάμποντας τά μάτια,
ή θεά Ἀθηνά. Κι ἀνάμεσό τους ὁ Δεῖμος πού
φοβίζει,
ὁ Φόβος πού φοβάται καί, μ' ἄπληστη τήν ὄρε-
ξή της, ἡ Ἔρις,
του ἀντρόφονου Ἄρη ἡ ἀδελφή, πιστή του σύ-
ντροφος –
μικρή καί λίγη ὅσο ὀπλίζεται, ὕστερα γιγαντώ-
νει, κι ἐνῶ τά πόδια της
πατοῦν τή γῆ, μέ τό κεφάλι της τή γῆ στηρίζει.
Αὐτή καί τότε μοίραζε τό μίσος, περνώντας ἀπ'
τή μιά μεριά στήν ἄλλη,
γιά ν' ἀβγατίσει ὁ στεναγμός τῆς μάχης.

Ὁ συλλογικός Φόβος (ἀπρόσωπος καί προσωποη-
μένος, πραγματικός καί μυθικός,) ριζώνει ἐδῶ στήν
ἀπειλή τοῦ θανάτου, μέσα στήν ἐπερχόμενη πολεμική
σφαγή. Καθώς μάλιστα διαπερνᾷ τούς ἀντιπάλους,
τούς ἐνώνει (θά τολμοῦσα νά πῶ: τούς συναδελφώ-

νει) μπροστά στόν ἀδιάκριτο, ἀμοιβαῖο φόνο τους.
Μέ μιά τέτοια εἰκόνα ἐξάλλου κλείνει ἡ πρώτη ἰλια-
δική μάχη, πού δέν γνωρίζει νικητές καί ἡττημένους,
ὅπως ἐξάλλου καί ἡ Ἰλιάδα ὡς σύνολο (Δ 539-544):

Μέ τέτοια πλούσια σοδειά τῆς μάχης, παράπονο
κανεῖς δέν θά ἔχε.
Φτάνει νά τό μποροῦσε νά ἔναι ἐκεῖ, ἀλάβωτος
ἀπ' τόν χαλκό
νά τριγυρνᾷ ἀπρόσβλητος στή μέση, κι ἀπό τό
χέρι ἡ Ἀθηνά
νά τόν κρατεῖ προστάτης του, τήν κάθε φονική
βολή
μακριά του νά τήν διώχνει.
Γιατί τή μέρα ἐκείνη Τρῶες ἀρίθμητοι καί ἰσά-
ριθμοι Ἀχαιοί,
πεσμένοι πίστομα πάνω στή σκόνη, ἔγιναν ἀξε-
χώριστοι,
στό πλάι ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου – τυμπανισμένοι.

Ο ΕΝΟΧΛΗΤΙΚΟΣ ΣΚΟΡΣΕΖΕ

της Μαρίνας Κόντη

Μάλλον μοιάζει περίεργο, ένας σκηνοθέτης της κλάσης του Σκορσέζε, να χάνει τό βραβείο Όσκαρ για πέμπτη φορά! Τά μέλη της Ακαδημίας, πού αντιπροσωπεύουν τόν μέσο Αμερικανό, φαίνεται ότι δέν μπορούν νά χωνέψουν τή θέση του, ότι δηλαδή ούσιαστικά ή Αμερική –καί μάλλον ή καρδιά της, ή Νέα Υόρκη– δημιουργήθηκε από τυχοδιώκτες, απόκληρους, πληρωμένους μισοφόρους, αποβράσματα της κοινωνίας (ή ταινία του «Συμμορίες της Νέας Υόρκης» (2002), ενώ ήταν υποψήφια γιά 10 βραβεία, έχασε πανηγυρικά). Μάλλον δέν είναι καί πολύ κολακευτικό νά βλέπεις ότι τό δομικό στοιχείο της κοινωνίας στην όποία ζεις, της χώρας πού γεννήθηκες, φτιάχτηκε από τυχαύραστους, μικρό- ή μεγαλο-απατεώνες, έγκληματίες, ανθρώπους πού πάντως δέν είχαν καμιά σχέση μέ κανένα όραμα έλευθερίας, άρα καί ισότητας, συνεπώς καί δικαιοσύνης.

Οί άνθρωποι –στίς περισσότερες ταινίες του– άλλο-λοσκοτώνονται, είναι βουτηγμένοι στην βία, οί πυροβολισμοί πάνε κι έρχονται, τό αίμα ρέει άφθονο, άν παραβείς τούς άθλιους νόμους της Μαφίας βρίσκεσαι μέ μιά σφαίρα στό κούτελο. Περιγράφοντας μέ μοναδικό τρόπο τό τί συμβαίνει στην Αμερική, ποιό είναι οί Αμερικανοί, πώς φτιάχτηκε τό έθνος τους (χωρίς άκτιβιστικές, φωνασκίες καί κραυγάζουσες διαμαρτυρίες, στυλ Μάικλ Μούρ), ο Σκορσέζε άγγίζει όσα είναι σκληρό νά λεχθούν, πόσο μάλλον νά γίνουν εικόνα. Μοιάζει σάν νά τούς πετάει στό μούτρα τό περίφημο «άμερικανικό όνειρο» αποκαθηλώνοντας τό κάθε φορά, θυμίζοντας άπλως πώς οικοδομήθηκε, πώς φτιάχτηκαν άνθρωποι πού κυνήγησαν τό χρήμα καί τή δόξα πατώντας –κατά τό κοινώς λεγόμενο– επί πτωμάτων.

Τό «Million Dollar Baby», πού κέρδισε φέτος τά μεγάλα βραβεία, διέθετε τήν ιδέα του «wannabe»: θέλω νά γίνω, νά πετύχω, νά φτάσω στην κορυφή, νά γίνω πρωταθλήτρια –πυγμαχίας στή συγκεκριμένη περίπτωση– καί γενικώς νά γευτώ ό,τι συνεπάγεται αυτή ή κατάκτηση. Η όπτική του Κλίντ Ίστογουντ όμως είναι ότι όλα αυτά θά έπρεπε νά κατακοτούνται μέσω ενός συνόλου άρετών. Χάνεται τό πλαίσιο του «πατάω επί πτωμάτων», τό μόνο πού μέ ενδιαφέρει είναι ή προσωπική μου καταξίωση, ο άτομικός θρίαμβος. Έξαιρείται ο άγώνας μέ θεμιτά μέσα, ή έννοια της αγωνιστικότητας καί εργατικότητας, ή άφοσίωση, ή προσφορά, ή έπιμονή καί έγκαρτέρηση.

Πράγματι, έτσι θά έπρεπε νά είναι οί άνθρωποι: πιστοί, άφοσιωμένοι, στοχοπροσηλωμένοι, αγωνιστές. Χάριν τίνος τελικά; Χάριν καί πάλι της έπιτυχίας, της δόξας, του χρήματος. Η νέα πυγμαχός αυτό εν τέλει όνειρεύεται: άπλως φτάνει στό στόχο της άπό άλλο δρόμο, όχι τόν κακό δρόμο αλλά τόν καλό. Φτωχή πλύν τιμία, πού δέν έχει στόν ήλιο μοίρα όμως διαθέτει όραμα. Όραμά της είναι νά βγει άπό τή μιζέρια καί τήν άθλιότητα πού ή μοίρα τήν έριξε καί νά γίνει κάτι στην προκειμένη περίπτωση πρωταθλήτρια πυγμαχίας. Στην ταινία αυτή ο Κλίντ Ίστογουντ επαναφέρει όρισμένες παλιομοδίτικες άρχές. Έντιμότητα, εργατικότητα, άφοσίωση άρχές πού ίσως θά ήθελαν, ούτοπικά, νά έχουν οί συμπατριώτες του πού τόν βράβευσαν.

Περιγράφει ήρωες ήρωες της καθημερινής ζωής. Άνθρώπους πού δέν συναντάς, τουλάχιστον εύκολα (πόσο μάλλον στην Αμερική). Ο Ίστογουντ μιλά καί

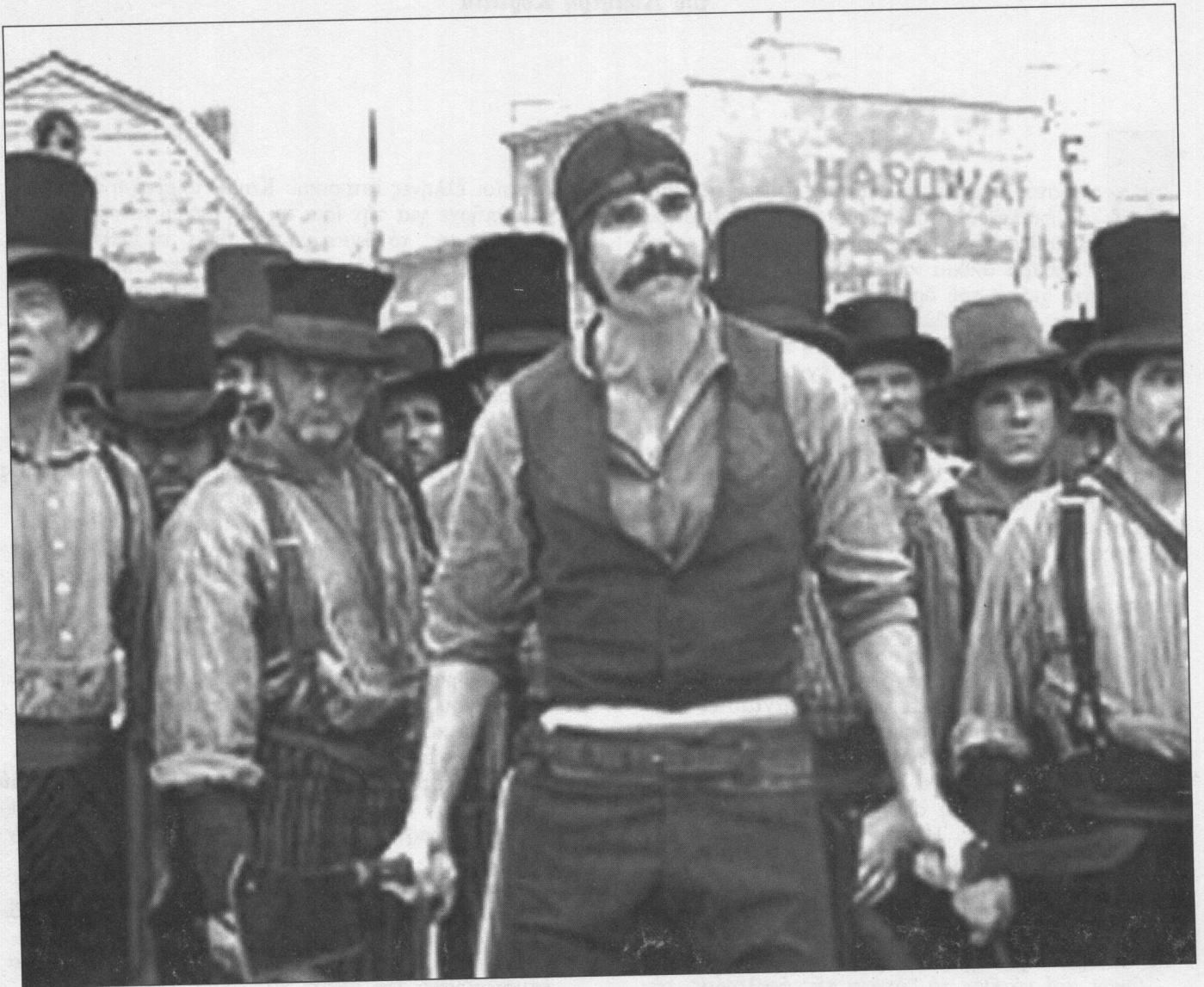

για την ανάγκη για δόξα και χροῖμα ὄχι ὅμως μέ
ἀθέμιτους τρόπους· βρίσκεται ἀπό τήν πλευρά τῶν
σωστών, τῶν καλῶν, αὐτῶν πού μοχθοῦν, πού ἀγωνί-
ζονται.

Ἀπ' τήν ἄλλη, ὁ Σκορσέζε συνηθίζει νά ἀνακα-
λεύει τήν ἐπικράτεια τῶν «κακῶν παιδιῶν», τοῦ
ὑπόκοσμου, τῶν ἀπατεῶνων. Βεβαίως αὐτό ἐνοχλεῖ
πόσο μάλλον ὅταν λειτουργεῖ ὡς μοτίβο. Ἡρωες ψυ-
χοπαθολογικοί τελικά, ἀσυγκράτητοι, ἀκόρεστοι γιά
πλοῦτο, δόξα ἢ ὅ,τι ἄλλο, πού φτάνουν νά ἀφαιρέ-

σουν ἀκόμα καί ἀνθρώπινες ζωές γιά νά τά ἀποκτή-
σουν. Συνήθως ὅταν κάποιος μᾶς θυμίζει πόσο λάθος
εἴμαστε, ἐ, δέν τοῦ δίνουμε καί τό πρῶτο βραβεῖο.
Ἀντίθετα, ἐπαινοῦμε κάποιον πού μᾶς δείχνει πόσο
καλοί θά μπορούσαμε νά γίνουμε ἐάν ἀγωνιστοῦμε.

Τελικά, ἄν καί τό μοντέλο κακοί καί καλοί, ὡς
γνωστόν, εἶναι ἐξαιρετικά ἀπλουστευτικό ἐντούτοις,
στή βιομηχανία τοῦ θεάματος μέ ἐπιστέγασμα τόν
θεσμό τῶν ἀμερικανικῶν βραβείων Ὁσκαρ, δείχνει
ὅτι πουλάει ὡς τρελό.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 21ου ΑΙΩΝΑ

του Δημήτρη Κυρτάτα

Ο είκοστός πρώτος αιώνας μᾶς ἐπεφύλαξε κιόλας ἐκπλήξεις στὸν κλάδο τῆς ιστοριογραφίας. Ἡ καθυστέρηση στίς σχετικές σπουδές ἀποτυπώνεται καθαρά ἀκόμα καί στὴν ἀσάφεια πού ἐπικρατεῖ στή χρήση τοῦ ὄρου. Ὡς ιστοριογραφία δηλώνεται συχνά στὸν νεοελληνικό λόγο ἡ συγγραφή τῆς ιστορίας. Αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε καί ἡ προφανέστερη σημασία τῆς λέξης. Στά σχολικά ἐγχειρίδια, ὁ Ἡρόδοτος, ὁ Θουκυδίδης καί ὁ Ξενοφὼν χαρακτηρίζονται ὡς ἀρχαῖοι Ἕλληνες ιστοριογράφοι. Ἡ ἐπιλογή αὐτὴ μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νά διακρίνουμε τὸ παρελθόν, ἀποκαλώντας τὸ ιστορία, ἀπὸ τὴ μελέτη τοῦ παρελθόντος, ἀποκαλώντας τὸ ιστοριογραφία. Τὸ κέρδος αὐτὸ μού φαίνεται πάντως μικρὸ καί ὄχι πολὺ χρήσιμο.

Ἡ λέξη ιστορία δηλώνει μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια, ἀνάλογα μὲ τὰ συμφορᾶζόμενα, τόσο τὸ παρελθόν ὅσο καί τὴ μελέτη του. Ὅλοι καταλαβαίνουμε ὅτι ἓνα βιβλίο γιὰ τὴν Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας δέν εἶναι παρά μιά σπουδὴ γύρω ἀπὸ ἐπιλεγμένα θέματα. Μὲ δυσκολία θά μπορούσε κάποιος νά φανταστεῖ ὅτι ἓνα βιβλίο μὲ τίτλο Ἱστοριογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καλύπτει ἀκριβῶς τὸ ἴδιο θέμα. Ὁ ὄρος ιστοριογραφία μπορεῖ νά ἀξιοποιηθεῖ ἔτσι γιὰ νά δηλώσει μιά ἐργασία, μιά σπουδὴ σχετικὴ μὲ τὸν τρόπο γραφῆς τῆς ιστορίας. Ἡ ιστοριογραφία τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας θά ἦταν ἔτσι μιά μελέτη γιὰ τοὺς ιστορικούς τῆς ἀρχαιότητος καθὼς καί γιὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἐργάστηκαν – ἀλλὰ καί μιά μελέτη γιὰ τοὺς νεότερους ιστορικούς πού ἔχουν ἀσχοληθεῖ μὲ τὴν ἱστορία τῆς ἀρχαιότητος.

Ὅπως καί νά ἔχει τὸ ζήτημα τῆς ὀρολογίας, τὸ ἐνδιαφέρον στὴν Ἑλλάδα περιοριζόταν ἕως πρόσφατα στὸ περιεχόμενο τῶν ἔργων πού μᾶς ἄφησαν οἱ

ἀρχαῖοι Ἕλληνες ιστορικοί. Καμία ιδιαίτερη ἔγνοια δέν ὑπῆρχε γιὰ τὴν ἴδια τὴ συγγραφή ιστορίας, τοὺς τρόπους τῆς, τὰ θεματικά τῆς ὅρια, τὴ μεθοδολογία τῆς, τὴ ζήτηση καί τὴν πρόσληψή τῆς ἀπὸ τοὺς πρώτους ἢ τοὺς μεταγενέστερους ἀναγνώστες τῆς. Μάλιστα τὸ ἐνδιαφέρον περιοριζόταν καί περιοριζέται ἀκόμα σὲ μιά μικρὴ ὁμάδα ιστορικών: τὸν Ἡρόδοτο, τὸν Θουκυδίδη, τὸν Ξενοφῶντα. Ἄλλοι σημαντικοὶ ιστορικοὶ ὅπως ὁ Πολύβιος καί ὁ Ἀρριανὸς εἶναι ἐλάχιστα γνωστοὶ στὰ νεοελληνικά γράμματα. Ὅρισμένοι, ὅπως ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, παραμένουν σχεδόν ἀγνωστοί. Ὑπάρχουν καί ιστορικοὶ ὅπως ὁ Δίων Κάσσιος καί ὁ Ἡρωδιανὸς πού κάνουν τὴ σύντομη ἐμφάνισή τους ἀποκλειστικῶς σὲ εἰδικές γραμματολογίες. Γιὰ τὸν Ἀμμιανὸ Μαρκελλίνο, ἓναν ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ιστορικούς τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ἐπαρκὴς ἀπόφοιτος μᾶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς ἐνδέχεται νά μὴν ἔχει ἀκούσει τίποτα. (Ἐνα μερίδιο εὐθύνης ἔχει ἀσφαλῶς ὁ ἴδιος ὁ ιστορικός, ἀφοῦ ἀπαρνήθηκε τὴ μητρικὴ τοῦ γλώσσα καί ἔγραψε τὴν ἐκτενὴ του ἱστορία στὰ λατινικά, ἀναζητώντας ἀναγνωστικὸ κοινό.)

Τὰ ἔργα ὀρισμένων ιστορικών δέν ἔχουν μεταφραστεῖ ποτέ στὰ νεοελληνικά. Οὔτε καν στίς σειρές πού φιλοδοξοῦσαν στὸ παρελθόν καί πού φιλοδοξοῦν σήμερα νά ἐκδώσουν τὰ «ἅπαντα» τῶν ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων.

Προσπάθησα σὲ ἄλλη εὐκαιρία νά κατανοήσω καί νά ἐξηγήσω, ὅσο μπορούσα, τίς καταβολές τοῦ παράδοξου αὐτοῦ φαινομένου. Τὸ ἔθνος πού οἰκοδομήθηκε καί πού κατέκτησε τὴν πολιτικὴ τοῦ ἀνεξαρτησία ἐπικαλούμενο τὴν ἀμεση καταγωγή του ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες ἐκδηλώνει περιορισμένο καί ἐπιλεκτικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἱστορία τους. Ἄφορμὴ γιὰ

τόν νεότερο σχολιασμό μου έδωσε μιά πρόσφατη και αναπάντεχη διαπίστωση. Ήδη στό ξεκίνημά του, ό είκοστός πρώτος αιώνας δίνει τήν έντύπωση ότι τό όψιμο ένδιαφέρον γιά τήν άρχαία έλληνική ιστοριογραφία, ώς σπουδή στό έργο τής ιστορίας, είναι ουσιαστικό, γόνιμο και έλπιδοφόρο. Τό σημαντικότερο μάλιστα είναι ότι δέν κατευθύνεται από μιά ομάδα ή μιά συγκεκριμένη σχολή, ακόμα λιγότερο από έναν συγκεκριμένο και έμπνευσμένο μελετητή. Οί φορεϊς του ανήκουν σέ διαφορετικούς χώρους και υπηρετούν διαφορετικούς στόχους. Όδηγοῦμαι λοιπόν στό συμπέρασμα ότι ή πραγματική αλλαγή βρϊσκειται στους άναγνώστες τής νέας παραγωγής. Κάτι ίσως συμβαίνει μέ τούς Νεοέλληνες και τά ένδιαφέροντά τους.

Θά περιοριστώ στά πιό χαρακτηριστικά δείγματα τής νέας μεταφραστικής παραγωγής πού δείχνουν τό εύρος και τό δυναμισμό της, χωρίς νά ασχοληθώ μέ τίς έτσι κι αλλιώς λιγοστές μελέτες έλλήνων συγγραφέων πού θά απαιτούσαν μιά διαφορετική προσέγγιση.

Έως προσφάτως τό μοναδικό διαθέσιμο έγχειρίδιο ήταν του Τζών Μπιούρυ (John Bury 1861-1927) *Οί άρχαίοι έλληνες ιστορικοί* σέ μετάφραση Φανούριου Βώρου από τίς εκδόσεις Παπαδήμα, Άθήνα 1984 (και άνατυπώσεις). Τό έργο του μεγάλου αυτού ίρλανδοῦ ιστορικοῦ, πού τελείωσε τήν ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία ώς καθηγητής στό Καίμπριτζ, ήταν άναμφιδόλως ένας σταθμός όταν πρωτοεκδόθηκε τό 1909. Όστόσο, μολοντί διαδάζεται ακόμα μέ μεγάλο όφελος, μετά βίας άποτελεϊ σήμερα μιά κατάλληλη είσαγωγή στό θέμα. Στόν αιώνα πού μεσολάβησε έχουν αλλάξει πολλά ακόμα και σέ επίπεδο πραγματολογικῶν πληροφοριῶν.

Ξαφνικά έκανε τήν εμφάνισή του ό πρώτος τόμος του βιβλίου του Φρανσουά Σατελέ (François Chatelet) *Η γέννηση τής ιστορίας: Η διαμόρφωση τής ιστορικής σκέψης στην άρχαία Ελλάδα* σέ μετάφραση Λένας Κασίμη από τίς εκδόσεις Σμίλη, Άθήνα 1992. Μολοντί ό συγγραφέας ήταν ήδη γνωστός στά έλληνικά γράμματα, τό βιβλίό αυτό πέρασε, αν δέν κάνω λάθος, άρκετά άπαρατήρητο.² Η φιλοσοφική του προσέγγιση και τό ύφος του τό έκαναν ίσως κάπως δυσπρόσιτο σέ ένα περιβάλλον άπροετοίμαστο γιά τέτοιες συζητήσεις – και πάντως ή άπουσία του δεύτερου τόμου δέν βοήθησε τήν κυκλοφορία του. Τό 2001 εκδόθηκε και ό δεύτερος τόμος σέ μετάφραση Δημήτρη Κίκιζα και έτσι τό έργο προσφέρεται πλέον ολοκληρωμένο γιά μελέτη.

Ένδεχομένως δέν είναι τό πρώτο βιβλίό πού θά έπρεπε νά διαβάσει ό άμύητος άναγνώστης. Οί δύο αυτοί τόμοι έχουν πολλά νά πούν γιά τόν Ήρόδοτο και τόν Θουκυδίδη, αλλά ασχολοῦνται περισσότερο

μέ τή διαμόρφωση τής ιστορικής σκέψης και συνείδησης στην άρχαία Ελλάδα. Ό συγγραφέας χειρίζεται τό θέμα του ώς φιλόσοφος και θέτει έρωτήματα του είδους «γιατί ό άνθρωπος άναγνώρισε τό πεπρωμένο του ώς ιστορικό πεπρωμένο». Όπως είναι εύλογο, τό έργο του θά διαβαστεί μέ μεγαλύτερο ένδιαφέρον από άναγνώστες μέ παρομοίως φιλοσοφική προδιάθεση.

Διαφορετικά έρωτήματα θέτει στίς ιστοριογραφικές του μελέτες ό γάλλος ιστορικός Πιέρ Βιντάλ-Νακέ (Pierre Vidal-Naquet). Μιά συλλογή άρθρων του μέ τόν τίτλο *Πέρα από τήν άρχαία έλληνική δημοκρατία* σέ μετάφραση Θέμη Μιχαήλ είχε κυκλοφορήσει ήδη από τίς εκδόσεις Άλεξάνδρεια τό 1990. Τώρα έρχεται νά προστεθεί μιά άλλη συλλογή μέ τίτλο *Οί Έλληνες, οί ιστορικοί και ή δημοκρατία* σέ μετάφραση Άθανασίας Μεθενίτη και Άθανάσιου Στεφανή από τίς εκδόσεις Πατάκη, Άθήνα 2002.

Ό Βιντάλ-Νακέ είναι γνωστός στην Ελλάδα όχι μόνο γιά τίς ιστορικές του έρευνες αλλά και ώς τολμηρός διανοούμενος πού διατυπώνει έλεύθερα τή γνώμη του σέ θέματα λεπτά και, όρισμένες φορές, ένοχλητικά γιά τούς Νεοέλληνες. Οί ιστοριογραφικές του μελέτες δέν έχουν είσαγωγικό χαρακτήρα ούτε έπιχειροῦν νά δώσουν άπαντήσεις σέ φιλοσοφικά έρωτήματα. Εισχωροῦν άπεναντίας βαθειά σέ πραγματολογικές λεπτομέρειες άγνωστες ακόμα και στους ειδικούς. Τά έρωτήματά του είναι σέ μεγάλο βαθμό πολιτικά, όπως δείχνει άλλωστε και ή άναφορά στή δημοκρατία πού κάνει και στους δύο τίτλους τῶν συλλογῶν του. Τόν ένδιαφέρουν οί άρχαίοι έλληνες ιστορικοί αλλά επίσης αυτοί πού τούς (ξανα)ανακάλυψαν στόν σύγχρονο κόσμο.

Όσο κι αν είναι έντυπωσιακό, από τίς πολυάριθμες είδικές και γενικές μελέτες πού κυκλοφοροῦν διεθνώς έδώ και χρόνια γιά τόν λεγόμενο πατέρα τής ιστορίας δέν είχε έως πρόσφατα μεταφραστεί καμία. Σήμερα κυκλοφοροῦν δύο τελείως διαφορετικά βιβλία πού καλύπτουν, καθένα μέ τόν τρόπο του, βασικάτα κενά. Τό πρώτο είναι μιά γενική είσαγωγή του Τζαίμς Ρόμ (James Romm), *Ήρόδοτος, ή ζωή και τό έργο του* σέ μετάφραση Πολύκαρπου Πολυκαρπου από τίς εκδόσεις «Τυπωθήτω», Άθήνα 2004. Τό βιβλίό αυτό παρουσιάζει μέ άπλό και εύληπτο τρόπο βασικά δεδομένα και βασικά προβλήματα γύρω από τήν ιστορία του Ήρόδοτου, τόν τρόπο συγγραφής της και τίς ένδεχόμενες άναγνώσεις της.

Τό δεύτερο βιβλίό γιά τόν Ήρόδοτο είναι τό έντυπωσιακότερο ίσως δείγμα όλης τής νεότερης παρα-

1. Βλ. Δ. Κυριάτας, *Κατακτώντας τήν άρχαιότητα: Ιστοριογραφικές διαδρομές*, εκδόσεις Πόλις, Άθήνα 2002, κεφ. 3.

2. Τό παρουσίασε πάντως ό Φώτης Τερζάκης στην «Έλευθεροτυπία» ένδεχομένως και άλλοι.

γωγής. Πρόκειται για μία συλλογή άρθρων που γράφτηκαν σε διάφορες γλώσσες τα τελευταία πενήντα περίπου χρόνια. Ο τόμος έχει τίτλο *Ιστορία: Δεκατέσσερα μελετήματα για τον Ηρόδοτο* και κυκλοφόρησε από τις εκδόσεις Σμίλη, τό 2004. Είναι προϊόν συνεργασίας της Αλεξάνδρας Μελίστα και της Γαβριέλλας Σωτηροπούλου που έκαναν την επιλογή και ανέλαβαν την επιμέλειά του. Δεν νομίζω ότι υπερβάλλω αν ισχυριστώ ότι πρόκειται για ένα βιβλίο που θα ήθελε να έχει στα χέρια του κάθε σοβαρός μελετητής του Ηρόδοτου, ακόμα και αν ζει σε χώρες και τόπους που όλα βρίσκονται εύκολα στις βιβλιοθήκες. Οι συγκεντρωμένες μελέτες καλύπτουν μεγάλη ποικιλία θεμάτων και έχουν την υπογραφή των έγκυρότερων μελετητών. Για τον τόμο αυτό θα μπορούσε να οργανωθεί ένα ειδικό συμπόσιο στην Ελλάδα που θα επέτρεπε να γίνουν ευρύτερα γνωστές οι βάσεις των σημερινών ήροδοτειών έρευνών.

Η πρώτη μελέτη που περιλαμβάνει ο τόμος είχε τίτλο «Η θέση του Ηρόδοτου στην ιστορία της ιστοριογραφίας». Πρωτοδημοσιευμένη ήδη από τό 1958, η μελέτη αυτή είναι πλέον κλασική στο είδος της και έχει επιλεγεί, πολύ σωστά, για να ανοίξει τη συζήτηση. Ανήκει στον ιταλό μελετητή Αρνάλντο Μομιλιάνο (Arnaldo Momigliano) που είναι ένας από τους μεγάλους απόντες στα νεοελληνικά αναγνώσματα.

Η άπουσία του Μομιλιάνο είναι απολύτως ένδεικτική και αποκαλύπτει με τον πλέον κραυγαλέο τρόπο την έλλειψη ενδιαφέροντος που υπήρχε έως τώρα για ζητήματα ιστοριογραφίας της αρχαιότητας. Παρομοίως αποκαλυπτική είναι η όψιμη εμφάνισή του. Από τό πλήθος των σχετικών του εργασιών έχει πλέον μεταφραστεί τό σπουδαίο βιβλίο του *Ξένη σοφία: Τά όρια του έξελληνισμού στην αρχαιότητα* σε μετάφραση Αλεξάνδρας Κατσιβελάκη από τις εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1998 καθώς και ένα χαρακτηριστικό τό άρθρο με τίτλο «Οι ιστορικοί του κλασικού κόσμου και τό κοινό τους».³

Από τή νέα συγκομιδή δεν λείπουν δεβαίως μελέτες για τον Θουκυδίδη. Πρώτο έκανε τήν εμφάνισή του τό βιβλίο του Τζών Φίνλεϊ (John Finley) *Θουκυδίδης* σε μετάφραση Τάσου Κυπριανίδη, εκδόσεις Παπαδήμας, Αθήνα 1997. (Ο άμερικανός αυτός φιλόλογος που εργάστηκε στό Πανεπιστήμιο του Χάρβαρντ δεν έχει καμία σχέση με τον επίσης άμερικανό ιστορικό Μόουζες Φίνλεϊ που δίδαξε στό Καίμπριτζ.) Τό βιβλίο αυτό, που κυκλοφόρησε για πρώτη φορά αυτότελως τό 1942 και βασίζεται σε ακόμα παλαιότερο δημοσίευμα, αποτελεί μία χρήσιμη, μολονότι κάπως παρωχημένη, εισαγωγή.

Η Ζακλίν ντέ Ρομιγύ (Jacqueline de Romilly) είναι πολύ γνωστή και αγαπητή στό ελληνικό κοινό για να χρειάζεται εισαγωγικά σχόλια. Μεταφρασμένα κυκλοφορούν σχεδόν τά άπαντά της. Ανάμεσα σε αυτά και τρία βιβλία για τον Θουκυδίδη. Πρώτο εκδόθηκε

τό βιβλίο της *Ιστορία και λόγος στόν Θουκυδίδη* σε μετάφραση Έλένης Κακρυδη, εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 1988. Δεύτερο τό βιβλίο της *Η οικόδομηση της άλλθειας στόν Θουκυδίδη* σε μετάφραση Σταύρου Βλοντάκη, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1994. Τρίτο τό βιβλίο της *Ο Θουκυδίδης και ό άθηναϊκός ιμπεριαλισμός* σε μετάφραση Λύντιας Στεφάνου, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2000.

Τις νεότερες έρευνες και αντίληψεις για τον Θουκυδίδη εκφράζει άπάντως ό Σάμιον Χορνμπλάουερ (Simon Hornblower) με τό βιβλίο του *Θουκυδίδης: Ο ιστορικός και τό έργο του* σε μετάφραση Αλεξάνδρας Μανιάτη, εκδόσεις «Τυπωθήτω», Αθήνα 2003 (πρώτη άγγλική έκδοση 1987). Ο μελετητής αυτός είναι σήμερα από τους πλέον ειδικούς σχολιαστές του άθηναίου ιστορικού και από τους πλέον έγκυρους. Νομίζω ότι μπορεί κανείς να διαβάσει τό βιβλίο αυτό με τή σιγουριά ότι πληροφορείται τά πορίσματα μιάς νέας προσέγγισης που εδράζεται στό στερεο έδαφος μιάς μακρῶς παράδοσης.

Τελείως διαφορετικό είναι τό βιβλίο του Λουταίανο Κάνφορα (Luciano Canfora) *Τό μυστήριο Θουκυδίδης* σε μετάφραση Νίκου Μπιρογάλια, εκδόσεις Σαββάλα, Αθήνα 2001. Διαβάζεται, όπως και άλλα βιβλία του ιταλού αυτού ιστορικού (όρισμένα από τά όποια κυκλοφορούν και στα ελληνικά), περισσότερο ως άστυνομικό μυθιστόρημα, παρά ως μελέτη ιστοριογραφίας. Θέτει όμως υπαρκτά και σοβαρά έρωτήματα, προτεινοντας λύσεις τολμηρές, πρωτότυπες και ρηξικέλευθες. Ίσως είναι τό κατάλληλο βιβλίο για να κερδίσει αναγνωστικό κοινό που δεν θεωρεί ότι έχει κάποιον ειδικό ενδιαφέρον στην ιστοριογραφία και που δεν φαντάζεται ότι υπάρχουν ακόμα σοβαρότατα άλλα προβλήματα άκομη για τά πιό άπλά ζητήματα. Του ίδιου συγγραφέα κυκλοφορεί επίσης ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο με παρόμοιο προβληματισμό. Έχει τίτλο, *Η θάλασσα της ιστορίας: Πρώτο μάθημα αρχαίας ελληνικής ιστορίας*, μετάφραση Χρίστου Αλεξανδριδη, εκδόσεις Θεμέλιο 2001.

Πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε άραγε αυτή τήν πλούσια παραγωγή μέσα σε τόσα λίγα χρόνια; Οι μεταφράσεις καλών βιβλίων για τήν αρχαία Ελλάδα και τους αρχαίους Έλληνες πληθαίνουν αναμφίβολα με ταχύτατους ρυθμούς. Οι εκδόσεις Πατάκης έχουν

3. Τό άρθρο αυτό έχει περιληφθεί στόν τόμο *Η μετάδοση της γνώσης στην αρχαιότητα*, Δ. Κυριάτας και Χ. Μπάλλα (επιμέλεια), Τοπικά Ε', Νήσος, Αθήνα 1999. Για τον Μομιλιάνο βλ. επίσης όσα ύποστηρίξω στό βιβλίο μου *Κατακτώντας τήν αρχαιότητα*, σ. 162-5, 219-20.

ήδη προστεθεί στον έκδοτικό αυτό χώρο με μία νέα σειρά σπουδαιών βιβλίων που καλύπτουν έρευνητικές και διδακτικές ανάγκες. Είναι μία από τις λίγες φορές που έχει κανείς την αίσθηση ότι υπάρχει έκδοτικό πρόγραμμα, σχεδιασμός και μακροπρόθεσμοι στόχοι. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι τη σειρά διευθύνει ένας ειδικός, ο ιστορικός της αρχαιότητας Νίκος Μπιργάλιας, πράγμα που δεν είναι καθόλου δεδομένο στα ελληνικά έκδοτικά ήθη. Αρχεί να μνημονεύσουμε τους τίτλους των βιβλίων που ήδη κυκλοφορούν για να αντιληφθούμε ότι η ελληνική αρχαιότητα προσφέρεται μέσα από πολλαπλές προσεγγίσεις: *Ίδιοκτησία και πλοῦτος στη Σπάρτη της κλασικής εποχής, Οι γυναίκες στον αρχαίο κόσμο, Θέατρο και κοινωνία στην αρχαία Ελλάδα, Η θρησκεία στις ελληνικές πόλεις της κλασικής εποχής* – και έπεται συνέχεια.

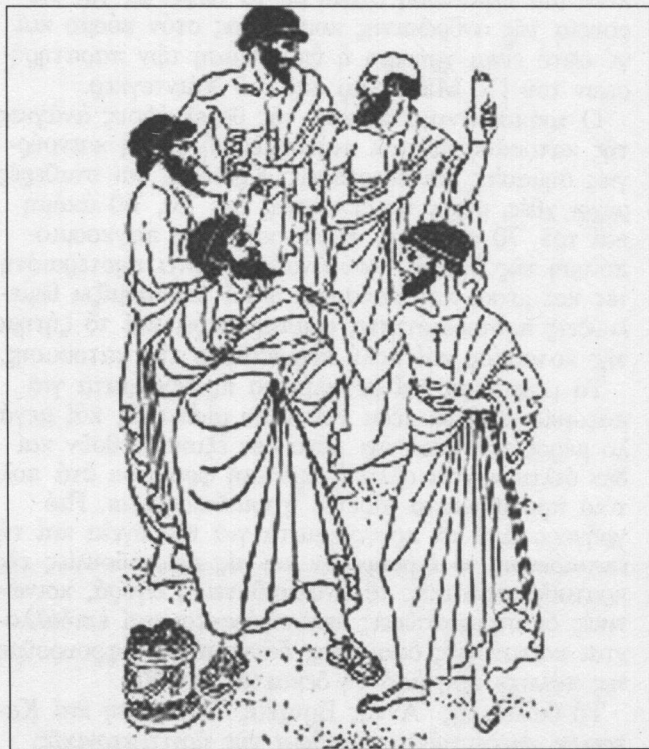
Άλλά η ιστοριογραφία, όπως την έννοω, είναι κάτι διαφορετικό από την ιστορία. Είναι ο γνωστικός κλάδος που μας επιτρέπει να πλησιάζουμε την ιστορία ως πρόβλημα και όχι ως πληροφορία – πολύ λιγότερο ως λύση στα προβλήματά μας. Χωρίς να έχουμε εξαντλήσει τα περιθώρια γνωριμίας με την αρχαία Ελλάδα, όλα δείχνουν ότι μας ενδιαφέρουν πλέον σοβαρά η ιστορικότητα, η ιστορική αναζήτηση και η ιστορική συνείδηση. Εφόσον αυτά είναι πεδία που για πρώτη φορά άνοιξαν στον κόσμο των αρχαίων Ελλήνων, ή μελέτη τους εμφανίζεται ως κλάδος των αρχαιογνωστικών σπουδών.

Ενδέχεται ωστόσο να πρόκειται για κάτι πιο σύνθετο και βαθύτερο. Ζούμε σε έναν κόσμο που μεταβάλλεται με τόσο γρήγορους ρυθμούς ώστε η μεταβολή γίνεται ήδη αισθητή. Ζούμε δηλαδή σε μία εποχή που η ιστορική εξέλιξη είναι για αυτούς που τη διώνουν ιστορικό πρόβλημα. Αυτό δεν συμβαίνει συχνά. Τίς λεγόμενες ιστορικές τομές τίς ανακαλύπτουν οι μελετητές συνήθως εκ των υστέρων. Σήμερα απεναντίας δεν έχουμε καμία αμφιβολία ότι διανύουμε μία ιστορική τομή. Έστω και κάπως καθυστερημένα, οι έργοι αυτές άρχισαν να άφορουν και τό νεοελληνικό αναγνωστικό κοινό. Εάν οι έκδοτικές έπιλογές του είκοστου πρώτου αιώνα συνεχιστούν στην ίδια κατεύθυνση, πράγμα πολύ πιθανό, τότε θά μπορούσαμε να μιλήσουμε ταυτοχρόνως για μήση στους σύγχρονους προβληματισμούς και για μία πραγματική αναγέννηση στις αρχαιογνωστικές σπουδές στην Ελλάδα.

Υστερόγραφο: Δεν έχει σχέση με την ιστοριογραφία και προέρχεται από έναν έλληνα συγγραφέα και μάλιστα γνωστό λογοτέχνη. Άρα, στο σύντομο αυτό σημείωμα, δεν έχω κανέναν λόγο να αναφερθώ σε αυτό. Θά ήταν όμως μεγάλη παράλειψη από μέρους μου. Διότι τό συγκεκριμένο βιβλίο δεβαιώνει περισσότερο από όλα τό άλλα ότι βαδίζουμε σε έναν καινούριο δρόμο. Ο Τάκης Θεοδωρόπουλος έγραψε ένα

μυθιστόρημα για τον Ξενοφώντα. Τίποτα τό πρωτότυπο. Ιστορικά μυθιστορήματα άφθονούν τίς μέρες μας. Άλλά για να τό γράψει δεν διάβασε μόνο τον Ξενοφώντα, ούτε μόνο τό γνωστά και γενικά έγχειρίδια. Διάβασε ειδικές μελέτες και χάθηκε σε λεπτομέρειες που άπασχολούν τους σημερινούς έρευνητές.

Παρουσιάζοντας τίς άπόψεις του ως μυθιστόρημα, ο Θεοδωρόπουλος είχε την ευχέρεια να έκφραστεί με μία έλευθερία που δεν έχουν οι ιστορικοί. Τό έκανε ωστόσο για να μάς δώσει πληροφορίες γύρω από ένα πραγματικό πρόσωπο. Ο Ξενοφών του δεν είναι πλέον ένας αρχαίος έλληνας συγγραφέας κατάλληλος για σχολικά μαθήματα και εκδόσεις «Άπάντων» των έλλήνων συγγραφέων. Είναι ένας άνθρωπος που κινήθηκε σε μία συγκεκριμένη κοινωνία και διαπλάστηκε μέσα σε περίπλοκες και κάποτε τυχαίες καταστάσεις. Ο Θεοδωρόπουλος έχει μία ολοκληρωμένη πρόταση γύρω από τό πλέον φλέγοντα πρόβλημα της αρχαίας ελληνικής ιστοριογραφίας: ποιό έγραφαν ιστορία, ποιό διάβαζαν τό έργα τους και γιατί. Πρίν προχωρήσει κανείς στα πολλά και ενδιαφέροντα βιβλία που προσφέρονται για ανάγνωση, θά μπορούσε να αρχίσει ακριβώς από εδώ. Από έναν Ξενοφώντα που μάχεται, που όνειρεύεται, που έρωτεύεται, που παγιδεύεται – και που γράφει. Όταν ξαναδιαβάσουμε τί έγραφε θά διαπιστώσουμε ότι πολλά από αυτά άποκτούν μία νέα και τελείως διαφορετική χροιά. Τό κέρδος είναι διπλό διότι θά έχουμε άπολαύσει και

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΙΚΙΣΗ

του Δημήτρη Α. Φατούρου

Στή μνήμη της Άννης Βρυχέα

Η Άννη Βρυχέα άφησε πολύτιμη παρακαταθήκη τή μακροχρόνια έρευνά της και τή μαχητική ύποστήριξή της στό θεμελιώδες ζήτημα τής κατοίκησης και όχι άπλά τής κατοικίας. Η διάκριση αυτή, στήν όποία επέμενε, έχει κρίσιμη και αποφασιστική σημασία. Η κατοικία είναι μόνο ένα μέρος, μία «κάλυψη» για τίς στοιχειώδεις ανάγκες προφύλαξης και μπορεί νά περιοριστεί σέ ό,τι έχω όνομάσει «άτελῆ στέγαστρα» (Ό Πολίτης, 1980, τ. 57). Η κατοίκηση αναφέρεται γενικότερα στίς ολοκληρωμένες συνθήκες ζωής, άποτελεῖ σύνθετο ποιοτικό μέγεθος αλλά μπορεί νά περιγραφεί ικανοποιητικά μέ τεχνικά και ποσοτικά στοιχεία και άλλοτε συζητείται χωριστά και άλλοτε μαζί μέ τήν κατοικία ανάλογα μέ τήν τακτική αντιμετώπισης του ζήτηματος.

Η κατοίκηση πρέπει νά συσχετιστεί μέ τό κατοικεῖν, μιά θεμελιώδη σχέση μέ τό χῶρο, μέ τήν παρουσία τής ανθρώπινης κοινότητας στόν κόσμο και γι' αυτό είναι χρήσιμη ή υπενθύμιση τών παρατηρήσεων του Γκ. Μπασελάρ και του Χάιντεγκερ.

Ό τρόπος αντιμετώπισης τής θεμελιώδους ανάγκης τής κατοικίας παίρνει στή σημερινή εποχή καινούργιες σημασίες και διαστάσεις. Κριτήρια και σταθερές μέχρι χθές, μέχρι τίς δεκαετίες του '50, '60 ακόμη και του '70 αίρονται. Η μονοσήμαντη παγκοσμιοποίηση τής αγοράς, πού αναδιαρθρώνει προτεραιότητες και μέσα, πού καταργεί ή-και υποβαθμίζει θεμελιώδεις προτεραιότητες, συμπαρασύρει και τό ζήτημα τής κατοικίας και πολύ περισσότερο τής κατοίκησης.

Τά μικρότερα και μεγαλύτερα προγράμματα για κατοικία από τά μέσα του 19ου αιώνα ως και μεγάλο μέρος του 20ου όχι μόνο δέν εξακολουθοῦν και δέν βελτιώνονται αλλά ή κρατική φροντίδα στά πολιτικά προγράμματα αίρεται ή υποβαθμίζεται. Πιό γρήγορα από τά προγράμματα για τήν υγεία και τήν εκπαίδευση, τό ενδιαφέρον και τίς πρωτοβουλίες τής κρατικής πολιτικής τό αναλαμβάνει ή αγορά, κοινωνικές διαστρωματώσεις επαναφέρονται και επιβάλλονται καινούργιες διακρίσεις όπως μέ τίς «φρουρούμενες πόλεις» ήδη από τή δεκαετία του '80.

Τό βιβλίο τής Άννης Βρυχέας *Κατοίκηση και Κατοικία. Διερευνώντας τά όρια τής αρχιτεκτονικής*,

Άθήνα: Έλληνικά Γράμματα 2003, είναι έκφραση τής σκέψης και τών πρωτοβουλιών της, και άποκτῶ ιδιαίτερη σημασία στίς συνθήκες πού αναπτύσσονται.

Τό βιβλίο διαρθρώνεται σέ όρισμένους κρίσιμους παράγοντες από τούς όποιους πρέπει ιδιαίτερα νά τονιστοῦν:

Η πολλαπλότητα και ή συνθετότητα τής κατοίκησης και οι νέες συνθήκες του 21ου αιώνα.

Η ανάγκη για τή «διεύρυνση τής αρχιτεκτονικής έρευνας και για παραγωγή νέας γνώσης» γενικά για τήν αρχιτεκτονική και ειδικά για τήν κατοικία και τήν πολλαπλότητα τής κατοίκησης.

Οι ιδιαιτερότητες και ή έμφαση στήν κατοικία τών πολλών και τών πόλεων.

Τά στοιχεία πού συγκροτοῦν τήν κατοίκηση κοινωνικά, ιδεολογικά, φαντασιακά και χωρικά.

Η διαμόρφωση ενός μοντέλου κατοίκησης τής προόδου και οι πολλαπλές εκφράσεις κατοίκησης.

Ός έρευνητικό υλικό στήν ιστορική διαδρομή χρησιμοποιεί ιδιαίτερα πλούσιο και επεξεργασμένο υλικό

από τις Διεθνείς Έκθέσεις από τό 1851 ως τό 1900 στις όποιες παρουσιαζόταν τό θέμα κατοικία.

Η Βρυχέα έπισημαίνει ένα παλαιό κείμενο του Μπωντλαίρ (1885) στό όποιο μιλάει για τήν ανάγκη οι άνθρωποι νά σκέφτονται μέ τή «θεία χάρη του κοσμοπολιτισμού». Άν και ή έρμηνεία μπορεί νά χρειάζεται όρισμένους προσδιορισμούς ό Μπωντλαίρ στό κείμενό του κάνει σαφές ό,τι χρειάζεται μία δημιουργική και άπελευθερωτική στάση, αυτή πού όδηγεϊ στην άποδοχή τής διαφορετικότητας και τής πολλαπλότητας.

Άπό μία τέτοια άνοικτή συνείδηση άποδοχής και τήν σταθερή προσήλωσή της σ' αυτή, ή Άννη Βρυχέα άναπτύσσει τις κύριες προϋποθέσεις τής κατοίκησης πού πρέπει νά κατανοηθούν έτσι ώστε νά άποφευχθεί ή «φτώχεια» ενός μοντέλου, νά κατανοηθεί ή συνολικότητα του κατοικείν και νά διατυπωθεί ένα δημιουργικό έργαλειό πολιτικής για τους πολλούς στό όποιο παίρνει μέρος και ή σταθερή εργασία. Άυτά όλα συμβάλλουν σέ ολοκληρωμένες συνθήκες ζωής και σέ αυτά στηρίζεται ή άρχιτεκτονική και ή πόλη.

Σήμερα ή ύποβάθμιση τής έρευνας, τής συζήτησης και των έφαρμογών στα ζητήματα τής κατοικίας των πολλών δέν παρουσιάζεται μόνο στην Ελλάδα. Οι μεταμορφώσεις και οι «μεταλλάξεις» των προτεραιοτήτων και οι μορφές καταπίεσης και έκβιασμού των διανθρώπινων σχέσεων, δέν δίνουν τις δυνατότητες νά άναπτυχθεί ή έρευνα και ή συζήτηση για τόν καθοριστικό παράγοντα τής κατοικίας των πολλών. Οι

μεγάλες Διεθνείς Συναντήσεις και οι Όργανισμοί ή καταλήγουν σέ άχρηστες, πλαδαρές έπαναλήψεις ή και αν δέν καθοδηγούνται, έπηρεάζονται από ένδιάμεσες πολιτικές διεθνών συγκροτήσεων και ισχυρών ομάδων διαχείρισης πλούτου.

Άυτή ή ίδια ή άρχιτεκτονική δημιουργία άποξενωμένη από τήν κατοικία των πολλών, του «μεγάλου άριθμού» αλλά και από τήν άνησυχία, από τό ένδιαφέρον για τις συνθήκες κατοικίησης, ύποφέρει και καθοδηγείται από τις λεγόμενες «προτεραιότητες» τής τεχνολογίας, των media και τής μονοσήμαντης ανταγωνιστικότητας. Μέσα σέ αυτές τις συνθήκες άπονεκρώνεται ή άλλως όμοιογενοποιείται, ή πόλη από τις μικρότερες κλίμακες ως και τις μητροπολιτικές πολυπόλεις και «καταναλώνεται» ή δημιουργική ικανότητα των δημιουργικών άρχιτεκτόνων.

Η άρχιτεκτονική δημιουργική έκφραση, ή άπελευθερωτική παρουσία τής άρχιτεκτονικής δημιουργίας χρειάζεται τή συστηματική και κριτική μελέτη των άναγκών στό δημόσιο και στόν ιδιωτικό χώρο πού δείχνει ότι ή κατοικία και ή κατοίκηση δέν είναι ένα περιορισμένο και μονοσήμαντο τεχνικό πρόβλημα στέγης και ότι μπορεί άποφασιστικά νά συμβάλει στην ολοκληρωμένη ποιότητα τής καθημερινής ζωής τής ανθρώπινης κοινότητας. Όπως συνεχώς τονίζει ή Βρυχέα, αυτές τις άνάγκες και τις δραστηριότητες πρέπει νά τις γνωρίσουμε και νά τις κατανοήσουμε άκόμη και αν έρχονται σέ ρήξη μέ όσα θεωρούμε δεδομένα.

Ο ΦΟΒΕΡΟΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΑΘΗΝΩΝ ΚΑΙ ΠΑΣΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ*

του Γιώργη Γιατρομανωλάκη

Αφησα πάλι στη μέση τήν ιστορία μου (έτσι κι αλλιώς αυτό πάντα μου συμβαίνει) γιατί ξαναθυμήθηκα τό θάνατο του Βενιζέλου μας, τό θάνατο του παππού μου, τούς νεκροθάφτες και τόν φίλο μου τόν Στέφανο. Ξέρω πώς γύρω μου και μέσα μου είναι μιά παλαβή κατάσταση. Άλλά μιά παλαβή κατάσταση γύρω σου και μέσα σου μόνο μέ ένα παλαδιάρικο τρόπο μπορεῖς νά τήν πεις.

Λοιπόν ὅλη τήν ιστορία τῆς Ἑλλάδας και τῆς Κρήτης μας ἀπό τήν 1η Δεκεμβρίου 1913 ὡς τίς 18 Μαρτίου 1936 ὁ παππούς μου τήν ἔβλεπε σάν ἕνα τρελό ταξίδι πού γίνεται συνεχῶς πάνω σέ ἕνα παλαβοέδαφος, ἀχαρτογράφητο μ' ἕνα ὀλότρελο ὄχημα. Καί τό ὄχημα αὐτό τό κουμαντάριζε πάντοτε ὁ ὀλοτρελότερος (ἀλλά και φρόνιμος συνάμα) ὁδηγός και κυβερνήτης μας Ἐλευθέριος Βενιζέλος. Βοηθός, ἐπισκευαστής, φορτωεφορτωτής και λοιπά πάντα ὁ παππούς μου, ὁ Γεώργιος τοῦ Νικολάου ὁ Δεύτερος. Εἶτε μέ ἱππήλατο λαντώ, εἶτε μέ κάρο, εἶτε μέ οὐράνιο ἄρμα, εἶτε ἀργότερα μέ φορητό τύπου Φόρντ, μοντέλο 1927, ἀγορασμένο ἀπό δεύτερο χέρι ἀρχές τοῦ 1932, μέ σπασμένο τό ἀριστερό φανάρι κλπ., πάντα ἡ ἴδια παλαβομάρα. Τί δείχνει αὐτό; Δείχνει ὅτι ἡ περίπτωση τοῦ παππού μου ἦταν θεϊκή και ἀνιάτη. Τόν εἶχαν εὐλογήσει οἱ οὐρανοί και ὅλοι οἱ ἄγγελοι, ἐκπεσόντες και μή ἐκπεσόντες, τοῦ συμπαραστέκονταν ἀπό δίπλα. Ἄλλά τήν ἴδια στιγμή ἡ περίπτωση τοῦ ἦταν ἀνιάτη. Τί θέλω νά πῶ; Ὅτι τά γονιδιά του εἶχαν κυριευθεῖ ἀπό τό τρομερό πνεῦμα τοῦ τροχοῦ. Καί ζαλιστηκαν τόσο πολύ πού μερικῆς φορές τόν ἔκαναν νά στριφογυρίζει σάν σβούρα. Ἐμπνευσμένοι και παλαβός. Καί δίπλα του ἐγώ.

Βοηθός βοηθοῦ και τέτοια. Πιο ζαλισμένος ἀπ' τόν παραζαλισμένο. Σκέτα παλαβός.

Ὅμως ζαλισμένος-ξεζαλισμένος, παλαβός-ξεπαλαβός πρέπει νά πάω παρακάτω, διότι τό Κακό ὡς γνωστόν δέν ζαλίζεται ποτέ. Ἀντίθετα ἀνακυκλώνεται συνεχῶς, προοδεύει και ἔλλοχευει παντοῦ. Σέ κάθε περίπτωση. Εἰδικά ὅταν πρόκειται νά βλάψει τήν Κρήτη μας. Καί τώρα δά, δηλαδή τώρα-τώρα-δά, τό ξέρω, πώς κάπου ἐδῶ ἔλλοχευει και εἶμαι ἐντελῶς σίγουρος πώς θέλει νά σταματήσω νά λέω τήν ιστορία μου γιά τόν Βενιζέλο μας και τόν παππού μου και γιά τίς φοβερές νίκες πού οἱ δυό τους (ὁδηγός και βοηθός) πέτυχαν ἐναντίον του. Ἄλλά ἐγώ θά τήν τελειώσω πού νά χτυπηθεῖ και νά σκάσει και τό προαιώνιο Κακό και τό συγκεκριμένο Κακό πού ἔχει στόχο νά σταματᾷ τίς ιστορίες. Ἐντάξει; Καί ὄχι μόνο αὐτό ἀλλά θά τά βγάλω ὅλα στή φόρα. Τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τό κυνηγητό τοῦ Κακοῦ ἐναντίον του Βενιζέλου μας και τῆς Κρήτης μας θά τά πῶ ὅλα.

Ἀπό ὅλα λοιπόν αὐτά τά φοβερά, ἀντικρητικά και ἀντιβενιζελικά πού ἔκανε στόν Βενιζέλο μας τό Κακό τοῦ Κράτους τῶν Ἀθηνῶν θά ἤθελα νά ἀναφέρω τίς δύο ἀποτυχημένες -εὐτυχῶς- δολοφονικές ἀποπειρες ἐναντίον του, ἀπό παλατιανούς λακέδες και πληρωμένα καθάρματα τῆς συντήρησης (λόγια τοῦ πατέρα μου). Καί τό ἕνα ἀλλά πολύ πετυχημένο Ἀνάθεμα τοῦ Βενιζέλου μας (λόγια τοῦ παππού μου) ἀπό ἕνα φοβερό Ἀρχιεπίσκοπο Ἀθηνῶν και πάσης Ἑλλάδος. Πού ξεχνῶ τό ὄνομά του. Ὅμως τίς δυό δολοφονικές ἀποπειρες, ἡ μιά στά Παρίσια και ἡ ἄλλη στήν τρελο-Κηφισιάς, τίς ἔχουν περιγράψει ἄλλοι πολύ πρὶν ἀπό μένα κι ἐμένα δέν μου ἀρέσει νά λέω πράγματα γνωστά. Θά μιλήσω λοιπόν μόνο γι' αὐτό τό παλαβό Ἀνάθεμα, 12 Δεκεμβρίου 1916, μέ τό παλαιό ἡμερολόγιο. Ἄν και ὁ παππούς μου, πού νευρίαζε πολύ σ' αὐτή τή φάση τῆς ιστορίας,

* Προδημοσίευση ἀπό τό ἀνέκδοτο μυθιστόρημα Ὁ παππούς μου και το Κακό. Ἐνα ἱστορικό μυθιστόρημα.

ἔλεγε πῶς τό καταραμένο καί ἀναθεματισμένο Ἀνάθεμα ἔγινε σύμφωνα μέ τό νέο ἡμερολόγιο, 25 Δεκεμβρίου ἀνήμερα Χριστούγεννα. Πού γίνεται ἔτσι πιό συμβολικό.

Ἐγώ βέβαια δέν θέλω νά νευριάσω. Εἰδικά σ' αὐτή τήν περίπτωση θέλω νά μείνω ἐντελῶς ψύχραιμος. Τί λέω; Θά μείνω πάρα-πάρα-πολύ ψύχραιμος. Διότι ὅταν κάποιος νευριάζει ὅταν ἀναφέρεται σέ καταστάσεις πού προκαλοῦν ἐκνευρισμό καί λοιπά, τότε μπερδεύονται τά πράγματα. Καί αὐτό τό εἶχα παρατηρήσει ὅταν μιλοῦσε γιά ἐκνευριστικά πράγματα ὁ φίλος μου ὁ Στέφανος, πού ἄρχισα πάλι νά τόν θυμάμαι ὅλο καί συχνότερα, καί αὐτό μέ κάνει ἀκόμη πιό νευρικό. Ἐκεῖ λοιπόν πού κουβεντιάσαμε οἱ δύο μας ὥραϊα καί καλά (τρόπος τοῦ λέγειν), χωρίς νά βριζόμαστε καί τέτοια, ξαφνικά ὁ φίλος μου νευρίαζε πάρα πολύ ἀπό αὐτά τά ἐκνευριστικά πού ἔλεγε ὁ ἴδιος κι ἐγώ μπερδεύομαι τόσο πολύ πού καμιά φορά ἔμεινα μπερδεμένος καί δέκα μέρες. Μπορεῖ καί εἰκοσι. Γι' αὐτό λέω πῶς αὐτή τή φάση θά τήν ἀφηγηθῶ ἐντελῶς, μά ἐντελῶς-ἐντελῶς ψύχραιμα. Κι αὐτό γιά ἕναν ἐπιπλέον λόγο. Διότι τόν τελευταῖο καιρό καθῶς χώνομαι ὅλο καί περισσότερο σ' αὐτή τήν παλαβή ἱστορία τοῦ Κακοῦ νιώθω πῶς τά ἐκφυλισμένα γονιδιά μου τραβοῦν συνεχῶς τήν κατηφόρα καί μέ παρασέρνουν σ' ἕνα ταξίδι ἀπό ὅπου –πολύ φοβάμαι– δύσκολα θά ἐπιστρέψω. Δηλαδή πιστεύω πῶς τό Κακό σ' αὐτή τή συγκεκριμένη περίπτωση μέ γυροφέρνει τόσο ὑπουλα πού πιό ὑπουλα δέν γίνεται. Ἄρα; Ἄρα ψυχραιμία.

Θά ἀρχίσω λοιπόν ἡρεμα-ἡρεμα, χωρίς νεῦρα καί θά πῶ τά πράγματα ἐντελῶς ψυχρά, χωρίς βρισιές, χωρίς βλαστήμιες κλπ., μολονότι βέβαια αὐτά τά καμώματα τοῦ Κακοῦ πρέπει κανεῖς νά τά λέει βρίζοντας καί βλαστημώντας. Ἐγώ ὁμως δέν πρόκειται νά παρασυρθῶ, διότι ἀκόμη καί ὁ Βενιζέλος μας δέν παρασύρθηκε σέ βρισιές καί κατάρες. Κάθε ἄλλο. Μετά τίς δύο ὥραϊες δολοφονικές ἀπόπειρες ἦταν τρομερά ἡρεμος καί χαμογελαστός. Πῶς τό ξέρω; Τό ξέρω πολύ καλά διότι ἔχω δεῖ ὅλες τίς σχετικές φωτογραφίες τοῦ Βενιζέλου μας καί πάντα εἶναι χαμογελαστός. (Ὁ παππούς μου, ξέχασα νά τό ἀναφέρω αὐτό, εἶχε μιά τρομερή συλλογή ἀπό φωτογραφίες τοῦ Βενιζέλου μας). Πιστεύω πῶς ἡ καλύτερη φωτογραφία του εἶναι αὐτή πού τόν δείχνει στή γέφυρα τοῦ ἡρωικοῦ θωρηκτοῦ μας «Ἀβέρωφ» νά ἐπιστρέφει ἀπό τά Παρίσια μετά τήν ἀπόπειρα ἐναντίον του. Λοιπόν πῶς φαίνεται ἐκεῖ ὁ Βενιζέλος μας; Νά βρίζει ἢ νά κάνει μούτρα; Κάθε ἄλλο. Στέκει ὥραϊος ὥραϊος πάνω στή γέφυρα τοῦ πλοίου, μέ τό ἀριστερό τραυματισμένο χέρι νά κρέμεται δεμένο μέ μιά μαντίλα ἀπό τόν ἀριστερό ὦμο, ἐνῶ στόν δεξιό ὦμο εἶναι ριγμένη χαλαρά ἡ καπαρντίνα του. Φορᾶ ρεπούμπλικα καί ἔχει ἕνα φο-βε-ρό χαμόγελο. Αὐτό θά κάνω κι ἐγώ.

Ἐχω πει λοιπόν ὅτι ὁ παππούς μου εἶναι εἰδικός

στά ἐκκλησιαστικά σέ ἀντίθεση μ' ἐμένα πού μολονότι ἔχω σπουδάσει καί διακόσια χρόνια τή διαφορά ἀνάμεσα σ' ἕναν ἐπίσκοπο, πού λέει ὁ λόγος, κι ἕνα μητροπολίτη δέν τή γνωρίζω. Τί νά κάνουμε; Νά τά ξέρει ὅλα κανεῖς δέν μπορεῖ. Ἀλλά ὁ παππούς μου (πού διετέλεσε χρόνια ἐκκλησιαστικός σύμβουλος στό χωριό μας, μέ μεγάλη ἐπίδοση) ἦταν ἄλλο πράγμα. Δέν ἤξερε μόνο γιά νομοκάνονες, ἐκκλησιαστικά δίκαια, συνοδικές ἀποφάσεις, μοναστηριακές περιουσίες κλπ., ἦταν καί εἰδικός στήν ἐκκλησιαστική ἱστορία τῆς Κρήτης μας. Ἐγώ βέβαια πήγαίνα Κατηχητικό σαράντα χρόνια ἀλλά ἐκεῖ δέν μάς ἔλεγαν γιά μητροπόλεις, ἐκλογές τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, γιά τά ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς κ.ά. Μόνο γιά τό αὐτοκέφαλο τῆς κρητικῆς ἐκκλησίας ἄκουγα, ἄλλα οὔτε πού καταλάβαινα τίποτε. Ὡσπου μιά μέρα (αὐτό πολύ ἀργότερα) συζητώντας μέ τόν φίλο μου τόν Στέφανο διάφορα περίεργα μοῦ εἶπε πῶς ἐμεῖς οἱ Κρητικοί δέν ἀνήκουμε θρησκευτικά στήν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος. «Ἐσεῖς», μοῦ εἶπε, «πέραν τῶν ἄλλων», καί μοῦ φάνηκε πῶς τόνοισε αὐτό τό «πέραν τῶν ἄλλων», «εἰσθε ἀκόμη δεμένοι μέ τό Πατριαρχεῖο. Πού ἐδρεύει, ὡς γνωστόν, ἐκτός συνόρων, δηλαδή στήν Κωνσταντινούπολη». Ἐγώ ἀγαθός ὅπως εἶμαι, ρώτησα ἂν αὐτό εἶναι καλό ἢ κακό. Αὐτός τότε μοῦ εἶπε ὅτι ἀφοῦ δέν καταλαβαίνω ἀπό μόνος μου, καλύτερα εἶναι νά μή κάνω βλακώδεις ἐρωτήσεις ἀπό πάνω. «Ἀλλά, γιά νά μάθεις», μοῦ εἶπε, «εἶναι σάν νά μήν ἔχετε ἐντελῶς ἐνωθεῖ μέ μᾶς. Τόσο πιά ἄσχετος;».

Ἐγώ ὅταν ἀναφέρομαι στόν φίλο μου τόν Στέφανο, ἐπειδή μοῦ τά ἔχει κάνει πάρα πολλά, καί μόνο πού μιλῶ γι' αὐτόν νευριάζω. Κι ἐπειδή ἔτσι κι ἄλλιῶς αὐτός δέν εἶναι τό θέμα μου, ἐπιστρέφω στό Κατηχητικό, ἂν καί ἐδῶ πού τά λέμε, οὔτε καί αὐτό εἶναι τό θέμα μου. Στό Κατηχητικό λοιπόν δέν μαθαίναμε γιά μητροπολίτες, διοίκηση τῆς ἐκκλησίας καί τέτοια. Μόνο ὅσα ἔχουν νά κάνουν μέ τό προπατορικό ἁμάρτημα, τή σωτηρία τῆς ψυχῆς, τό γενετήσιο ἐνοστικτο, τήν καθαριότητα ψυχῆς καί σώματος, τά ἀγαθά τῆς ἐλεημοσύνης καί τῆς ὑπακοῆς καί τί πρέπει νά κανεῖς ὅταν κάποιος σοῦ ἀστράψει ἕνα χαστούκι.

Τελοσπάντων, αὐτό πού θέλω νά πῶ εἶναι ὅτι στά ἐκκλησιαστικά ἡμουν ἐντελῶς ἄσχετος. Ἀλλά τό Ἀνάθεμα τοῦ Βενιζέλου μας μονολότι ἔχει νά κάνει καί μέ τά ἐκκλησιαστικά τό ἔχω καταλάβει μιά χαρά. Αἰτία ὁ φοβερός παππούς μου καί τά μαθήματά του. Διότι κάθε φορά γιά νά φτάσει στήν ἡμέρα τοῦ Ἀναθέματος τοῦ Βενιζέλου μας (εἶτε 12 Δεκεμβρίου ἔγινε ἡ ἀνήμερα Χριστούγεννα), μοῦ ἐξιστοροῦσε πρῶτα ὅλη τήν ἐκκλησιαστική κατάσταση τῆς Ἑλλάδας καί τῆς Κρήτης μας, καί τελείωνε πάντα μέ τό φοβερό ἐρώτημα, «Ποιά εἶναι ἡ διαφορά τῆς κοσμικῆς καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας;».

Ποιά ἡ διαφορά; Οὔτε πού τό εἶχα σκεφθεῖ ποτέ, διότι ἀπλούστατα στό Κατηχητικό τέτοια ἐρωτήματα

δέν άκουγες ποτέ. Καθώς όμως ο παππούς μου έπέμενε νά ρωτά, όπως πάντα, κι εγώ παρέμενα βουβός, όπως πάντα, και τό μάθημα τής ιστορίας έπρεπε νά πάει παρακάτω, στό τέλος, πάλι όπως πάντα, ο παππούς μου φανέρωνε τό μυστικό. «Η άπάντηση είναι πολύ εύκολη», μου έλεγε, «άκόμη και γιά κάποιον πού είναι παντελώς άσχετος. Νά. Όταν ένας πολιτικός, όπως ο Βενιζέλος μας, μπαίνει στό χωράφια (τρόπος του λέγειν) ενός μητροπολίτη, άς πούμε, ή ενός Άρχιεπίσκοπου κλπ. τότε ο μητροπολίτης αυτός ή ο Άρχιεπίσκοπος κλπ. μπορεί νά στείλει στό πύρ τό έξώτερο τόν πολιτικό, δηλαδή τόν Βενιζέλο μας. Όταν όμως ένας μητροπολίτης ή ένας Άρχιεπίσκοπος κλπ. μπει στό χωράφια ενός πολιτικού, άς πούμε του Βενιζέλου μας, τότε αυτός ο πολιτικός δέν μπορεί νά κάνει άπολύτως τίποτε. Αυτή είναι ή διαφορά!».

Άρα, ρώτησα εγώ, κάνοντας τάχα τόν έξυπνο, ο Βενιζέλος μας μπήκε στό χωράφια του Άρχιεπισκόπου Άθηνών και πάσης Ελλάδος; Ο παππούς μου έδειξε πώς δέν άκουσε τίς έξυπνάδες μου, όμως μου έκανε μιά φοβερή και τρομερή ανάλυση τής πολιτικής και εκκλησιαστικής κατάστασης «εκείνης τής εποχής», όπως είπε, πού τή θυμούμαι άκόμη. Όμως τό ερώτημα παραμένει. Μπήκε ή δέν μπήκε ο Βενιζέλος μας στό χωράφια εκείνου του φοβερού και τρομερού Άρχιεπισκόπου Άθηνών και πάσης Ελλάδος (δυστυχώς δέν θυμάμαι τό όνομά του) πού πρωτοστάτησε στό Άνάθεμα έναντίον του κυβερνήτη μας; Κι αν δέν μπήκε, τότε γιατί αυτός ο Άγιος Άθηνών κλπ. πήρε μαζί του άρχιμαντρίτες, πρωτοσύγκελλους, ιεροδιακόνους, καλόγριες, καλόγερους, τό ευσεβές εκκλησίασμα, τούς έπίστρατους άξιωματικούς, τούς Κωνσταντινικούς και σύμπασα τήν Έντολοδόχο Έπιτροπή του πανελληνίου Συνδέσμου των Συντεκνιών και όλοι μαζί, μέ μιά μαγκούρα στό ένα χέρι και μέ μιά πέτρα στό άλλο κίνησαν μεσημεριάτικα γιά τό Πεδίον του Άρεως στό κέντρο τής Άθήνας νά αναθεματίσουν τόν Βενιζέλο μας;

Αυτό πραγματικά μου τή σπάει και θέλω νά ξεράσω τά άντερά μου από άηδία κλπ. Τό ξέρω πώς δέν είναι σωστό νά χρησιμοποιώ τέτοιες εκφράσεις. Και έχω άποφασίσει πώς δέν πρέπει νά νευριάζω και νά βλαστημώ τά ιερά και τά όσια. Διότι, μπορεί βέβαια νά έχω φτάσει σ' αυτή τήν κατάσταση πού έχω φτάσει, όμως έξακολουθώ νά έχω μέσα μου χριστιανικές αρχές και τέτοια. Άλλά όταν σκέφτομαι τό Άνάθεμα του Βενιζέλου μας νευριάζω τόσο πολύ πού σκυλοβρίζω τά πάντα άκόμη και τούς Άρχιερείς και τούς Έπισκόπους και τίς καλόγριες και τούς καλόγερους. Μάλιστα θυμάμαι μιά φορά πού καθώς τά σκεφτόμουνά όλα αυτά και δέν είχα προσέξει νά μή νευριάσω, νευρίασα πάρα πολύ, μά πάρα-πάρα πολύ και πραγματικά δέν ήξερα τί νά κάνω. Λοιπόν γιά νά ξενευριάσω άνοιξα τήν τηλεόραση (μολονότι και ή τηλεόραση και όλα αυτά μέ νευριάζουν τόσο πολύ

πού ούτε θέλω νά τά βλέπω) τελοσπάντων άνοιξα τήν τηλεόραση και πού πέφτω; Πέφτω άπάνω σέ μιά συγκέντρωση των Άρχιερέων κλπ. μέσα στην Έερά Σύνοδο. Λοιπόν έτσι πού τούς έβλεπα νά στέκονται όλοι σεμνοί και νά προσεύχονται, και χωρίς νά φταίνε δηλαδή σέ τίποτε οί άνθρωποι, σκέφτηκα κάτι πολύ κακό πού μόνο τό ίδιο τό Κακό μπορεί νά σκεφτεί. Νά πάρει, λέει, φωτιά ξαφνικά ή αϊθουσα τής Έεράς Συνόδου και νά καούν όλοι εκεί μέσα και νά λιώσουν σάν κεράκια. Τόσο πιά είχα χάσει κάθε έλεγχο ώσπου στό τέλος άρπαξα μιά καρέκλα και τήν πέταξα στην τηλεόραση (τήν ώρα πού οί άνθρωποι έκαναν βέβαια τήν προσευχή τους) και έγινε ή τηλεόραση χίλια κομμάτια και βραχνυκλώσε όλο τό σπίτι και παρά λίγο νά πάρουμε έμεις φωτιά.

Λοιπόν, όλη αυτή τήν ιστορία του Άναθέματος ούτε πού θέλω νά τήν θυμάμαι. Άλλά και δέν μπορώ νά κάνω και διαφορετικά διότι είναι μέρος του θέματός μου. Και ούτε έχω καμιά διάθεση νά νευριάζω και νά πετώ καρέκλες στίς τηλεοράσεις κλπ. Διότι και νά νευριάζω και νά μή νευριάζω τό Κακό τήν κάνει τή δουλιά του. Δηλαδή τήν έκανε τή δουλιά του και μέ τό παραπάνω στό Πεδίον του Άρεως καθώς αναθεμάτισε τόν Βενιζέλο μας και όλους τους βενιζελικούς. Και τόν παππού μου αναθεμάτισε και τόν πατέρα μου αναθεμάτισε και τή γιγιά μου τήν Ειρήνη, άκόμη και τή μάνα μου, αν και νομίζω πώς αυτή ειδικά καταλάβαινε τίποτε από πολιτικά και τέτοια. Και όλους τούς χωριανούς μου αναθεμάτισε. Και ποιόν άλλο; Ποιόν άλλο; Έμένα. Έμένα, ποιόν άλλο. Διότι τό φοβερό Άνάθεμα είναι πράγμα κολλητικό. Κάτι σάν τό προπατορικό άμάρτημα κι άκόμη χειρότερο. Διότι μέ τό προπατορικό ξεμπερδεύεις μιά και καλή μέ τό βάπτισμα κλπ. Άλλά μέ τό Άνάθεμα;

«Μέ τό Άνάθεμα», μου έλεγε ο παππούς μου κάθε φορά πού έφτανε ή ιστορία μεσημεράκι τής 12ης Δεκεμβρίου, «τό μόνο πού έχεις νά κάνει είναι νά τό λές και νά τό ξαναλές. Άμα τό θυμάσαι είναι σάν νά μήν ύπάρχει. Άν όμως πās νά ξεχάσεις τά Άναθήματα, τίς άπόπειρες δολοφονίας έναντίον του Βενιζέλου μας και τά χίλια ποδάρια του βρομερού Κακού, τότε είναι πού πραγματικά πηγαίνεις στό πύρ τό έξώτερο. Κατάλαβες;». Κατάλαβα, αλλά παρόλον πού έδω και έκατό χρόνια λέω και ξαναλέω μέσα μου αυτή τήν ιστορία, και θυμάμαι τόν τραυματισμένο αλλά χαμογελαστό Βενιζέλο μας, βρίσκομαι κανονικά κανονικότατα στό πύρ τό έξώτερο.

«Πρώτα πρώτα λοιπόν», μου είπε γιά έκατοστή φορά ο παππούς μου, δείχνοντάς μου φωτογραφίες του Άναθέματος στό Πεδίον του Άρεως, ένα σωρό μαύρες πέτρες και τέτοια, «ο Άρχιεπίσκοπος Άθηνών και πάσης Ελλάδος έβγαλε μιά συνοδική ειδοποίηση». Και μου τή διάβαζε πάντα μέ τόν ίδιο τόνο. «Καλείται σύμπας ο έλληνικός λαός διά τήν 3

μ.μ. τῆς 12ης Δεκεμβρίου ὅπως ἀναθεματίση τόν τρισκατάρτον προδότην Βενιζέλον εἰς τό Πεδίον τοῦ Ἄρεως –ὄλοι γέροι, γέροντες, ἄνδρες, γυναῖκες καί παιδιά ρίψατε ἓνα λίθον ἀναθέματος κατά τοῦ μισαροῦ προδότου καί δολοφόνου τῆς πατρίδος καί τοῦ Βασιλέως μας. Ὠραῖα;». Τί ὠραῖα; ἔλεγα ἐγώ τρομοκρατημένος. «Μέ παρακολουθεῖς;». Ναί ἔλεγα ἐγώ, ἐνῶ γύρω μου ἔπεφταν κιόλας οἱ πρῶτες πέτρες.

«Τότε πᾶμε παρακάτω. Μπροστά μπροστά, λοιπόν, πήγαινε ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος. Ντυμένος τά χρυσοποικίλα ἄμφια. Φοβερά, παλαβά ἄμφια. Βυσινί χρῶμα, χρυσαφί χρῶμα, ρόδινο χρῶμα. Κουφετί χρῶμα. Τό ἴδιο οἱ κάπες καί τά πετραχήλια. Ὅλο λούσο. Οἱ κεντημένες ποδιές τό ἴδιο. Σοῦ λέω, τρελά, λουσατά ἄμφια καί τέτοια. Στό ἓνα χέρι του ὁ Ἀθηνῶν κλπ. εἶχε τήν ποιμενική ράβδο. Χρυσοπλουμισμένη. Χρυσοσκαλισμένη. Στό ἄλλο χέρι μιά μαύρη πέτρα. Καί πήγαινε. Ἀκολουθοῦσαν οἱ Ἐπίσκοποι, οἱ Συνοδικοί καί οἱ Ἀρχιερεῖς. Ντυμένοι καί αὐτοί τά χρυσοκέντητα ἄμφια. Στό ἓνα χέρι τήν ποιμενική ράβδο. Στό ἄλλο μιά μαύρη πέτρα. Πάρα πίσω ἀρχιμαντρίτες, πρωτοσύγκελλοι, ἀρχιδιάκονοι, ἱερεῖς, ἱερομόναχοι. Μέ τήν ἱερατική ράβδο στό ἓνα χέρι καί στό ἄλλο τή μαύρη πέτρα. Καί πάρα πίσω τό ἱερό ἐκκλησίασμα. Οἱ Ἐπίσκοποι. Οἱ Κωνσταντινικοί. Τριακόσιοι ἀπόστρατοὶ ἀξιωματικοί. Χίλιοι ἔφεδροι. Καί πέντε χιλιάδες πιστοί. Ὅλοι μέ μιά μαγκούρα στό ἓνα χέρι καί στό ἄλλο χέρι μιά μαύρη πέτρα. Καί ὄλοι φώναζαν Ἀνάθεμα ἔστω. Μετά...».

Μετά λιποθυμοῦσα ἀπό τήν τρομάρα μου. Διότι μολονότι εἶχα ἀκούσει καί χίλιες φορές τό παλαβό Ἀνάθεμα ἔστω –πού ἐδῶ πού τά λέμε οὔτε καταλάβαινα τή σημασία του– λοιπόν, παραταῦτα ἐπαιρνα τέτοια τρομάρα πού καί τώρα πού τό σκέφτομαι τρέμω ἀκόμη. Μάλιστα τήν πρώτη φορά πού τό ἄκουσα αὐτό τό Ἀνάθεμα ἔστω μέ τρομοκράτησε τόσο πολύ πού ἄρχισα νά οὐρλιάζω σάν παλαβό: Ἀνάθεμα στόν Βενιζέλο μας; Ἐ λοιπόν, Ἀνάθεμα τότε καί σ' αὐτούς πού εἶπαν Ἀνάθεμα ἔστω. Οὐρλιαζα καί φώναζα παλαβωμένος Ἀνάθεμα καί Ἀνάθεμα καί τέτοια, πού ἦ γιὰγιά μου ἡ Εἰρήνη ἡ Δεύτερη ἦρθε ἐκεῖ πού κάναμε μάθημα μέ τόν παππού μου καί τρομοκρατήθηκε τόσο πού κόντεψε νά πέσει ξερῆ. Φοβερή μέρα, μέ ἀναθέματα, λιβανίσματα, εὐχέλαια ὥσπου νά ἡρεμήσουν τά πνεύματα. Ἀλλά μέχρι τότε κοντέψαμε νά τρελαθοῦμε ὄλοι. Εὐτυχῶς πού ὁ παππούς μου κράτησε τήν ψυχραιμία του. Εὐτυχῶς πού ἡ μάνα μου ἔλειπε, τό ἴδιο καί ὁ πατέρας μου καί δέν ἔγιναν χειρότερα τά πράγματα. Ἀλλά ἐγώ θυμᾶμαι ἀκόμη ἐκεῖνο τό καταραμένο Ἀνάθεμα τοῦ Βενιζέλου μας σάν νά ἦταν ἐντελῶς δικό μου. Καί ὅλης τῆς φοβερῆς οἰκογένειας τῶν Ρολογάδων.

«Υστερα», συνέχισε ὁ παππούς μου, ὑπνωτισμένος ἀπό τά ἴδια τά λόγια του, «ὁ «Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος περιστοιχιζόμενος ὑπό τῶν ἁγίων Συνοδικῶν ἔρριπεν πρῶτος τόν λίθον εἰπὼν

“Κατά Ἐλευθερίου Βενιζέλου συλλαμβάνοντος Ἀρχιερεῖς καί ἐπιβουλευομένου Βασιλείαν καί Πατρίδα, ἀνάθεμα ἔστω”. Καί ὄλοι τότε κληρικοί, στρατιωτικοί καί λαϊκοί, ἐν χορῶ ἐπανελάμβανον, “Κατά Ἐλευθερίου Βενιζέλου συλλαμβάνοντος Ἀρχιερεῖς καί ἐπιβουλευομένου Βασιλείαν καί Πατρίδα, ἀνάθεμα ἔστω”. Καί ἔρριπτον τόν λίθον τοῦ Ἀναθέματος...».

Ἡ συνέχεια εἶναι φοβερότερη. Γιά μένα δηλαδή πού ἔχω πάρει τό Ἀνάθεμα τοῦ Βενιζέλου μας πολύ προσωπικά. Οἱ μητροπολίτες, λέει, τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδος (ἡ Κρήτη μας, ὡς γνωστόν, δέν ἀνήκει στήν παλαιοἙλλάδα) ἔβγαλαν μιά φοβερή ἀνακοίνωση. Τή διαβάζω κάθε φορά στό παλαβό τετράδιο πού μου κληροδότησε ὁ παππούς μου καί μου σηκῶνται οἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς. «Ἡμεῖς οἱ Μητροπολίται ἐντολήν ἐλάβομεν νά ἀναγνώσωμεν βαρύτατον ἀφορισμόν κατά τοῦ ἐνόχου ἐσχάτης προδοσίας Ἐλευθερίου Βενιζέλου τοῦ προδώσαντος τό ἔθνος μας εἰς τούς Ἀγγλογάλλους, ἵνα στείλωσιν προχθεσινήν νόταν εἰς τήν Ἑλλάδα, μόνον καί μόνον διά νά πικρανθῆ ὁ λατρευτός μας Βασιλεύς καί ἐκδιασθῆ ὅπως καλέση ἐπὶ τήν ἀρχὴν τόν πουλημένον Σενεγάλεζον τράγον Βενιζέλον. Κατ' αὐτοῦ ὄθεν τοῦ προδότου Βενιζέλου ἀνεγνώσαμεν ἀφορισμόν ὅπως ἐνσηψωσιν: τά ἐξανθήματα τοῦ Ἰώδ: τό κῆτος τοῦ Ἰωνᾶ: ἡ λέπρα τοῦ Ἰεχωῦᾶ: ὁ μαρασμός τῶν νεκρῶν: τό τρεμούλιασμα τῶν ψυχορραγούντων: οἱ κερανοὶ τῆς Κολάσεως καί αἱ κατάραι καί τά ἀναθέματα τῶν ἀνθρώπων. Τάς ἰδίας ἀράς θά ἀναγνώσωμεν καί κατ' ἐκείνων οἵτινες κατά τās προσεχεῖς ἐκλογάς θέλουσι δώσει ψῆφον λευκὴν πρὸς τόν κατάπτυστον προδότην Βενιζέλον καί θά παρακαλέσωμεν, σὺν τοῖς ἄλλοις, ὅπως μαρανθῶσιν αὐτῶν αἱ χεῖρες, τυφλωθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ καί κωφανθῶσιν τά ὦτα. Γένοιτο».

Γένοιτο-ξεγένειτο ὅλα μπορῶ νά τά ἀντέξω. Τόσο πιά ἔχω συνηθίσει. Ἀλλά αὐτό τό παλαβό τρεμούλιασμα τῶν ψυχορραγούντων νομίζω πῶς μ' ἔχει κιόλας πιάσει γιά τά καλά. Κι ὄχι μόνο ἐμένα, ἀλλά καί ὄλους τούς βενιζελικούς. Πιστεύω μάλιστα πῶς καί ὁ ἴδιος ὁ Βενιζέλος μας στίς 18 Μαρτίου 1936 καί ὁ παππούς μου στίς 28 Ἀπριλίου 1967 καί ἡ γιὰγιά μου Εἰρήνη στίς 17 Ἰουνίου 1971 πῆγαν ἀπό αὐτό τό καταραμένο τρεμούλιασμα. Καί ὄλοι οἱ βενιζελικοί ἀπό αὐτό ἔχουν πεθάνει. Καί ὅσοι ζοῦν ἀπό αὐτό τό κακό θά τελειώσουν τή ζωὴ τους. Καί τώρα δά, δηλαδή τώρα-τώρα-δά πού μιλοῦμε ὄλοι οἱ δημοκρατικοὶ ἄνθρωποι, ἀκόμη κι αὐτοὶ πού δέν ἀγαποῦν τόν Βενιζέλο μας (διότι ὑπάρχουν καί τέτοιοι) ὄλοι κουβαλοῦν μέσα τους αὐτό τό ἀσταμάτητο τρεμούλιασμα τοῦ ἀφορισμοῦ πού τούς τραβάει συνεχῶς στή σκοτεινὴ ἀγκαλιά τοῦ Κακοῦ κα τῆς αἰώνιας βαρύτητας. Τήν ἴδια στιγμή πού αὐτός ὁ φοβερός Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος μένει καί διακόσια χρόνια τώρα παντελῶς ἀθάνατος. Μά μιά πέτρα στό παχουλό του χέρι.

ΧΕΝΡΙ ΜΙΛΕΡ

'Ο Κολοσσός του Μαρουσιού και οι πρώτες έντυπώσεις...

Πρόλογος 'Αλέξανδρος 'Αργυρίου, μετάφραση 'Ιωάννα Καρατζαφέρη,
 έκδ. Μεταίχμιο, 'Αθήνα 2004, σελ. 365

της 'Ολγας Σελλά

Ολα μπορεί να γίνουν μύθος. Γιατί όχι και τά βιβλία; «'Ο Κολοσσός του Μαρουσιού», του συγγραφέα του *Τροπικού του Καρκίνου* και του *Τροπικού του Αιγόκερω*, είναι ένας από τους σύγχρονους μύθους, που διακατέχεται από έντονο φιλελληνικό συναίσθημα. 'Ο συγγραφέας του διεκδικεί τό ρόλο του σύγχρονου περιηγητή για τους 'Αμερικανούς που πρωτοέρχονταν τότε σ' επαφή με την Εϋρώπη και την ιστορία της. 'Ο Χένρι Μίλερ ήρθε στην 'Ελλάδα τό 1939, παραμονές της έναρξης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Τόν είχε προσκαλέσει ο Λώρενς Ντάρελ, στο σπίτι του οποίου (στην Κέρκυρα) αρχικά φιλοξενήθηκε. Θά μπορούσε ή επαφή του με την 'Ελλάδα να παραμείνει μόνο στά πράσινα νερά του 'Ιονίου και στή γοητεία που προξένησαν στον αμερικανό περιηγητή. 'Αλλωστε ο Μίλερ περιγράφει λυρικά, υπερβολικά και κυριολεκτικά μαγεμένος τις έντυπώσεις του από τό τοπίο και τους ανθρώπους: «Καθώς ανεβαίναμε, μιά παράξενη μελωδία άκούγονταν από ψηλά. 'Όπως ή πυκνή όμίχλη που άναδύοταν από τή θάλασσα, μās τύλιξε και αυτή στίς νοσταλγικές της στροφές και μετά, τό ίδιο ξαφνικά, σταμάτησε. 'Αφού ανεβήκαμε άκόμα μερικές δεκάδες μέτρα βρεθήκαμε σ' ένα ξεφωτο, στή μέση του οποίου υπήρχε μιά μεγάλη δεξαμενή γεμάτη μ' ένα δηλητηριώδες υγρό, ένα έντομοκτόνο για τις έλιές, που οι νέες κοπέλες τό άνακάτευαν τραγουδώντας. 'Ηταν ένα τραγούδι του θανάτου που ταίριαζε έξαιρετικά με την καταχνιά του τοπίου. 'Εδώ κι εκεί, όταν άραιώναν τά σύννεφα της όμίχλης, φανερωνόταν μιά σνοστάδα δέντρων ή ένας όγκος γυμνών βρά-

χων, όδοντωτών σαν από πέτρινα κλαριά, ενώ οι αντίλαλοι της πένθιμης μουσικής τους άκούγονταν σαν χορωδία μεταλλικών οργάνων όρχήστρας».

Θά μπορούσε τό ταξίδι του στην 'Ελλάδα να περιοριστεί στίς σημειώσεις ήμερολογίου τέτοιου τύπου. 'Όμως, μέσω του Ντάρελ γνώρισε τόν κύκλο του Γιώργου Κατσιμπαλη (του Κολοσσού): τόν Γιώργο Σεφέρη, τόν Νίκο Χατζηκυριάκο-Γκίκα, τόν Κωνσταντίνο Τσάτσο, κ.ά., τήν άφρόκρεμα της πνευματικής 'Αθήνας εκείνη τήν εποχή. 'Ο Χένρι Μίλερ έντυπωσιάστηκε από τις συζητήσεις και τήν πνευματικότητα αυτού του κύκλου. Φεύγοντας από τήν 'Ελλάδα έγραψε τόν «Κολοσσό του Μαρουσιού», κάνοντας ένα σύγχρονο λογοπαίγνιο με τόν Κολοσσό της Ρόδου και δίνοντας αυτό τό προσωνύμιο στον Γιώργο Κατσιμπαλη. Τό βιβλίο εκδόθηκε στο Λονδίνο τό 1941. Οι Βρετανοί εκδότες θεωρούν σημαντική τήν έκδοση ενός «ύμνου για μιά υπόδουλη χώρα, ή οποία άντιστεκόταν στον ναζισμό». Στην 'Ελλάδα τό κείμενο του Μίλερ έγινε γνωστό πολύ αργότερα, μόλις τό 1965, όταν κυκλοφόρησε στίς εκδόσεις «Γαλαξίας» σέ βιβλίο τσέπης και σέ μετάφραση 'Αντρέα Καραντώνη. 'Ο μύθος του βιβλίου είχε ξεκινήσει τήν πορεία του.

'Η νέα έκδοση και ή νέα μετάφραση από τήν 'Ιωάννα Καρατζαφέρη τό ξανάφερε στα χέρια μας. Πώς φαίνονται σήμερα οι έντυπώσεις ενός προικισμένου συγγραφέα για τήν 'Ελλάδα του Μεσοπολέμου;

Ἄναζητήσαμε στοιχεῖα γιά περιγραφές τῶν ἀνθρώπων, τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τό κλίμα ἀπό τή δικτατορία τοῦ Μεταξᾶ, τήν ἀναμονή τοῦ πολέμου πού εἶχε ἤδη ἀρχίσει στήν Εὐρώπη... Τοῦ κάκου.

Ὁ Χένρι Μίλερ κάνει καίριες παρατηρήσεις γιά τούς χαρακτήρες τῶν ἀνθρώπων μέ τούς ὁποίους συναναστρέφεται (εἶναι ἀπό τίς πιό καλές στιγμές τοῦ βιβλίου) καί... ἀπογειώνεται ὅταν πρόκειται γιά τήν περιγραφή τοῦ τοπίου: «Στήν Ἐπίδαυρο, στήν ἀκινήσια, στή μεγάλη εἰρήνη πού μέ κατέλαβε, ἄκουσα τήν καρδιά τοῦ κόσμου νά χτυπᾶ. Ξέρω ποιά εἶναι ἡ θεραπεία: νά τά ἐγκαταλείψεις, νά παραιτηθεῖς, νά παραδοθεῖς, ὥστε οἱ μικρές μας καρδιές νά μπορέσουν νά χτυπήσουν ἐναρμονισμένες μέ τή μεγάλη καρδιά τοῦ κόσμου». Καί πιό κάτω: «Στήν Ελλάδα ἀποκτᾶς τήν πεποίθηση ὅτι ὁ κανόνας εἶναι ἡ ἰδιοφυΐα, ὄχι ἡ μετριότητα. Καμιά χώρα δέν ἔχει βγάλει, ἀναλογικά μέ τούς ἀριθμούς της, τόσους ἰδιοφυεῖς ὅσο ἡ Ελλάδα. Μόνο σ' ἕναν αἰῶνα αὐτή ἡ μικρή χώρα ἔδωσε στόν κόσμο σχεδόν πεντακόσιους ἰδιοφυεῖς ἀνθρώπους. Ἡ τέχνη της, πού ἔχει παρελθόν πενήντα αἰῶνων, εἶναι αἰῶνια καί ἀσύγκριτη. Τό τοπίο παραμένει τό πιό ἱκανοποιητικό, τό πιό θαυμαστό πού ἔχει νά προσφέρει ἡ γῆ μας».

Δέν ἦταν δύσκολο νά γοητευτεῖ ὁ Μίλερ (ὁ κάθε Μίλερ) ἀπό τή συμπύκνωση μιᾶς μακραιώνης ιστορίας, τά ἀπομεινάρια τῆς ὁποίας ἐβλεπε ζωντανά μπροστά του. Πόσο μάλλον ὅταν ὁ ἴδιος καταγόταν ἀπό μία νέα χώρα, χωρίς ἱστορία, χωρίς μνημεῖα, χωρίς κανένα γραπτό μέ ἡλικία ἡ ὁποία νά χάνεται στούς αἰῶνες. Καί δέν ἦταν καθόλου δύσκολο, ἐπίσης, νά γοητευτοῦν καί οἱ Ἕλληνες ἀναγνώστες, τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ὅταν διάβαζαν πῶς διαφίμμιζε τή χώρα τους ἕνας ἤδη διακεκομμένος συγγραφέας. Εἰπάστηκαν ἢ συγκινήθηκαν; Δέν ξέρω. Ξέρω πῶς φάνηκε σ' ἐμένα, ἐν ἔτει 2005, ἕνα βιβλίο γραμμένο τό 1939. Βρῆκα δεκάδες περιγραφές γιά τόν Σεφέρη, τόν Κατοῖμπαλη, τόν Τσάτσο, τόν τρόπο πού περνοῦσαν τίς ὥρες τους, ἐνδιαφέρουσες, διαπεραστικές. «Ὁ ἀνθρώπος ὁ ὁποῖος ἔχει συλλάβει τό νόημα τῆς αἰωνιότητος, πού θρῖσκει παντοῦ στήν Ελλάδα, καί τό ἔχει ριζώσει βαθιά μέσα στά ποιήματά του εἶναι ὁ Γιώργος Σεφεριάδης – ὑπογράφει ὡς Σεφέρης. (...) Εἶναι ὁ διαιτητής καί συμφιλιωτής σχολῶν σκέψης καί τρόπων ζωῆς. Θέτει ἀμέτρητα θέματα σέ μιᾶ πολὺγλωσση γλώσσα: ἐνδιαφέρεται γιά ὅλες τίς μορφές πολιτιστικῆς ἐκφράσεως καί γυρεύει νά ἀποσπάσει καί νά ἀφομοιώσει τό γνήσιο καί τό γόνιμο ὄλων τῶν ἐποχῶν». Βρῆκα ἐντυπώσεις γιά τόν χαρακτήρα καί τόν πνεῦμα γοητευτικῶν ἀνθρώπων, πού μπορούσαν νά κερδίσουν ἕναν εὐαίσθητο καί εὐφυῆ παρατηρητή. Αὐτός ἄλλωστε ἦταν καί ὁ στόχος τοῦ Κολοσσού, ὅπως εἰλικρινέστατα ὁμολογεῖται στήν πρόσφατη ἐκδοση Νάνος Βαλαωρίτης - Γιώργος Σεφέρης, Ἀλληλογραφία (1945-1968), ἐκδόσεις «Ἰψίλον»: μιᾶ κήρωικῆ ἐξοδος τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων

καί ἰδιαίτερα τῆς νέας ἐλληνικῆς ποίησης ἀπ' τό γκέτο τῶν ἀκαδημαϊκῶν μελετῶν καί τοῦ φολκλόρ (...) Γιατί ἄς μή νομίσουμε ὅτι εἶναι εὐκόλο νά συγκινήσει καί νά τραβήξει κανεῖς τήν προσοχή τοῦ εὐρωπαϊκοῦ κατεστημένου πού χίλια χρόνια παράδοσης στά γράμματα τό ἔχει καταντήσει κορεσμένο ἀπό μεγάλα ὀνόματα καί πού βλέπουν μέ κάποια εἰρωνεία καί ἐπιφυλακτικότητα, καί θά ἔλεγα μάλιστα καί ἀνία, τίς προσφορές τῶν περιθωριακῶν χωρῶν», σημειώνει ὁ Νάνος Βαλαωρίτης. Πράγματι, δέν ἦταν εὐκόλο νά διαπεραστεῖ τό αὐστηρό τεῖχος τῶν Εὐρωπαίων διανοουμένων. Αὐτός ἦταν ὁ στόχος τοῦ Κατοῖμπαλη, κολοσσαῖος πράγματι. Γι' αὐτόν τόν στόχο χρησιμοποίησε τό εὐκόλο διαβατήριο: τό ἐλληνικό τοπίο, τίς ἀρχαιότητες, τήν εἰκόνα μιᾶς μαγικῆς καί μυθικῆς Ἑλλάδας. «Τό τελευταῖο χρήσιμο δόντι στό ξεδοντιασμένο στόμα κάποιας κακόμοιρης χήρας», ὅπως εὐστοχα ἐπισημαίνει ὁ Ντάρελ.

Στό βιβλίο τοῦ Χένρι Μίλερ δέν βρῆκα προβληματισμό, ἀγωνία, ἐπισημάνσεις γιά τήν Ελλάδα τοῦ τότε. Ὅπου ὑπῆρχαν (στίς ἐλάχιστες φορές πού ὑπῆρξε στό κείμενο τοῦ βιβλίου) ἦταν σάν κάδρο. «Κοντά στό κιγκλίδωμα, οἱ πρῶτοι πού ἀποβιδάστηκαν ἦταν δύο φυλακισμένοι πού τούς συνόδευαν ὀπλισμένοι χωροφύλακες. Εἶναι δεμένοι ὁ ἕνας μέ τόν ἄλλον μέ χειροπέδες. Κάνω τή σκέψη πῶς ἐκεῖνος, ὁ Κατοῖμπαλης, κι ἐγώ εἴμαστε ἐπίσης ἀλυσοδεμένοι μεταξύ μας, αὐτός ἀφηγητής κι ἐγώ ἀκροατής, καί ὅτι θά πᾶμε ἔτσι μέχρι τό τέλος τοῦ κόσμου, ὄχι ὡς κατάδικοι, ἀλλά μέ τή θέλησή μας». Ὁ Χένρι Μίλερ περιγράφει τή στιγμή πού φτάνει στό λιμάνι τοῦ Ναυπλίου. Κατά πάσα πιθανότητα οἱ δύο κρατούμενοι εἶναι καταδικασθέντες κομμουνιστές πού ὄδευαν πρός τήν Ἀκροναυπλία. Δέν αἰσθάνθηκε ὁμως τήν ἀνάγκη νά ρωτήσῃ τόν ἀφηγητή του γιατί αὐτοί οἱ δύο ἀνθρώποι εἶναι ἀλυσοδεμένοι, ποιός τούς φυλάκιζε, ποῖο εἶναι τό ἀδίκημά τους... Λίγο πιό κάτω ὁ Χένρι Μίλερ σχεδόν ἐνοχλεῖται ἀπό τό κλάμα ἑνός ἀγοριοῦ πού τοῦ εἶχε πάρει τά λεφτά ἡ ἀδελφή του! «Ἡ λέξη λεφτά ποτέ πρῖν δέν εἶχε ἀκουστεῖ τόσο παράλογη. Πῶς μπορούσε κανεῖς νά σκεφτεῖ μιᾶ τέτοια λέξη σέ αὐτό τόν κόσμο τοῦ τρόμου καί τῆς ὁμορφιάς καί τῆς μαγείας;». Λές καί στήν Ελλάδα τοῦ 1939 θά ἔπρεπε οἱ κάτοικοί της νά χορταίνονταν βλέποντας μόνο τά ἀρχαῖα ἀγάλματα. Ἡ μόνη στιγμή κατά τήν ὁποία ἀναφέρεται ἡ λέξη δικτατορία καί ἡ σκέψη τοῦ Μίλερ παραπέμπει στόν ἐπί θύρας Παγκόσμιο Πόλεμο, εἶναι ὅταν πηγαινέι νά δεῖ τήν ἀμερικανική ταινία Χουαρέζ. «Ἀλλά τό νά εἶσαι μάρτυρας στήν προβολή μιᾶς ταινίας στήν ὁποία καταγγέλλονται ἀπερίφραστα ὅλες οἱ μορφές δικτατορίας, νά τή βλέπεις μέσ στή μέση ἑνός ἀκροατηρίου πού τά χέρια του εἶναι δεμένα, ἐκτός γιά νά χειροκροτήσουν, εἶναι ἕνα ἐντυπωσιακό γεγονός. Ἦταν μία ἀπό ἐκεῖνες τίς σπάνιες στιγμές πού ἐνιωθα ὅτι, σ' ἕναν κόσμο πού σχεδόν εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν φι-

*μωμένος, δέσμος καί μέ χειροπέδες, τό νά είσαι
'Αμερικανός είναι μάλλον πολυτέλεια».*

«Ο Κολοσσός του Μαρουσιού» συνοδεύτηκε επί χρόνια από τό μύθο τής καιρίας περιγραφής τής Ελλάδας του Μεσοπολέμου καί τών πνευματικών τής ανθρώπων. Διαβάζοντάς το σήμερα διαπιστώνουμε έναν σχεδόν άφελή έντυπωσιασμό για τό φυσικό τοπίο καί τά ιστορικά μνημεία τής Ελλάδας, έναν ένθουσιασμό πού δέν συνοδεύεται από έρωτήσεις για τό πότε καί τό πώς δημιουργήθηκαν αυτά τά μνημεία, αλλά άπαντά στίς δικές του μεταφυσικές άπορίες -του σύγχρονου περιηγητή. Ένός περιηγητή πού θεωρεί πώς ύπάρχει μόνο ό,τι βλέπει γύρω του (έφόσον τό βλέπει), ενός περιηγητή από τόν όποιο θά περίμενε κανείς νά αναρωτιέται, νά ψάχνει, νά ρωτάει καί νά στοχαζεται. Τά κείμενα τών περιηγη-

τών, κάθε έποχής καί σέ κάθε τόπο, είναι αυτά πού δίνουν πληροφορίες για δεκάδες θέματα τής κοινωνίας πού περιγράφουν. Ο Χένρι Μίλερ δέν πληροφορεί. Περιγράφει, έντέχνως, τίς έντυπώσεις του.

Όπωςδήποτε, όμως, βάζει ένα σημαντικό πετραδάκι στό οικοδόμημα πού ό Γιώργος Κατσιμπαλης ετοίμαζε: στήν έξοδο τών σύγχρονων ελληνικών γραμμάτων στό έξωτερικό. Τό 1948, όταν μεταφράστηκε ό «Βασιλιάς τής Ασίνης» του Γιώργου Σεφέρη στά άγγλικά, ό Νάνος Βαλαωρίτης έγραφε στόν ποιητή: «Τό τείχος τρίζει, Γιώργο μου, πέφτει. Ο σπόρος ρίχτηκε, πέρα από τά σύνορά μας». Μερικά χρόνια άργότερα φάνηκε ότι ό σπόρος δέν δλάστηκε. Ο νεοελληνιστής Ρόντρικ Μπήτον δυσκολεύτηκε πολύ, πριν από δύο-τρία χρόνια, νά βρει άγγλο εκδότη για τή βιογραφία του Σεφέρη.

